

VIKINGERNE I DEN NYERE FORSKNING

Historisk Tidsskrift, Bind 12. række, 5 (1971)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_12rk_0005-PDF/hto_12rk_0005_77500.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=77500>

pdf genereret den : 28/5-2008

Oversigt

VIKINGERNE I DEN NYERE FORSKNING

AF

INGE SKOVGAARD-PETERSEN

RØDE ORM, den frygtede og festlige, er vikingebegrebets inkarnation. Med navnet forbinder sig »en värld där långskeppen vilade lika litet som vind, vågor och människornas vinningslystnad« som ERIK LÖNNROTH har udtrykt skjaldedigtningens atmosfære¹ – det nordiske modstykke til den vesteuropæiske liturgiske tekst: »De gente fera nos libera Normannica«. Prægtige sværd og smykker og rigt varierede skibsfund fra perioden mellem 800 og 1100 berettiger arkæologerne til at kalde den vikingetiden.

Men betegnelsen bruges om hele epoken af historikere af enhver retning, viking er ikke pars pro toto, men simpelthen lig nordbo i moderne historieskrivning; JOHS. STEENSTRUPS forslag om i stedet at bruge betegnelsen normanner² er kun blevet accepteret af THORKILD RAMSKOU³ – karakteristisk nok en arkæolog. Men samtidig med at ordene viking og vikingetid har fået mere og mere omfattende indhold, er der sket en kraftig reduktion af den betydning der tillægges vikingetogene – de får i stadig mindre grad skylden for de forfaldstendenser man har ment at spore i Vesteuropa i de pågældende århundreder, til gengæld har man fæstnet sig ved den konstruktive indsats nordboerne ydede i Europas historie ved opbygning af nye samfund både i øst og vest. Vikingernes historie omfatter nu til dags meget mere end vikingetogene – højdepunktet er nået med PETER FOOTES og DAVID WILSONS *The Viking Achievement* (1970) der er en fyldig og flydende fremstilling af alle sider af Nordens historie og den nordiske udenrigske virksomhed fra 800 til 1250!⁴

¹ Erik Lönnroth, *Om vikingar, Från svensk medeltid*, 1961, s. 12.

² Johs. Steenstrup, *Normannerne I-IV*, 1876-82.

³ Thorkild Ramskou, *Politikens Danmarkshistorie II*, 1962.

⁴ Blandt mange andre vikingebøger fra det sidste årti: Johs. Brøndsted, *The Vikings*, 1960 (dansk udgave 1961); Holger Arbman, *Vikingarna*, 1961; E. Oxenstierna, *Die Wikinger*, 1959; Ole Klindt-Jensen og David M. Wilson, *Vikingetidens kunst*, 1965; Ole Klindt-Jensen, *Vikingernes verden*, 1969.

Denne forskningsoversigt vil gå den modsatte vej og søge en præcisering af hvad vikingerne var og hvilken betydning de havde i Europas og Nordens historie. Kun nogle af de emner der belyser problemstillingen er taget op, og valget er gjort under hensyn til hvor forskningsdiskussionen i de senere år har været mest perspektivrig, og hvor der ikke i forvejen findes tilfredsstillende oversigter. Først og fremmest er norsk vikingetid skudt i baggrunden fordi der her kan henvises til PER SVEAAS ANDERSENS *Vikingetid og rikssamling*.⁵

Vikingetogene til Vesteuropa, deres baggrund, organisation og følger, er det første emne der tages op. Dernæst redegøres der for diskussionen om den danske bosættelse i England der ligesom studiet af væringerne i Rusland har fremmet vor forståelse for hvad der var vikingernes indsats i det fremmede. Med østvikingen bliver et af hovedemnerne i moderne historieforskning bragt på bane, nemlig om impulsen til den nordiske ekspansion kom fra nyopdagede muligheder for handel med araberne og formidling af varer fra orienten til Vesteuropa. I alle de tre nordiske lande er der fundet handelspladser fra vikingetiden, og skal vi have besked om vikingekspansionens betydning for den indre udvikling i Norden, må vi studere de kræfter der har gjort sig gældende ved anlægget af disse pladser og deres afløsere, kort sagt den ældste byhistorie. Konklusionen er en indkredsning af begrebet viking og et forsøg på at bestemme stadierne i udviklingen fra de spredte strejftog i periodens begyndelse til de organiserede erobringer i dens slutning. Efter at vor viden om vikingerne således er søgt præciseret, følger tilsidst en principiel drøftelse af kildegrundlaget for denne viden, en metodisk karakteristik af vikingetiden som forskningsobjekt.

VIKINGETOGENE. Tjenlig som udgangspunkt er P. H. SAWYERS *The Age of the Vikings* fra 1962 fordi den er et energisk og konsekvent forsøg på at gennemtænke nogle hovedproblemer, uafhængig af fordomme og af fastslåede ideer der ikke er tilstrækkeligt underbyggede. Efter en drøftelse af de arkæologiske og skriftlige kilders bærekraft i almindelighed slår Sawyer fast at vikingernes betydning både som ransmænd og nybyggere har været stærkt overvurderet, først og fremmest på grund af de skriftlige kilders ensidighed. Nordboerne var ikke værre røvere end vesteuropæerne selv, men de angreb kirker og klostre som kristne angribere lod i fred, og da det væsentlig var munke og andre gejstlige der noterede tidens begivenheder ned, fik vikingerne en dårlig presse. Den angelsaksiske krønike har ganske vist en mindre udpræget gejstlig karakter, men også den har tendens: det kan ikke være begrundet i vikingernes

⁵ Per Sveaas Andersen, *Vikingetid og rikssamling*, Norsk lektorlags faglig-pedagogiske skrifter, 1969. For sent er jeg blevet opmærksom på Göran Behre, *Svenska rikets uppkomst, Serien Veta kunna, Historiska miljöer och problem*, 1968.

faktiske ødelæggelser at krøniken næsten udelukkende beskæftiger sig med de nordiske angreb i perioden 865–96, mener Sawyer, for i 896 konstaterer forfatteren netop at de fremmede såmænd ikke havde gjort så megen skade som englænderne selv voldte hinanden under deres indbyrdes fejder. Den stadige kredsen om kampene med vikingerne er snarere et udtryk for at kronikøren har stået Wessex-kongehuset nær, delt dets synspunkter, ja, gennem stofudvalget har fået krøniken til at virke som en indirekte propaganda for Alfred den Store. Også under den anden angrebsperiode på England, fra 991 til 1014, indtager vikingerne en dominerende plads i Den angelsaksiske krønike, men med den danske erobring af England in mente kan det bedre sagligt begrundes, og her er der i hvert fald ikke nogen kongevenlighed, tværtimod, Aethelred »den rådvilde« og hans stormænd får hele ansvaret for sammenbruddet.

Kildernes tendens maner til forsigtighed med at acceptere de talstørrelser de angiver for vikingehærene, og Sawyer hævder at vikingeskibets kapacitet udelukker at særlig store skarer er sejlet over Vesterhavet. Gokstadskibet kunne kun rumme 32 mand, og det var vanskeligt at bygge større skibe når kølen skulle være i eet stykke, et problem endnu kong Sverre skal have kæmpet med. Hvis der desuden skulle føres heste med, hvilket ifølge krøniken skete i 892, eller når man ville have familien med for at bosætte sig i det fremmede, blev antallet af kampdygtige mænd yderligere reduceret. Nogen bosættelse fandt sted, indrømmer Sawyer, men langt fra så kompakt et dansk og norsk landnam som man har taget de nordiske stednavne i England til indtægt for – de vidner i det højeste om at enkelte dominerende nordboer har givet navne til landsbyer hvis beboere iøvrigt var englændere, ja, mange af dem kan være givet af englændere i efterligning af nordisk navneskik. Ikke desto mindre betragter Sawyer dog jordhunger som den vigtigste drivkraft bag vikingetogene, men tilkender også nordboerne stor betydning for periodens handelsliv, især i Østeuropa.

Når Sawyers resultater ofte virker urimelige, skyldes det at han tillægger sit kildemateriale for stor repræsentativitet og tolker det for ensidigt. Selv om der aldrig var gjort andre skibsfund end Gokstad, kunne man ikke regne det for vikingeskibet til alle formål, og de små flåder Den angelsaksiske krønike nævner – og det er vel at mærke kun de små Sawyer accepterer – behøver heller ikke at have været den eneste kommunikation mellem Danmark og England. Trelleborgene kan ifølge Sawyers opfattelse stamme fra et hvilket som helst tidspunkt i tiden fra 950 til 1050, men han henlægger dem til Knud den Stores tid på et helt vilkårligt grundlag. Mest ensidig virker hans bortforklaring af det vidnesbyrd om nordisk bosættelse som stednavnene afgiver.⁶

⁶ P. H. Sawyer, *The Age of the Vikings*, 1962. En ny udgave er af forlaget Edward Arnold annonceret til 14. oktober 1971 med følgende oplysninger: »The author includes

Må man end på en række punkter tage afstand fra Sawyers brug af kilderne, kan det ikke nægtes at han har peget på en række problemer som må undersøges hvis man vil opnå sikrere viden om vikingerne og deres virke. Vi kan ikke beregne vikingehærenes størrelse ud fra årbøgenes tilfældige oplysninger eller fra de fundne skibes kapacitet, men skibene kan belyse nordboernes muligheder for transport og krigsførelse til søs, og et nærmere studium af ekspansionens årsager er en forudsætning for forståelse af dens forskelligartede karakter i de egne og på de tidspunkter den fandt sted.

Kildematerialet til skibsbygningskunsten før vikingetiden er spinkelt. Men sammenligner man den store båd fra 4. årh. der er fundet i Nydam mose på Sundeved med de norske skibe fra 9. årh., noterer man et afgørende fremskridt: vikingeskibene har mast og køl. Hvornår disse forbedringer er indført, er usikkert. På gotlandske billedsten fra 7. årh. er der billeder af sejlskibe, men som JOHANNES BRØNSTED har sagt er sejlene så små og forsigtige at man får det indtryk: her begynder sejlet!⁷ At roning ikke dermed har tabt sin betydning, er dog givet. Som jeg senere skal vende tilbage til har den svenske retshistoriker GÖSTA HASSELBERG påvist at de ældste nordiske søfartsregler, hvadenten de gjaldt handelsfærd eller krigstogt, opererer med en organisation der passer til et åredrevet skib der havde stor besætning i forhold til lastrummet og som skulle drives frem ved alle de ombordværendes anstrengelser.⁸ Det er dog muligt at reglerne oprindeligt gjaldt farten på den østlige del af Østersøen, hvorimod alle de egentlig skibsfund er gjort i områder der lå nærmere det åbne hav mod vest. En samtidig skildring af en sejlads har vi i den beretning om forholdene i Norden som Othere fra Hålogaland af lagde for kong Alfred af England og som blev optaget i den geografiske del af sidstnævntes oversættelse af Orosius' verdenshistorie. Der fortælles her om en rejse fra Othere's hjemstavn via Nordkap ned i Hvidehavet: hver gang kursen skifter må man ligge og vente på vind.⁹ Det tyder på at i hvert fald Othere og hans mænd har været afhængige af sejlene og ikke har kunnet manøvrere særlig meget med dem. Muligvis er der her sket fremskridt i løbet af det århundrede der ligger mellem de norske skibe og dem der er fundet ved Skuldelev i Roskildefjorden. I forenden af vrak 1 i det danske fund er der nemlig anbragt en klamp der tolkes som en anordning til indstilling af sejlet til krydsning mod vinden.¹⁰

new material on the Viking ships and coin hoards. He makes some important changes in the discussion of the armies that attacked Ethelred's England and provides a greatly improved reconstruction of Danish colonization».

⁷ Politikens Danmarkshistorie I, s. 501.

⁸ Se neden for side 692.

⁹ King Alfred's Orosius, ed. H. Sweet, Early English Text Society vol. 79, London 1883, s. 14.

¹⁰ Olaf Olsen og Ole Crumlin-Pedersen, Fem vikingeskibe fra Roskilde Fjord, 1969,

Skuldelevsfundets vigtigste bidrag til vor viden om vikingetidens skibe har imidlertid bestået i at fremvise eksempler på handelsskibstyper, både et lille der i givet fald har kunnet transporteres over land, og et der er så rummeligt og solidt at det har kunnet tjene til sejlads med stor ladning over åbent hav – som de »knarrer« der ifølge sagaerne førte Erik den Røde med husstand og besætning til Grønland, netop på samme tid som Skuldelevskibene må være bygget. Det har vistnok hidtil været den almindelige opfattelse at denne skibstype og disse transportmuligheder hørte vikingetidens slutfase til. Sawyer mener at man i 9. årh. kun sejlede med luksusvarer i små kvantiteter der kunne lastes i skibe af Gokstad-typen.¹¹ Men for nylig har en af vore førende skibsarkæologer, OLE CRUMLIN-PEDERSEN fremført at Äskekärr-skibet, et svensk fund der dateres så tidligt som til ca. 800, har samme midtskibskonstruktion som »knarren« i det danske fund¹² – i så fald har man altså allerede ved vikingetidens begyndelse rådet over skibe der var egnede til handel med mere pladskrævende varer.

At der har været brug for sådanne skibstyper, fremgår af den kolonisation fra Norden der kan påvises at have fundet sted på Shetland og Orkney allerede i det 8. årh., på Færøerne og Island, i England og Normandiet i løbet af 9. årh. og på Grønland omkring årtusindskiftet. I lyset af denne emigration er det rimeligt at anse jordhunger for en af de vigtigste drivkræfter bag den nordiske ekspansion. Det mest konsekvente eksempel på denne opfattelse er ANDREAS HOLMSENS fremstilling af vikingetiden i hans Norges historie. Det påvises her at vikingetidsnavne på -stad og -setr markerer en tydelig bebyggelsesudvidelse i de østnorske dalstrøg, medens der ikke er så mange i Vestlandets fjord- og kystegne. Her må ekspansionen have benyttet havets muligheder: fiskeriet, handelen langs kysten og den søværts udvandring.¹³ Også i Danmark og Sverige røber stedsnavnene en accelereret udvidelse af det bebyggede areal i denne tid – efterleddet *torp* der er en udpræget vikingetidsnavnetype er det hyppigst forekommende i danske landsbynavne. Derimod er der hverken her eller i Sverige noteret lokale forskelle som i Norge; det er derfor ikke muligt at sige fra hvilke dele af landet Danelagens kolonister kom. Der er dog ingen tvivl om at der var danskere såvel som nordmænd blandt nybyggerne i England, derimod er der intet der tyder på nogen omfattende kolonisa-

s. 120. Om vikingeskibe iøvrigt: A. W. Brøgger & H. Shetelig, *Vikingskipene*. Deres forgjængere og etterfølgere, 1950; Olaf Olsen og Ole Crumlin-Pedersen, *The Skuldelev Ships*, *Acta Archaeologica* XXXVIII, 1967; Ole Crumlin-Pedersen og Arne Emil Christensen jr., *Skibstyper*, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* XV, 1970.

¹¹ Sawyer, *op. cit.*, s. 66–82.

¹² Ole Crumlin-Pedersen, *Skibstyper*, KLN M XV.

¹³ Andreas Holmsen, *Norges historie til 1660*, 3. utg. 1961. Ifølge Jørn Sandnes, Trøndelagens eldste politiske historie, *norsk Historisk Tidsskrift* 46, 1967, er bebyggelsesudvidelsen her sket før vikingetiden.

tion fra Sverige i vikingetiden – her menes ekspansionen først og fremmest at have handelsinteresser som forudsætning.

Som jeg senere skal vende tilbage til er den svenske handelsvirksomhed i Rusland vel dokumenteret, men der er fortalere, mest energisk AKSEL E. CHRISTENSEN, for at også nordboernes angreb på Vesteuropa var udløbere af deres egentlige interesser der var merkantile.¹⁴ Til støtte for teorien fremføres skildringen af det første vikingeoverfald, nemlig angrebet på Dorchester i 789 som den gives i en redaktion af Den angelsaksiske krønike. Det berettes her at den lokale reeve red de fremmede i møde i den tanke at de var handelsmænd snarere end fjender, men med sin død måtte bøde for sin fejltagelse. Redaktionen er Æthelweards krønike fra 10. årh. som har mange træk der tyder på at den bygger på en version der er ældre end de nu bevarede håndskrifter arketype, men netop den omtalte passus kan være en senere opstået teori, dannet under indtryk af de store vikingetog i 9. årh. til forklaring på at reeve'n vovede sig ind i løvens gab. Imidlertid er dette kildesteds værdi ikke særligt betydningsfuldt for problemet om vikingernes handelsinteresser, det må behandles – og er behandlet – i en større sammenhæng.

Den gamle forklaring på udvandringen fra Norden i vikingetiden var hverken befolkningsoverskud, jordhungre eller handel, men politik. Det var et vigtigt led i det ideologiske grundlag for den islandske fristat at landnamsmændene havde forladt deres norske fædreland for at gøre sig fri af Harald Hårfagers tyranni efter at han ved slaget i Havsfjord havde opnået encherredømmet i Norge. Imidlertid har HALVDAN KOTH anfægtet den tidlige datering af Harald Hårfagers regering og argumenteret for at slaget ved Havsfjord først blev udkæmpet i slutningen af 800-tallet,¹⁵ og herved bliver forbindelsen mellem rigssamlingen i Norge og udvandringen til Island meget tvivlsom. ÓLAFIA EINARSDÓTTIR er rykket de gamle islandske kronologer til undsætning,¹⁶ men som fremført af JÓN JÓHANNESSON kan der også i kilderne, især Landnámabók, konstateres flere anledninger til udvandring end Haralds »ofriki«; Jóhannesson henviser til bebyggelsesudviklingen i Norge som den egentlige forklaring.¹⁷

¹⁴ Aksel E. Christensen, *Vikingetidens Danmark*, 1969, s. 127f. og s. 185f. Et opgør med teorien om at det før hansen var friserne der dominerede handelen i Norden findes i samme forfatters *Birka uden friserne*, Handels- og Søfartsmuseets årbog 1966.

¹⁵ Halvdan Koht, *Um eit nytt grunnlag for tidrekninga i den elste historia vår*, *Innhogg og utsyn*, 1921, genoptrykt i *Rikssamling og kristendom*, Norske historikere i utvalg I ved Andreas Holmsen og Jarle Simensen, 1967, s. 88–106.

¹⁶ Ólafía Einarisdóttir, *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning*, 1964.

¹⁷ Jón Jóhannesson, *Islands historie i mellomalderen*. *Fristatstida*, oversatt av Hallvard Magerøy, 1969, s. 24f. Der erindres her om at en del af udvandringen fra Norge til Island gik over Irland hvilket kan forklare det keltiske indslag der den dag i dag gør sig gældende i den islandske befolknings antropologi.

En lignende personificering af begivenhedsforløbet gør sig gældende i kilderne til nordboernes aktivitet i Vesteuropa der endda undertiden skildres som udslag af en bevidst politik. I irske annaler opererede den Olaf der i 853 angreb Irland i forståelse med sin far, kongen af Norge,¹⁸ og de danske vikingetog til Karolingerriget sættes i de frankiske årbøger i forbindelse med kongemagten i Danmark på forskellig måde: enten er det den tabende part af de to grene af herskerslægten som i hele 9. årh. strides om kongemagten der drager i viking, eller også bliver den regerende konge af de karolingiske herskere draget til ansvar for angrebene op ad de franske floder hvilket den danske konge afviser eller går ind på, sandsynligvis mere som det er politisk opportunt end som han har virkelig meddelagtighed i togterne. Navne som Gudfred, Sigfred og Halfdan går igen både blandt de hjemlige konger og blandt vikingehøvdinge; i enkelte tilfælde er det muligt at foretage en identifikation, for eksempel er den Sigfred der står i spidsen for angrebet på Paris i 885 rimeligvis den samme der nævnes som konge i Danmark i 873,¹⁹ men når den ene årbog siger at Paris' belejrer blev dræbt i Frisland i 887, den anden at han faldt i slaget ved Löwen i 891, og man intet ved om hans danske kongemagt efter 873, for resten heller ikke hvor meget af landet den omfattede før – ja, så bliver man tilbøjelig til at tro at man selv i de regeringskredse som årbogsforfatterne tilhører har været meget mangelfuldt underrettet om vikingerne og deres forhold til hjemlandet. De oplysninger om fjenden man modtog i Vesteuropa blev fortolket og udnyttet i lyset af ens eget politiske system, og endelig dannede der sig hurtigt en rig tradition omkring de frygtede normanner der gør det vanskeligt at vurdere deres faktiske betydning.

¹⁸ *Annals of Ulster I-II*, ed. W. H. Hennessy, 1883–93. De irske annaler er dårligt overleverede og vanskelige at fortolke, se Sawyer, op. cit. og P. Walsh, *The Dating of the Irish Annals*, *Irish Historical Studies II*, 1941 samt *The Four Masters and their Work*, 1944.

¹⁹ *Vikingerne i Paris*. Beretninger fra 9. årh. oversat og forklaret af Niels Skyum-Nielsen, Selskabet til historiske kildeskrifters oversættelse, 1967. Hos Saxo og i sagalitteraturen berettes om den danske konge Regner Lodbrog der som en vældig viking oplevede fantastiske æventyr indtil han blev taget til fange af den engelske konge, Ælla, der lod ham lide en frygtelig død i ormegården. Regners sønner hævnedes faderen ved at pine hans banemand til døde. Det historiske grundlag for denne roman må anses for spinkelt. Kildeforholdet er ikke fuldt udredt, men følgende hypotese er opstillet om historiens tilblivelse: Kong Edmund af East Anglia blev i 870 martret til døde af en flok vikinger der i det 10. årh.s engelske litteratur kaldes Lodbrogsønnerne. Fra sønnernes handling kan der være sluttet tilbage til faderens død, medens Regner-skikkelsen kan være en kombination af den danske konge Reginfridus som faldt i 814 og vikingen Reginherus eller Regnerus som efter at have plyndret mange kirker og klostre bukkede under for en pest i 845. Professor Lukman har i et foredrag fremdraget detailoverensstemmelsen mellem de æventyr der berettes om Regner Lodbrog og de franske mirakelhistorier om hvordan klostrenes skytshelgener slog Regners angreb tilbage og tilsidst straffede ham med en sygdom der fik hans mave til at briste og indvoldene til at vælte ud!

I flere moderne studier er der gjort forsøg på at rydde op i overleveringen, Sawyer har som nævnt undersøgt togene til England, den tyske historiker HARTMUT HARTHAUSEN har sammenlignet angrebene op ad Elben i 880 og 994,²⁰ og den belgiske forsker ALBERT D'HAENENS har skildret »det rene vikingetog« uden merkantile og kolonisationsbimomenter, nemlig en række angreb under kongætlingen Godfreds ledelse der i årene mellem 879 og 892 rettedes mod egnen mellem Somme og Escaut.²¹ Kildematerialet er næsten udelukkende skriftligt idet der ikke er gjort mange fund og ikke foretaget systematiske udgravninger. D'Haenens har derfor koncentreret sig om en minutøs kildekritisk analyse og konkluderer at på grundlag af det primære materiale har vikingerne været »moins sanguinaires, moins nombreux, moins dévastateurs« end almindeligt antaget. Kilderne tillader en iagttagelse af togtets udvikling fra spredt plyndring til afkrævning af tribut, hvilket igen fordrede oprettelse af lejre med magasiner til det indkomne gods. Herfra foretoges der om vinteren strejftog der efterhånden nåede langt ind i landet idet der rekvireredes heste fra hjemlandet. Modforholdsreglerne bestod foruden i underkastelse og tributbetaling i flugt – det var især klosterbeboerne der kunne udnytte den mulighed – og i organiseret forsvar. Enkelte slag, i reglen til nordboernes ulykke, blev udkæmpet under fyrstelige personers ledelse, men i det lange løb var det mest effektive værn lokale tilflugtsborge. Til langvarige belejringer havde vikingerne ikke ressourcer. Karakteristisk nok var det ikke kong Arnulfs berømte sejr ved Löwen i 891, men en hungersnød året efter der endelig forjog røverne. Når de senere fik skylden for så store ødelæggelser, var det fordi også andre benyttede sig af de kaotiske forhold, især af flugten fra klostrene, og at senere retsstridigheder om disse ejendomme og relikvier altid henviste til normannernes plyndringer.²²

D'Haenens' nærstudium påkalder ikke mindst interesse ved at illustrere vikingernes militære taktik der væsentlig bestod i med smidighed og hurtighed at udnytte de chancer situationen bød. Sammenhold og indre disciplin fremgår også af det årelange togt, men her rejser sig det spørgsmål om ikke de vesteuropæiske krøniker har forenklet billedet ved at fremstille vikingerne som en samlet skare, Hæren, Den store hær. I krønikerforfatternes øjne var normannerne fjenden hvis bevægelser man ængsteligt fulgte, også når de opererede på den anden side af Kanalen. Der er

²⁰ Hartmut Harthausen, *Die Normanneneinfälle im Elb- und Wesermündungsgebiet mit besonderer Berücksichtigung der Schlacht von 880, Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens*, 1966. Her hævdes at angrebet i 880 blev anført af den danske konge Sigfred, men det afvises at togtet blev ført direkte fra Danmark. Jvf. nedenfor s. 706.

²¹ Albert D'Haenens, *Les invasions normandes en Belgique au IXe siècle*, 1967.

²² D'Haenens, op. cit., s. 164f.

heller ikke tvivl om at store skarer har været samlede under angrebene på Paris i 885–86 og på England i 892. Men går man kilderne efter i enkeltheder, møder man ofte indbyrdes uafhængige bander betegnet ved deres høvdings navn, og forestillingen om deres koordinerede virksomhed kan meget vel være fremkaldt af, at de forskellige vikingetropper udnyttede den samme gunstige situation, f. eks. indre stridigheder eller anden svækkelse i de vestlige riger, en baggrund for vikingetogene som allerede JOHANNES STEENSTRUP havde øje for.²³ Lederne er ifølge kilderne ofte slægtninge af nordiske konger; påstanden er nok ikke lige sandfærdig i alle tilfælde, men selv hvor den kan underbygges er der ingen tegn på at de og deres folk havde andet end en løs og tilfældig forbindelse med hjemlandet.

Alligevel kunne denne kortsigtede virksomhed undertiden få varigere følger når lokale magthavere overlod udsatte områder til en vikingehøvding for at han kunne forsvare dem mod sine kolleger. Således forklarer man tilblivelsen af hertugdømmet Normandiet, selv om man kun har få år belyst i en proces der sandsynligvis strakte sig over det meste af 10. årh.s første halvdel.²⁴ En væsentlig støtte til den her fremførte opfattelse findes i J. A. DES GAUTRIES's studier over de nordiske personnavne i Normandiet fra perioden 911–1066. Det fremgår af disse, at erobrerhæren har været af blandet nordisk herkomst. De fleste har særdanske navne, kun få har norske, men til dem hører efter gammel tradition selve anføreren Rollo, og der er adskillige med anglo-skandinaviske navne, d.v.s. nordiske navne der kun kendes fra engelske kilder. Nogle af disse kan have været brugt i Norden uden at det fremgår af det sparsomme hjemlige kildemateriale, men det er vel ikke urimeligt med Des Gautries at slutte at en del af personerne stammede fra de nordiske bosættelsesområder i England.²⁵ Denne brogede forsamling har givet navne til en række lokaliteter i Normandiet, men har i øvrigt ikke efterladt sig mange spor, fordi deltagerne var for få til at opretholde deres sprog og kulturelle særpræg. I løbet af et par generationer blev normannerne franskmænd. Anderledes i England.

DANELAGEN. I sin disputats om Danelagen fra 1882 fremhævede JOHANNES STEENSTRUP de mange skandinaviske træk i nordengelsk retsliv, og blandt engelske historikere i forrige århundrede var der udbredt enighed

²³ Johs. Steenstrup, *Vikingetogene mod Vest i det 9. Århundrede*, 1878 (Normannerne II).

²⁴ J. Steenstrup, *Normandiets Historie under de syv første Hertuger, 911–1066*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. Historisk og filosofisk Afdeling, 7. rk. V, 1, 1925.

²⁵ Jean Adigard Des Gautries, *Les Noms de Personnes Scandinaves en Normandie de 911 à 1066*, *Nomina Germanica*. Arkiv för germansk namnforskning utgivet av Jöran Sahlgren 11, 1954.

om, at vikingerne ikke blot havde spillet en øjeblikkelig militær og politisk rolle på den engelske scene, men at de havde stor betydning for den retslige og sociale udvikling i England langt ned i tiden.²⁶

Klassikeren i den nyere forskning er F. M. STENTONS afhandling *The Danes in England* fra 1927. Den munder ud i en konstatering af, at danskerne i de nordøstlige egne af England udgjorde en gruppe der adskilte sig fra omgivelserne i sprog, religion samt i sociale og retslige forhold. I løbet af første halvdel af 10. årh. anerkendte de den engelske konge som deres herre, men som det fremgår af Edgars love fra 960'erne var hans indflydelse over dem meget begrænset.²⁷

Stentons udgangspunkt var den angelsaksiske kronikes meddelelse om, at vikingehøvdingene uddelte jord til deres folk i Northhumbria i 876, i Mercia i 877 og i East Anglia i 880. At dette førte til egentlig kolonisation kunne sluttet af de mange danske stednavne på -by, -torp og -toft i netop disse egne; dog gjorde han opmærksom på at mange forskellige situationer kunne skjule sig bag et dansk landsbynavn, og at adskillige trak tyde på at engelsk bebyggelse fra før invasionen havde levet videre. Da han i personnavnestoffet i Domesday Book ikke alene fandt mange nordiske mandsnavne, men også kvindenavne, og da der kunne påvises et betydningsfuldt skandinavisk element i det middelalderengelske ordforråd, drog han den slutning at vikingehæren var blevet suppleret med kvinder og andre civilpersoner fra hjemlandet, en kolonisation bag den sejrende hærskjold, som han senere har udtrykt det.²⁸

Bosættelsens militære karakter var Stenton dog ikke i tvivl om: Endnu 100 år efter de første jorduddelinger omtaltes de danske indbyggere i England som the army, stednavnene har ofte et personnavn som forled, en afspejling af det militære førerskab, og i den for Danelagen karakteristiske inddeling i wapentakes fandt han et minde om hærforbudspraktikens primitive mødeformer. Endelig var der den mærkelige Danelags-institution soke, der efter Stentons teori bestod i en gruppe frie mænds personlige tilknytning til en herre, hvis eneste krav på dem udover visse tjenesteydelser og afgifter var at de søgte hans domstol. Udvalget af mænd synes ikke at have været geografisk afgrænset, og Stenton mente derfor at dette

²⁶ J. Steenstrup, *Danelagen*, 1882 (Normannerne IV). Engelske tilhængere af teorien: F. Seebohm, *The English Village Community*, 1883, s. 85f. og P. Vinogradoff, *English Society in the Eleventh Century*, 1908, s. 417.

²⁷ F. M. Stenton, *The Danes in England*, *Proceedings of the British Academy*, vol. XIII, 1927. Genoptrykt i: *Preparatory to Anglo-Saxon England. Being the collected papers of Frank Merry Stenton*, edited by Doris Mary Stenton, 1970, s. 136-65. Blandt de af Stentons afhandlinger der ikke er optaget heri bør især nævnes: *Types of Manorial Structure in the Northern Danelaw*, *Oxford Studies in Social and Legal History*, vol. II, 1910, s. 3-96 samt det i note 29 nævnte værk.

²⁸ F. M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, *Oxford History of England*, 1943, *The Danelaw*, s. 495-518.

søke var en reminiscens af den militære organisation i vikingehæren. At »socemanni« som sådanne fribønder benævnes i Domesday Book var efterkommere af invasionshærens »rank and file« blev efter Stentons opfattelse sandsynliggjort af den statistiske overensstemmelse i udbredelsen af henholdsvis danske stednavne og socemanni i den nordlige del af Danelagen samt i East Anglia, hvor denne sociale gruppe dog benævnes *liberi homines*. En militær overklasse ville, også selv om den ikke havde været talstærk, have kunnet opretholde en fra det øvrige England afvigende retstilstand, så de mange skandinaviske træk i Danelagens retsliv regnede han ikke for bevis på en omfattende bosættelse, den byggede han på stednavnene og de sproglige argumenter, men i øvrigt fandt han spor af nordboernes aktivitet på mange felter, f. eks. også i handel og bydannelse i forbindelse med de befæstede borge som både vikingerne og deres modstandere opførte, en tanke som H. R. LOYN har ført videre og udvidet til også at gælde landbruget.²⁹

Uden indsigelse har Stentons fremstilling dog ikke fået lov til at fæstne sig. R. H. DAVIS har i en undersøgelse af forholdene i East Anglia påvist at antallet af *liberi homines* er større i Suffolk hvor der er langt færre danske stednavne end i Norfolk, hvilket han sætter i forbindelse med at selve Danelagstraktaten af 886, hvorved kong Alfreds og vikingehøvdingens Guthrums interesser blev afstukket, opererer med en gruppe bønder der var uafhængige af andre herrer end den fælles, kongen. Det kan være efterkommere af disse angelsaksiske fribønder vi møder i Domesday-fortegnelsen over East Anglia³⁰ – idet Davis stærkt fremhæver forskellen mellem dette område og det egentlige Danelagen, i modsætning til senere forskere der har brugt hans resultater til at sætte spørgsmålstejn ved Stentons opfattelse i almindelighed.³¹ Et særlig vanskeligt punkt er jordinddelingen. Det er hævdet at delingen i plogland bestående af 8

²⁹ F. M. Stenton, *The Free Peasantry of the Northern Danelaw*. Først trykt i Lund 1926, genoptrykt i Oxford 1969. H. R. Loyn, *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest, Social and Economic History of England*, 1962.

³⁰ Danelagstraktaten i original version trykt i F. Liebermann, *Die Gesetze der Angelsachsen*, 1916, I, s. 126. Oversat til moderne engelsk i *English Historical Documents I*, 1955. Dansk oversættelse i J. Bjernum, *Kilder til vikingetidens historie*, 2. udg. 1965, s. 89. R. H. C. Davis, *East Anglia and the Danelaw*, *Transactions of the Royal Historical Society*, 5. ser. V, 1955, s. 23-39. Ifølge den angelsaksiske kronike var der kvinder med den hær der slog sig ned i East Anglia i 895. Det kan måske også tages til indtægt for at bosættelsen i dette område væsentlig udgjordes af hæren. Dog peger Davis selv på en koncentration af danske stednavne i Broadland langt fra hærens hovedkvarter – her kunne man tænke sig en sekundær bondeindvandring.

³¹ P. H. Sawyer, *The Density of the Danish Settlement in England*, *University of Birmingham Historical Journal* VI, 1957-58; Glanville R. J. Jones, *Early Territorial Organization in Northern England and its Bearing on the Scandinavian Settlement*, *The Fourth Viking Congress*, Edinburgh 1965; Niels Lund, *De danske vikinger i England. Røvere og bønder*, 1967.

oxgangs er en skandinavisk form, dels af sproglige grunde, dels fordi systemet genfindes i Norden senere. Spørgsmålet er langt fra færdigbehandlet, det nordiske materiale er sent, det engelske ikke tilstrækkelig udforsket. Et står i hvert fald fast: ligheder mellem engelske og nordiske institutioner kan lige så godt skyldes efterligninger i Norden af engelske forhold som overførelse af skandinaviske institutioner til England, og forskellene mellem Danelagen og Sydengland har ikke skandinaviske innovationer som eneste mulige forklaring – de kan også skyldes at man i den nordlige del af landet på grund af vikingebosættelsen blev stående på et mere arkaisk stade end i det engelskstyrede område. Nordiske termer er ikke ensbetydende med nordisk oprindelse; der er under alle omstændigheder oversat en mængde engelske begreber til nordiske sprog, så vist som disse jo blev talt af nordboerne i England langt ned i tiden.

Nordisk sprogbrug kan ikke mindst ses af de mange danske marknavne der møder os i gavebreve og skøder helt ned til det 14. årh. Sådanne små lokaliteters navne skifter med det talte sprog, og når man finder dansk navnestof af denne art i det 12. og 13. årh., har man et vidnesbyrd om at man endnu da talte dansk på stedet. KR. HALD, der har foretaget sådanne undersøgelser, fremhæver at også i landsbyer med angelsaksiske navne kan danske marknavne optræde, altså kan den danske bosættelse i visse tilfælde have været endnu tættere end bynavnene alene indikerer.³²

Et kraftigt angreb på teorien om en omfattende dansk kolonisation i England er ført af P. H. SAWYER i en afhandling fra 1956 *The Density of the Danish Settlement in England*. Det hævdes her at der ikke kræves mange nordboers tilstedeværelse for at forklare det nordiske element i engelsk retsvæsen og sprog, blot de har været indflydelsesrige og toneangivende. For eksempel kan adskillige af de danske stednavne være givet af englændere der havde optaget nordisk navneskik – de to sprog var så nært beslægtede at en sådan udveksling var mulig. Et eksempel er de landsbyer der hedder Denby, danskerbyen. De må være givet til identifikation af et sted hvis beboere adskilte sig fra omgivelserne ved deres danske oprindelse – men folk i nabolaget der jo så måtte være angelsaksere havde altså dannet et ord af rent nordisk form.³³ Holder argumentet? Det bygger på en meget bogstavelig antagelse af teorien om, at navne gives af naboer – men hvordan skal man så forklare sig at Ingleby, eng-

³² K. Hald, *Vore Marknavnes Alder, Namn och Bygd* 1948. Se endvidere K. Halds bidrag til enqueteen *The Two Viking Ages of Britain, Mediaeval Scandinavia* II, 1969, s. 185–87. Når lokaliteter med engelske navne godt kunne rumme danske indbyggere, er det ikke så god en idé at imødegå Stenton og Aksel E. Christensen ved at gøre opmærksom på at antallet af socemanni undertiden er større i bebyggelser med engelsk navne i Lincolnshire end i de danskbenævnte som Niels Lund gør det i sin anmeldelse af *Vikingetidens Danmark, Historie IX*, 1, 1970, s. 142–50.

³³ P. H. Sawyer, *The Density of the Danish Settlement in England*, *University of Birmingham Historical Journal* VI, 1957–58.

lænderbyen, i Leicestershire er stedet for den eneste større vikingegravplads der hidtil er fundet i England?³⁴

Sawyer fremhæver også at mange bebyggelser med danske navne er opstået efter den første bosættelse i slutningen af 9. årh. Der blev dannet navne på -by endnu længe efter den normanniske erobring, derfor kan mange, måske de to tredjedele af dem der findes i Domesday Book, gælde grundlæggelser fra senere perioder inden for de 200 år der ligger mellem vikingetogene og Vilhelm Erobrerens jordebog. Navne på -torp er i hvert fald sekundære, det ses ikke alene af deres plads i bebyggelsesudviklingen i Danmark og Sverige, men også af -torpernes mindre gunstige beliggenhed i England.

Bag Sawyers forsøg på at reducere den første danske bebyggelses omfang ligger hans overbevisning om vikingehærenes begrænsede størrelse. Der er ovenfor taget afstand fra hans slutninger ud fra Gokstadskibets kapacitet og fra hans brug af Den angelsaksiske krønikes flådestørrelser. Men selv om man ikke kan følge ham i alle detaljer, må man give ham ret i hovedsagen: det er ikke rimeligt, at vikingehærene kunne bevare den mobilitet der var deres force, hvis de virkelig havde været af en sådan størrelsesorden at de kunne foretage en så omfattende kolonisation som navnestoffet tyder på.

Sprogfolk er imidlertid enige om at de grammatiske konstruktioner og personnavnestoffet i de danske bynavne er af en sådan ælde at de må høre til vikingebosættelsens første fase. Det er også fremhævet at hvis den første bebyggelse kun har haft det omfang som Sawyer tilmåler den, har væksten i vikingedistrikterne i England i tiden fra 900 til 1100 langt overgået hvad der kendes fra andre steder i Europa, og hvad der med tidens demografiske forhold må anses for muligt.³⁵

Der består altså et reelt dilemma mellem hærens og kolonisationens omfang. En løsning er foreslået af den engelske navneforsker KENNETH CAMERON, der har undersøgt den danske bebyggelses placering på et geologisk kort over Femborg-området. Han har der iagttaget at vikingerne som oftest slog sig ned i sidestrøg og på mindre gunstig jord end englænderne, i områder der hidtil havde været uopdyrkede – en temmelig påfaldende hensyntagen fra en erobrende hær side. Lige så interessant er Camerons påvisning af afstanden mellem hærens hovedkvarter i de fem borge og de danske bebyggelseskonzentrationer: vikingerne kunne have fundet egnede bopladser meget nærmere ved Nottingham for eksempel.

Hvis man følger floderne eller de gamle landeveje fra de danske byer, viser det sig at de står i mere umiddelbar og naturlig kontakt med de store

³⁴ Kenneth Cameron, *Scandinavian Settlement in the Territory of the Five Boroughs. The Place-Name Evidence*, 1965, s. 4f.

³⁵ K. Cameron, *op. cit.*, s. 10f.

indfaldsveje på Englands østkyst, Humbers munding og The Wash, end med de fem borge, hvorfor det er en nærliggende slutning at kolonisationen i England ikke er udgået fra hærens hovedkvarter, men fra havet og i sidste instans fra Danmark.³⁶

Camerons tolkning af stednavnenes fordeling giver en tiltalende forklaring på det anførte modsætningsforhold mellem hærens og kolonisationens omfang, men andet end en teori kan det naturligvis ikke blive, og det efterlader et spørgsmål som Cameron ikke har taget stilling til, nemlig om der har været forbindelse mellem hæren og den anonyme skare indvandrere. Den danske historiker NIELS LUND, der har undersøgt Den angelsaksiske kronikes meddelelser om danskerne i det 10. årh., mener at vikingehærene bevarede det militære sammenhold; en enkelt gruppe, der meget vel kan opfattes som en høvding (Jarl Thurketil) og hans hird, forlod England i 916 med kong Edwards tilladelse, andre holdt sig til de en gang etablerede hovedkvarterer.³⁷ Der skimtes her spændende muligheder for at trænge ind i vikingehærens organisation og derfra måske videre til nordiske samfundsforhold, men for vort emne er en alt for skarp opdeling af de danske i England i »røvere eller bønder« ikke gunstig. Den nordiske påvirkning på det engelske sprog kan måske godt tilskrives en ydmyg men talstærk bondeindvandring, men de uomtvistelige nordiske elementer i nordengelske retsforhold, nemlig i jurisdiktionens territorielle inddeling samt bødesystemets regnemetoder og socialgrupper, må stamme fra folk der både havde høj social status – vel på grund af militær magt – og lokal tilknytning. Derimod synes de vikingekongedømmer vi har overlevering om i kroniken og fra møntindskrifter at have været kortvarige og lidet rodfæstede i England; på dem alene kan den nordiske indflydelse ikke bygges.

RUSLAND. Medens diskussionen om vikingebosættelsen i England trods alt har drejet sig om gradforskelle i opfattelsen af dens omfang og virkninger, står meningene stejlt over for hinanden når det gælder nordboernes indflydelse i Rusland. »Normannister« og »anti-normannister« er uenige om hvorvidt der overhovedet har været nordboer i Rusland, om de har grundlagt byerne langs Dnjepr, ja, det russiske rige, og om der har været nogen egentlig kolonisation af nordboer, specielt svenskere i landet. Hertil kommer en metodisk uenighed mellem på den ene side tilhængerne af den filologisk-historiske metode, der bygger direkte på kildekritisk behandlede historiske skrifter, filologiske og arkæologiske data, og på den anden side folk der bruger en historisk-sociologisk metode, en marxistisk model for staters og byers udvikling. Grænsen mellem par-

³⁶ K. Cameron, op. cit.

³⁷ Niels Lund, *The secondary emigration. The Two Viking Ages of Britain, Mediaeval Scandinavia II*, 1969, s. 196–201.

terne går ikke samme sted i de to kategorier; før den russiske revolution anvendte både normannister og antinormannister den historisk-filologiske metode, og i dette århundrede er den danske slavist ADOLF STENDER-PETERSEN et eksempel på en »neo-normannist«, der benytter sig af den marxistiske model.³⁸

For den historisk-filologiske skole er det afgørende identifikationen af folket rus. Ifølge Nestorkroniken, det ældste russiske historieværk, skrevet på oldrussisk i begyndelsen af det 12. årh. i Kiev, boede rus ligesom svear, nordmænd og goter på den anden side af havet, men blev indkaldt af slaverne, der ikke selv kunne holde fred indbyrdes. Novgorod og en række andre byer, især Kiev, fik hver sin rus-fyrste, men over alle stod Rurik og fra ham stammer Kiev-fyrsten, hævder Nestor uden i øvrigt at kunne opstille en fuldstændig eller entydig stamtavle over fyrsteslægten. Den første kontrol på at rus-folket oprindelig var nordboer muliggøres af kroniken selv. De meddelte fyrstenavne kan i flere tilfælde identificeres med nordiske navne, og i to traktater med Byzanz, der gengives under 912 og 945, er en række af de underskrivende rus-stormænd efter navnene at dømme tydeligt af nordisk herkomst – dog er en lige så umiskendelig slaviseringsproces at følge i det voksende antal slaviske navne.³⁹

Uafhængig af den oldrussiske krønike vidner byzantinske kilder om det samme forhold. I den lærebog i styrelse af det byzantinske rige, som den højtdannede kejser Konstantin 7. Porphyrogenitos skrev til sin søn, indgik en skildring af folket rhos i Kiev, af dets organiserede tributopkrævning blandt de omkringboende slaviske stammer og dets farter om foråret ad Dnjepr til Sortehavet og derfra videre til Konstantinopel for at afsætte de indkomne varer. Undervejs måtte de forcere Dnjeprs 7 farlige strømhvirvler, af hvilke de 5 nævnes med både slaviske og russiske navne samt i græsk oversættelse.⁴⁰ Det var VILHELM THOMSENS fortjeneste at han gennemførte identifikationen af disse russiske navne med nordiske, og dernæst at han indså denne iagttagelses betydning: gengivet af en mand der ikke selv beherskede det russiske sprog og i øvrigt var ganske ligeglad med rus-folkets oprindelse, var Dnjepr-fossernes nordiske navne et uafhængigt vidnesbyrd om at russisk på Konstantins tid, d.v.s. i midten af 10. årh. var et nordisk sprog⁴¹ – og et folk er et sprogligt begreb. Det

³⁸ En god indførelse i disse problemer med henvisning til hovedværkerne fra begge retninger foreligger nu i en rapport fra en konference i oktober 1968: *Varangian Problems*, Scando Slavica Supplementum 1, Copenhagen 1970.

³⁹ Nestorkroniken ved A. Norrback, Stockholm 1919. S. Cross, *The Russian Primary Chronicle*, 1930.

⁴⁰ Konstantin Porphyrogenitos, *De administrando imperio*. Med græsk og engelsk tekst udg. af Gy. Moravcsik og R. J. H. Jenkins, London 1949.

⁴¹ Vilhelm Thomsen, *The Relations between Ancient Russia and Scandinavia, and the Origin of the Russian State*, London 1877 = *Det russiske riges grundlæggelse ved nordboerne*, Samlede afhandlinger 1, København 1919.

vigtige ved dette kildested er, at eftertiden selv kan foretage identifikationen, hvorimod vi i de to andre tilfælde som nu skal anføres er afhængig af de pågældende forfatteres afgørelse af spørgsmålet. Den ene er biskop Liutprand af Cremona, der som delegat til Konstantinopel i 968 traf rus'er som han mente var de samme der ellers kaldtes normanni,⁴² den anden er et ofte citeret sted i *Annales Bertiniani* under 839 nedskrevet kort efter af biskop Prudentios af Troyes. Der fortælles her om en byzantinsk delegation til Ludvig den Frommes hof. Blandt gæsterne var to personer der efter eget udsagn var af folket rhos og lød under en fyrste med titlen chaganus. De bad om lov til at rejse hjem via Frankerriget fordi den vej de havde benyttet på udrejsen var spærret af fjendtlige stammer. Men da frankerne efter at have spurgt dem nærmere ud fandt ud af de var svenskere, holdt de dem tilbage af frygt for spionage.⁴³ – Vi har her en fjerde identifikation af rus med nordboer, vi har et vidnesbyrd om at deres forbindelse med Byzans var etableret allerede i 839, og endelig har vi en oplysning om deres politiske forhold. Derimod tillader stedet ikke en nærmere bestemmelse af hvor rus-folket hørte hjemme.

Også arabiske kilder bruger betegnelsen rus om handelsfolk i Rusland, men bidrager i øvrigt ikke til identifikationen med nordboer, for i flere tilfælde spores der usikkerhed om rus-folket var slavisk eller ej. Arabernes kendskab til rus-folket skrev sig vistnok væsentlig fra den østlige forbindelsesvej ved Volga, og en af dem benægter direkte eksistensen af rus-stater selv om man kendte til et rus-angreb på khazarernes byer ved det kaspiske hav.⁴⁴

Når rus-folket var nordisk, når det havde herredømmet i Kiev fra det 9. årh. og når russiske czarere kaldte sig Ruriks efterkommere lige til slutningen af det 16. årh., ja, så mente normannisterne at have fundet bekræftelse også på det der ikke kunne kontrolleres i den oldrussiske krønike: nordboerne havde grundlagt det russiske rige, for slaverne havde ikke selv statsdannende evne. At denne påstand provokerede til modsigelse er forståeligt, men noget afgørende argument mod rus-identifikationen er ikke fremkommet. Derimod er der grund til at hæfte sig ved den historisk-sociologiske tolkning af problemet.

Ifølge denne udvikler stater sig under pres indefra, ikke ved påvirkning udefra, og man kan skelne mellem tre stadier i udviklingen: 1) bondesamfund der ikke kræver nogen egentlig organisation, bortset fra et pri-

⁴² Liutprandi opera, ed. J. Becker, MGH SS in us. schol., 1915.

⁴³ *Annales Bertiniani*, Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte II, 1969, s. 42f.

⁴⁴ H. Birkeland, Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder, Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II, 1955. – Desværre gengives kilderne kun i uddrag her, og at de ikke kan bruges umiddelbart fremgår af en undersøgelse af den berømte skildring af en nordbo-begravelse, Stig Wikander, *Orientaliska källor till vikingetidens historia*, svensk Historisk Tidskrift 26, 1963, s. 72–79. – Araberne i Spanien synes også at have foretaget identifikation mellem rus og nordboer.

mitivt byttemarked, 2) specialiseringen i håndværk der ligesom landbrugsoverskud kræver organisation af varedistributionen, de første ansatser til bydannelse, og endelig 3) behovet for beskyttelse af byen og sikring af markedsfreden fremkalder en kriger-administratorklasse der snart følger sine egne interesser på omverdenens bekostning: territorielt afgrænsede stater bliver resultatet. Da der ikke kan være tvivl om at jorddyrkningen i Kiev-området altid har været på slaviske hænder, hævder de sovjetiske forskere at udviklingen også må have været slavisk dirigeret: har en nordisk krigergruppe haft indflydelse i Kiev, har den fået det efter en magtovertagelse fra slaviske fyrster.⁴⁵

Som det vil fremgå af ovenstående, udelukker anvendelsen af den marxistiske model ikke en accept af Nestorkronikens nordiskfødte fyrstehus. Et eksempel på at man godt kan hylde teorien om en slavisk statsdannelsesproces og samtidig arbejde konstruktivt med kroniken afgiver den russiske historiker LICHACHEV. På grundlag af førrevolutionære studier af ŠACHMATOV der påviste at selv den ældste version var opbygget af meget forskelligartede elementer af vekslende kildeværdi, har Lichačev sandsynliggjort at situationen ved kronikens første tilblivelse i 1060'erne, da en fejde mellem fyrstehusets medlemmer verserede, har bevirket at Rurik har fået en mere dominerende rolle end der åbenbart har været kildegrundlag for, således at kun hans efterkommere fremstår som tronberettigede.⁴⁶ Rus-folkets indkaldelse, der tidligere blot er opfattet som et forsøg på at legitimere nordboerne over for slaverne, sættes her ind i en verdenshistorisk sammenhæng der svarer så nøje til den vesteuropæiske origo gentis-genre at man spørger sig selv om der kan have været en direkte forbindelse – den oldrussiske forfatters kendskab til Widukind af Korvei har været foreslået – eller om ligheden blot skyldes den fælles arv fra kirkefædrenes bearbejdelse af antik historieopfattelse.

Den form for analyse Lichačev har gennemført har adskillige paralleller i moderne vesteuropæiske historiografiske studier der betegner en videreførelse af den klassiske metodelære. Det er nemlig aldeles ikke rigtigt, at den filologisk-historiske metode uvægerligt medfører en blank accept af alle Nestorkronikens påstande når først rus-folkets nordiske oprindelse er fastslået – selv om nogle normannister har draget denne slutning. Tværtimod vil en streng kildekritisk analyse kun efterlade nogle få veletablerede data »des faits isolés«, medens sammenhængen i udvik-

⁴⁵ Denne stærkt forenklet gengivelse af hovedtræk i Grekov, Kiev Rus, 1939 samt senere stærkt reviderede udgaver stammer fra A. Stender-Petersen, *Der älteste russische Staat*, *Historische Zeitschrift* 191, 1960, s. 1-17. En senere repræsentant for synspunktet er åbenbart B. A. Rybakov ifølge resumé af hans foredrag på Den internationale historiskerkongres i Stockholm 1960, *Problèmes en cours sur la formation de la Russie de Kiev*, XIe Congrès Int. Hist. 1960, *Communications*, s. 90.

⁴⁶ D. S. Lichačev, *The legend of the calling-in of the Varangians, Varangian Problems*, s. 170-185.

lingen er unddraget den videnskabelige erkendelse. Derimod repræsenterer en model som den ovenstående selve behovet for sammenhæng i forståelsen af processen. Den bygger på iagttagelse af visse konstanter, såsom næringsforholdene og samfærdselsmuligheder i området samt på erfaringer fra den senere russiske historie, men mangler stort set explicit kildegrundlag for sin forklaring af Dnjepr-byernes opkomst og det russiske riges grundlæggelse omkring 900. Jeg skal dog senere i forbindelse med behandlingen af bylivet vende tilbage til nogle arkæologiske iagttagelser der kan tages til indtægt for en ret fremskreden slavisk samfundsorganisation uafhængig af fremmed indflydelse allerede i 10. årh.

Imidlertid kan anvendelsen af den historisk-sociologiske metode også føre til et helt andet resultat. ADOLF STENDER-PETERSEN har som tidligere nævnt overtaget den marxistiske model, dog med den væsentlige tilføjelse at udviklingen ikke nødvendigvis er autonom – især på det sidste stadium kan der tænkes efterligninger af andre stater på et højere udviklingstrin. Da rus-folket ifølge Annales Bertiniani blev styret af en chaganus ligesom Volgabulgarerne, leder han efter et sted hvor forholdene kunne føre til en overtagelse af disse folks samfundsorganisation. Han finder det i egnen syd for Ladoga søen hvor der er arkæologiske spor af en egentlig svensk kolonisation som han med støtte i sin fortolkning af ordet rus, folk der roede ad stille vandveje, regner for bondepræget. Således er altså det første trin i udviklingen belagt, det næste bydannelsen må vel tænkes dækket af »Aldeigjuborg« skjaldedigtningens navn for Straraja Ladoga, og det sidste, oprettelsen af khaganatet, menes fremkaldt af at rus for at unddrage sig bulgarernes tributopkrævninger organiserede sig på samme måde som de mægtige naboer.⁴⁷

Tanken er morsom, men kildematerialet kan ikke bære den. Selv om man kan tilslutte sig bondekolonisationen ved Ladoga, er det ikke heraf givet at betegnelsen rus særlig gjaldt disse folk. Etymologien af ordet rus, som Stender-Petersen har overtaget fra den svenske filolog R. EKBLOM,⁴⁸ tillader ikke en slutning fra roning på stille vande til fredelig bondevirksomhed. Endelig er betegnelsen chagan i Annales Bertiniani overfortolket. De omtalte rhos (græsk form) kom jo i følge med et gesandtskab fra Byzans, hvor man at dømme efter de skriftlige kilders brug af khagantitlen ikke skelnede mellem de styreformere de forskellige folk i de mere eller mindre ukendte egne mod nord levede under. Når også Kiev-fyrsten undertiden kaldes khagan i byzantinske kilder, kunne den frankiske optegnelse være et vidnesbyrd om et rus-Kievrige allerede i 839, hvis ikke både de skriftlige og de arkæologiske kilder henlagde dettes opkomst til

⁴⁷ A. Stender-Petersen, *Das Problem der ältesten byzantinisch-russisch-nordischen Beziehungen*, Xe Congrès Int. Hist., 1955, Relazioni III, s. 165–88.

⁴⁸ R. Ekblom, *Rus- et vareg- dans les noms de lieux de la région de Novgorod*, Stockholm 1915.

slutningen af 9. årh. Faktisk behøver gæsterne i Ingelheim slet ikke at høre hjemme i Rusland – de kan være kommet direkte fra Sverige!

Selv om man ikke tør tilslutte sig Stender-Petersens teori, åbner den dog ens øjne for, at den marxistiske model er udpræget tilpasset ad hoc, d.v.s. til russisk nationalistiske interesser. Den danske slavist KNUD RAHBK SCHMIDT er ved et indgående studium af de sociale termer i krønike- og lovkilder, der analyseres både sprogligt og kronologisk efter deres tilblivelsessituation, nået til den opfattelse at feudaliseringen hører et senere stadium til, nemlig for Kievs vedkommende perioden mellem 1060 og 1120. På det tidspunkt var tidligere indtægtskilder fra fjernhandel med araberne tørret ud, Byzans' handel var i tilbagegang allerede før Dnjepr-ruten blev afbrudt i 1068 af pechenegerne, og da også de militære forudsætninger for indbringende krigstog mod naboerne svigtede, var kongen og hans godsejende mænd henvist til at udnytte de ressourcer de havde i deres landbrug samt i muligheden for at presse afgifter ud af den frie befolkning i by og på land.⁴⁹ Efter denne opfattelse har rus-problemet intet at gøre med feudaliseringen. Det synes sikkert at det russiske samfund i det 10. årh. havde store indtægter af fjernhandel, ligeledes at der var et nordisk befolkningselement i de ledende kredse.

Det fremgår ikke af ovenstående at den livligste og mest frugtbare meningsudveksling om disse emner er ført af arkæologer. Men sagen er at de mange fund af genstande eller gravlæggelser af mere eller mindre ublandet nordisk karakter med de største koncentrationer i Ladoga-området og ved Gnezdevo, medens Kiev og Novgorod har givet mindre udbytte, kan tolkes til at dække alle grader af nordisk indflydelse. Det ses f. eks. af forskellen mellem tre førende svenske arkæologers vurderinger. T. J. ARNE, der selv havde foretaget udgravninger i Smolensk området, gav i bogen *La Suède et l'Orient* fra 1914 en maximumtolkning af de skandinaviske levn: de store byer ved Dnjepr var grundlagt og i de første århundreder domineret af en talstærk svensk overklasse med en højere materiel kultur end den lokale. HOLGER ARBMAN har fremhævet det tydelige slaviske element i selv de ældste fund⁵⁰ og MÅRTEN STENBERGER tør kun se vidnesbyrd om handelsinteresser.⁵¹ Det er rigtigt, at materielle levn i sig selv kun viser kulturforbindelser – selv begravelsesformer kan overtages. Men de arkæologiske iagttagelser modsiger til gengæld heller ikke det billede de skriftlige kilder tegner af svenske krigsgrupperes lederskab i byerne langs Dnjepr fra slutningen af 9. årh., nordboer som i løbet

⁴⁹ Knud Rahbek Schmidt, *The Social Structure of Russia in the Early Middle Ages*, XIe Congrès Int. Hist. 1960, Rapports III, s. 22–34. Jvf. sammes disputats, *Soziale Terminologie in russischen Texten des frühen Mittelalters*, 1964.

⁵⁰ Holger Arbman, *Svear i Österviking*, 1955.

⁵¹ Mårten Stenberger, *Sten Brons Järn*, 1968, s. 299, samt udtalelse ved konferencen i Aarhus, *Varangian Problems*, s. 46.

af et par generationer blev assimileret i det slaviske samfund der samtidig blev omdannet under indflydelse af den fra Byzans udgåede kristne mission. Også visse fællestræk i den middelalderlige russiske og svenske lovgivning kan forklares med et svensk militært aristokratis tilstedeværelse. Nogen kvantitative vurderinger kan ikke foretages, kun kan man sige at de nordiske stednavne i Rusland er så få og usikre at det er rimeligt at regne den nordiske indflydelse for indskrænket til byerne, og at intet tyder på en talstærk bofast nordisk befolkning i Rusland.

Til belysning af hvorfor disse nordboer først kom til Rusland kan en undersøgelse af ordet varjag være tjenlig. Varæg eller varjag svarer til det nordiske ord væring, der som bekendt brugtes om nordbogarden i Konstantinopel. Etymologisk afledes det almindeligvis af et ord for edsbroderskab. I den oldrussiske krønike bruges varjager som betegnelse for alle folk hinsides havet som man kommer i kontakt med, både svenske, goter, nordmænd og »anglianer« samt oprindelig rus, hvilket dog på krønikens affattelsestid kun bruges om efterkommerne i Rusland. Efter denne opfattelse er varjag en nationalitetsbetegnelse, men det er næppe rigtigt.⁵² Henholder vi os til den før nævnte etymologi betegner det en organisationsform, og krøniken kan da fortælle os at de første nordboer kom til Rusland organiserede som varjager. Hvad deres sammenhold tjente til, får vi at vide af Konstantin 7.s tidligere omtalte beskrivelse af Kiev-rus'ernes tributopkrævning: tvangsmæssig indsamling af varer til videreforhandling.⁵³

Også den arabiske geograf Ibn Rustah beretter at rus-folket lever af at handle med slaver og pelsværk anskaffet ved plyndringstogter blandt de slaviske stammer, ligesom den ældste arabiske kilde til nordboernes virksomhed i Rusland, Ibn Khorradadbeh, ved at fortælle om deres farter ned ad Don til Sortehavet eller Volga til det kaspiske hav for at afsætte fine skind og sværd. Direkte oplysninger om hvordan indsamlingen var organiseret giver de arabiske forfattere ikke, men den synes at have været fast etableret og handelssamkvemmet med araberne regelmæssigt, og Ibn Rustahs meddelelse om rus-folkets mange borge tegner et billede af dets optræden i Rusland der svarer nøje til det vi møder i kejser Konstantins og »Nestor«s fremstillinger. Noget territorielt afgrænset rus-rige får man dog ikke indtryk af gennem de arabiske kilder, og Al-Mas'udi's spændende historier om rus'ers krigstog over det kaspiske hav til det nordlige Iran minder i mangt og meget om skildringerne af vikingeangrebene på Vest-europa.⁵⁴

⁵² Nestorkronikens usikkerhed i brugen af begrebet varjag udlægger Rahbek Schmidt som et tegn på at denne betegnelse ikke var kurant i Kiev, men hørte hjemme i Novgorod, se *The Social Structure of Russia*, s. 27.

⁵³ *De administrando imperio*, kap. 9.

⁵⁴ Alle de citerede arabiske forfattere er optaget i H. Birkelands udgave, jvf. note 44.

Ligheden rejser spørgsmålet, om vikingerne i Vesteuropa var organiseret som varjagerne i edsbroderskaber omkring en anfører? Der er intet direkte belæg for det, men det er udmærket foreneligt med det indtryk de frankiske og engelske kroniker giver af vikingebanderne der nok kunne samarbejde i visse situationer men i almindelighed ikke anerkendte nogen over deres høvding. Der bliver senere anledning til at vende tilbage til vikingernes organisation, foreløbig er et andet problem vigtigere: var nordboernes egentlige anliggende i vest det samme som i øst – er kilderne ensidighed årsagen til at vi kun hører om plyndring og krig, ikke om handel? Som det blev nævnt i indledningen er der for tiden en tilbøjelighed til at betone vikingernes merkantile virksomhed og betragte den krigeriske som mindre væsentlig. Det følgende er et forsøg på en stillingtagen til dette problem.

HANDEL. Den engelske numismatiker PHILIP GRIERSON har i en morsom artikel sat et spørgsmålstejn ved om man overhovedet kan tale om handel i »de mørke århundreder« før år 1000. Vi kan nok finde ord som *mercatores* og *negotiatores*, og vi har mange både skriftlige og materielle vidnesbyrd om vareudveksling mellem landene i denne periode, men hvor vi har overdragelsen direkte oplyst, sker den aldrig ved handel, men enten frivilligt som gave eller ufrivilligt ved udplynning, *gift or theft*. De mange skattefund med mønter fra fremmede lande vidner heller ikke entydigt om handel; når f. eks. byzantinsk mønt pludselig optræder som forbillede for danske mønter på Svend Estridssøns tid skyldes det sikkert ikke en intensivering af handelsforbindelsen mellem Byzans og Skandinavien, men Harald Hårderådes mægtige aftakkelessold fra væringergarden i Miklagård.⁵⁵

I betragtning af forholdet mellem den danske og den norske konge er den sidste del af ræsonnementet nok lidt tvivlsomt, men understreger netop derved det der er Griersons egentlige anliggende: hverken den enkelte mønt eller det enkelte fund kan fortælle noget om hvordan overførselen fra det ene land til det andet er foregået. Det er STURE BOLINS særlige fortjeneste at have fundet en metode til at få skattefundene til at give oplysning om dette forhold, idet han ved at sammenligne russiske og skandinaviske fund af kufisk mønt fra vikingetiden har kunnet iagttage en ensartethed i sammensætningen med hensyn til mønternes proveniens og alder i forhold til nedlæggelsestidspunktet, d.v.s. slutmønten. En sådan overensstemmelse indikerer fælles oprindelse, at skattefundene er udtryk for samme cirkulation. Disse mønter kan ikke være erhvervet tilfældigt, hverken ved plyndring eller frivillig overdragelse, de må stamme fra en regelmæssig udveksling ad faste ruter, altså handel. Bolins

⁵⁵ Philip Grierson, *Commerce in the Dark Ages*, Transactions of the Royal Historical Society, 5. ser. vol. 9, 1959. Om handel mellem Byzans og Skandinavien se nedenfor s. 703.

kvantitative analyse repræsenterer en af de få muligheder vi har i vikingetidsforskningen for at overvinde de vanskeligheder det mangelfulde materiale frembyder. Desværre nåede Bolin ikke selv at publicere sine beregninger; man skal til Sawyer for at finde eksempler på hans grafiske fremstillinger, der klart illustrerer at kun ved at samarbejde flere fund fra det samme område og den samme tid kommer man ud over tilfældighederne i den enkelte skats sammensætning.⁵⁶

Disse analyser er en væsentlig del af baggrunden for Sture Bolins klassiske afhandling *Muhammed, Karl den Store och Rurik*, første gang trykt i Scandia 1939.⁵⁷ Bolin nøjes ikke med at fastslå nordboernes handelsvirksomhed i Rusland – tværtimod undlader han som sagt at fremlægge den egentlige dokumentation for den – men forsøger at sætte den ind i en verdenshistorisk sammenhæng: Ruslandshandelen genoprettede den økonomiske forbindelse mellem vest og øst som arabernes erobring af Middelhavet havde afbrudt. Bolin lancerede HENRI PIRENNES berømte tese: uden Muhammed ingen Karl den Store, med nyt indhold. Hvor den belgiske historiker havde fæstnet sig ved den tilbagegang og indsnævring af den økonomiske og kulturelle horisont som arabernes fremmarch efter hans opfattelse medførte, hævdede hans svenske kollega at orienteringen mod nord og øst medførte ny berigelse både for Norden og Vesteuropa. Når forbindelsen med kalifatet ikke havde sat sig direkte spor i det sidstnævnte område, idet der ikke er fundet kufisk mønt i Karolingeriget eller i England uden for Danelagen, skyldtes det at man her havde gennemført en monopolmønt, kun hjemlig mønt var gangbar, fremmed mønt måtte omsmeltes eller veksles. Desuden var den lokale mønt overvurderet, og det kunne derfor bedre betale sig at handle med den end med en møntsort der kun gjaldt for sin metalværdi. Dette forhold forklarede også mangelen på vesteuropæisk mønt i nordiske skattefund fra slutningen af 9. årh., da der dog er rigelige vidnesbyrd om store udbetalinger af fransk mønt til vikingerne: nordboerne brugte simpelthen de vesteuropæiske penge hvor de havde størst købekraft!

Medens Bolins argumentation for nordbohandelen i Rusland som sagt virker overbevisende, kræver hans teori om Vesteuropas andel i den nordlige handelsforbindelse med kalifatet en nøjere drøftelse, og endelig kommer det i denne sammenhæng vigtigste: var det Nordens plads som transitområde i en storstilet handel mellem vest og øst, der skabte den glansperiode, enestående i Nordens historie, som vikingetiden udgjorde?

⁵⁶ P. H. Sawyer henviser i *The Age of the Vikings* flere gange til et utrykt værk af Sture Bolin: *Mynt och myntfund*, hvorfra flere diagrammer er overtaget.

⁵⁷ Under titlen *Mohammed, Charlemagne and Ruric* optaget i *The Scandinavian Economic History Review* I, 1953 og derfra i antologien *Zur Bedeutung und Rolle des Islam*, ed. P. Hübinger, Wege der Forschung CCII, Darmstadt 1968. Bolins pengehistoriske afhandlinger er samlet i en Aldusbog, *Ur penningens historia*, 1962.

Udgangspunktet for Bolins teori om en fortsættelse af den økonomiske forbindelse mellem Frankeriget og kalifatet var en iagttagelse af parallelle ændringer i sølvets værdi i de to områder, i tiden 700–950. Undersøgelsen blev vanskeliggjort af at man det første sted havde sølvmonetfod, det andet bimetallisk; hvad der kan sammenlignes er derfor den karolingiske denars vekslende vægt og det skiftende antal sølvdirrhemer der gik på 1 gulddinar i det arabiske pengesystem. Alligevel er det lykkedes Bolin at tegne to kurver der viser en forbløffende overensstemmelse, hvilket foranlediger ham til at slutte, at sølvprisen i Karolingerriget er påvirket af det kufiske sølvs værdi, og det må igen forudsætte et omfattende handelsamkvem.⁵⁸ Den italienske økonomiske historiker CARLO M. CIPOLLA har tilsluttet sig hovedtanken i Bolins teori, men mener at de oplyste punkter på kurven er så spredte at der er mulighed for vidt forskellige forløb mellem dem. Han betragter udviklingen ud fra den påvirkning som efterspørgselen efter sølv udgjorde og konkluderer at nok er der tale om en bevægelse mod en ligevægt ca. 950, men den er så langsom og har undervejs direkte modsat tendens i de to områder (faldende guldpris i kalifatet efter erobringen af det guldrige Nubien i midten af 9. årh., stigende guldpris i Karolingerriget at dømme efter kapitulariet i Pitre 864, der fastsætter maximalpris på guld) at forbindelsen ikke kan have været uafbrudt eller særlig omfattende.⁵⁹ Hertil kommer at nyere undersøgelser har godtgjort at Italien og navnlig Spanien opretholdt en omfattende orienthandel i det 9. årh. hvor navnlig slaver fra Mellem-europa var en vigtig vare.⁶⁰ Muligvis var det luksusslaver der blev handlet via Regensburg og Verdun, som Bolin har hævdet, men med Cipollas betragtninger in mente er en udveksling af kvantitativt små, men kostbare varepartier nok til at forklare overensstemmelserne mellem sølvets værdisvingninger i vest og øst. De varer for hvilke rus-købmændene erhvervede deres kufiske sølv var ifølge de arabiske beretninger kostbare skind og slaver samt frankiske sværd. Kun de sidste kan stamme fra Vesteuropa – og der var sikkert skandinaviske kopier iblandt – og er det nok til at bære påstanden om at handelen med kalifatet via Norden og Rusland udgjorde en væsentlig del af de materielle forudsætninger for den karolingiske renæssance?

⁵⁸ Bolin i Scandia 1939, s. 196. Den danske numismatiker Kirsten Bendixen har fremlagt iagttagelser der vækker tvivl om hvor meget man kan bygge på vægtanalyser i Frederik III's danske toskillinge, Nordisk Numismatisk Årsskrift 1969, s. 105–115.

⁵⁹ Carlo M. Cipolla, Sans Mahomet Charlemagne est inconcevable, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations 17:1, 1962, s. 130–136.

⁶⁰ Anne Rüsing, The Fate of Henri Pirenne's Thesis on the Consequences of the Islamic Expansion, Classica et Mediaevalia 12, 1951, s. 87–130. Genoptrykt i Zur Bedeutung und Rolle des Islam, 1968, s. 178–223. I samme bind er F.-J. Himly, Y a-t-il emprise musulmane sur l'économie des états européens du VIIIe au Xe siècle? et eksempel på en polemik mod Bolin uden mindste forståelse for sidstnævntes grundlag i de sammenlignende analyser af russiske og nordiske skattefund.

Monopolmonten i England og Frankrig kunne forklare at der ikke var fundet kufisk mønt i disse lande, selv om der engang havde været store mængder deraf – vel at mærke under forudsætning af en meget effektiv kontrol med al handel hvori der indgik penge. PHILIP GRIERSON har i forbindelse med de hyppige, måske regelmæssige møntfornyelser i England fra 970'erne gjort opmærksom på at der ikke i den meget indgående lovgivning fra perioden findes noget forbud mod at benytte gammel mønt, og han tænker sig at man fik folk til at gå over til ny mønt ved kun at anerkende den til visse former for betaling, f. eks. til bøder. Den tyske numismatiker WALTER HÄVERNICK har foreslået at ny mønt krævedes til markedsafgifter, hvilket ville forklare at der ofte kan konstateres møntsteder ved de vigtigste markedspladser.⁶¹ Endelig ved vi faktisk ikke om der i større omfang er indgået penge i det almindelige varebytte, og det er vel betingelsen for at der kunne ske en så omfattende import af arabisk sølv at det kunne få betydning for det økonomiske liv i Vesteuropa.

Indtil positive vidnesbyrd om øst-vest-handelen via Norden foreligger, er det rimeligt at antage at den kun har haft et begrænset omfang, og at dette er forklaringen på at der ikke er fundet kufisk mønt i Vesteuropa. Også på et andet punkt bør monopolmøntens virkninger sikkert modificeres. Når de store tributbetalinger til vikingerne i sidste halvdel af 9. årh. ikke har sat sig spor i de nordiske fund, skyldes det vel mindre vikingernes valutaspekulationer end at de bander der huserede i England og Frankerriget kun havde løs tilknytning til hjemlandet. Den næste angrebsbølge omkring år 1000 der var ledet af den norske og især den danske konge og organiseret hjemmefra førte derimod store summer af angelsaksiske penge til Danmark og Sverige.

Den anførte skepsis er kun rettet mod tanken om en massiv og direkte handelsforbindelse mellem araberne og karolingerne samt mod vikingernes formidling deraf. Der var andre nordboer end dem der plyndrede Paris. En af disse andre var nordmanden Othere der fortalte Alfred den Store af England, som han kaldte sin »hlaforð«, herre, om de varer han kunne skaffe sig ved fangst og ved tributopkrævning blandt finnerne i Nordmarken. Vi har her et vidnesbyrd om at på samme tid som de største vikingeangreb på England fandt sted kunne en skandinav aflægge et fredeligt besøg hos vikingernes hovedmodstander – om han var kommet til England for at handle fremgår ikke direkte af beretningen, men mulig-

⁶¹ P. Grierson, The President's Address, Yearbook of the Royal Numismatic Society, 1962. W. Hävernicks i Hamburger Beiträge zur Numismatik 1954. Begge henvisninger skyldes mag. art. Lars Haastrup der har taget stilling til Bolins teorier i en afhandling om de ældste danske mønter. Jeg takker for tilladelsen til at læse manuskriptet og for udbytterige samtaler om disse emner, som vi er stærkt uenige om!

⁶² Othere og Wulfstans rejseskildringer er udgivet på angelsaksisk af H. Sweet, King Alfred's Orosius, 1893. En oversættelse til moderne engelsk med en righoldig kommentar findes i J. Bosworth, Anglo-Saxon version of Orosius, 1859.

heden foreligger, selv om man snarere får det indtryk at han afsatte sine varer i det norske Skiringssal og det danske Hedeby. Under alle omstændigheder er Otheres besøg i England et vidnesbyrd om kontakt, og der er også andre tegn på handelsforbindelse mellem Norden og Vesteuropa, om end materialet ikke er nær så bindende som det russiske. AKSEL E. CHRISTENSEN har gjort et interessant forsøg på at udbygge Sture Bolins tanker om Norden som transitområde for handelen mellem øst og vest. Ved at undersøge møntfundenes sammensætning i de forskellige faser af vikingetiden, konstaterer Aksel E. Christensen at arabisk mønt dominerer i hele perioden 800–950, hvorefter vesteuropæisk, især tysk og engelsk, udgør en stadig større andel. Han tolker dette som et udtryk for at nordboernes handel i den første fase havde positiv balance mod øst, i den sidste mod vest; at der virkelig var tale om et samlet forløb slutter han deraf at de vesteuropæiske mønter har fundet vej helt over til Rusland i det 11. årh. Over for dem der vil indvende at i hvert fald en stor del af de angelsaksiske mønter måtte stamme fra danegæld, fremhæver Christensen skattenes fordeling langs kysterne med særlige koncentrationer på Gotland og de andre store Østersø-øer, d.v.s. nøjagtigt de samme steder som de kufiske mønter hobede sig op. Vikingernes og dermed danegælden kan vi derimod følge på runestenenes fordeling der kun delvis svarer til møntfundene.⁶³

Argumentet er slående, men rejser det spørgsmål om det var de samme mænd der gravede skattene ned som erhvervede dem i første omgang. Det var måske ikke så vanskeligt at lette en viking for noget af den gode mønt, hvis man kunne friste med varer som vin, gode våben, hjemmegjorte eller importerede smykker eller, hvis han havde tænkt sig at slå sig ned på en gård, redskaber, måske såkorn. Dækker dette billede noget af virkeligheden, bliver vikingernes betydning for den økonomiske udvikling i Norden mere indirekte: de skaffede den kapital, der satte gang i omsætningen,⁶⁴ og det var ikke blot handelen med importerede varer der blomstrede, også det hjemlige varebytte blev stimuleret inden for nordboernes domæne, d.v.s. i hele Østersøområdet, på Atlanterhavsoerne og ikke mindst i Irland, hvor man giver vikingerne æren for bygrundlæggelser og indførelse af penge.⁶⁵

Stadierne i handelens udvikling begynder at aftegne sig i lyset af nyere numismatiske undersøgelser. I en oversigtsartikel om fund af arabisk

⁶³ Aksel E. Christensen, *Vikingetidens Danmark*, 1969, s. 192 ff.

⁶⁴ Jvf. Grierson, *Commerce in the Dark Ages*, s. 127 f. Grierson skelner dog ikke mellem nordboernes aktivitet i øst og vest som det sker her.

⁶⁵ Ch. Haliday, *The Scandinavian Kingdom of Dublin, 1884*, genoptrykt 1969 med en indledning af Breandán Ó Riordáin der fastholder at »prior to the Norse settlement at Dublin and other centres such as Limerick, Waterford and Wexford there were no towns in Ireland«.

mønt i Norden har ULLA S. LINDER WELIN gjort opmærksom på at den ældste gruppe som hun daterer til 780–890, skønt de seneste har slutmønt fra 867, næsten udelukkende er fundet i Sverige og Gotland, medens Skåne slet ikke har afgivet mønt fra før 900, og ikke 3 % af de kufiske mønter fundet i Danmark incl. Sydslesvig er fra 9. årh. (slutmønt 864). Af de før 1956 fundne 366 arabiske mønter i Norge er de 24 før 850. I den næste periode, hvis fund har slutmønt fra 900 til 960, kulminerer den arabiske sølvstrøm og når til alle Nordens lande, medens de kufiske mønter i den tredje ca. 960–1000 begynder at vige for vesteuropæisk og byzantinsk mønt for i den sidste fase af vikingetiden at reduceres til en minoritet og det endda gamle mønter.⁶⁶ Der fremtræder således to hovedfaser af araberhandelen, en i den første tre-fjerdedel af det 9. årh., der i det væsentlige kun når det østligste Skandinavien, og en i første halvdel af 10. årh. omfattende hele Norden. Mellem de to faser ligger en fundtom periode på 25–30 år. BRITA MALMER, der har gjort et imponerende forsøg på at ordne det nordiske møntmateriale før år 1000 – d.v.s. før man brugte indskrifter på mønterne – mener også på andre områder at kunne iagttage en vis stagnation i de sidste årtier af 9. årh. og kommenterer med en hentydning til Bolins teori om at skatte især bliver nedlagt i urodstider: »Många skatfund kanske kan betyda härjningar og nød. Brist på båda skatfynd och gravfynd synes varken vittna om fred eller krig, endast om nedgång«.⁶⁷ Det er værd at bemærke, at denne stagnationsperiode i Norden nøjagtigt falder sammen med de største vikingeangreb på Vesteuropa og med rus-folkets gennembrud i Novgorod og Kiev; det kan måske tolkes således, at man er gået over til voldelige midler, når muligheder for gevinst ved »fredelig« handel har svigtet – under alle omstændigheder synes vikingefortjenesten fra denne periode som sagt ikke at være kommet hjemlandet til gode. Vigtigere er det at når så lidt af den kufiske mønt nåede til det vestlige Skandinavien i det 9. årh., er det vel nærliggende at endnu mindre kom til Vesteuropa, nok et argument imod at den karolingiske renæssance blev finansieret af vikingernes handel med araberne.

Derimod aftegner møntfundene en anden interessesfære for nordboernes økonomiske aktivitet. Den polske arkæolog ROMAN JAKIMOWICZ offentliggjorde i 1930 et kort over fordelingen af fund med kufisk mønt i Nord- og Østeuropa. Man kan der følge sølvstrømmens bevægelse langs

⁶⁶ Arabisk mynt, Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder I. Til de vigtigste publikationer hører M. Stenberger, *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I–II*, 1947 og 1958 og R. Skovmand, *De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældre Middelalder*, Årbøger for nordisk Oldkyndighed 1942. Oversigt: K. Skaare, *Scandinavian Medieval Numismatics 1960–66*, København 1967.

⁶⁷ Brita Malmer, *Nordiska mynt före år 1000*, 1966, s. 216. Jvf. anmeldelse af Georg Galster i dansk Historisk Tidsskrift 12. rk. III, 1969. Om møntfunds repræsentativitet se nedenfor s. 718.

de kendte ruter ad de russiske floder, medens de mange fund i Polen ikke synes at have tilsvarende direkte forbindelse til sølvets hjemsteder, og fundenes fordeling i kortet udfylder en trekant, hvis hypotenuse følger Østersøen fra Weichsel til vest for Oder, mens den spidser til sydover ved Breslau. Jakimowicz drog heraf den slutning at arabermønten var kommet til Polen via Østersøen formidlet af skandinaverne.⁶⁸ En analyse af materialet efter Bolins metode ville kunne afgøre om teorien holder stik. Men også et andet fundkort belyser forbindelsen mellem Norden og den sydlige Østersøkyst. BRITA MALMER, der henfører al udmøntning af nordisk mønt før de sidste årtier af det 10. årh. til Hedeby, har udarbejdet 4 kort over fundstederne. Det fremgår heraf at de udmøntninger hun henfører til første halvdel af 9. årh. ikke nåede andre steder uden for Danmark end Birka, hvorimod nordiske mønter fra det 10. årh. i stort tal havnede i området mellem Weichsel og Oder eller Elben.⁶⁹

Forbindelsen mellem Danmark og den slaviske befolkning syd for Østersøen er vel bevidnet fra 10. årh. og senere. Både Harald Blåtand og Sven Tveskæg ægtede vestslaviske prinsesser,⁷⁰ og Adam nævner slaverne blandt Slesvigs vigtigste handelspartnere.⁷¹ At der virkelig har været tale om egentlig handel mellem de to områder godtgøres af de samme slags fund som bevidner handel inden for Norden, nemlig brudsølv og beskedne massevarer. Stumper af smykker og ituklippede mønter må nemlig sammen med de flere steder forekommende købmandsvægte vise at sølv ikke blot var en vare, men et omsætningsmiddel med værdien bestemt af vægten. Og kleber- eller vegstensgryder og -støbeforme, der i vikingetiden var et af det sydlige Norges vigtigste produkter, må ved deres forekomst i Hedeby og i det vestslaviske område kunne tages som tegn på at det ikke blot var luksusvarer der udveksledes. En polsk arkæolog, JAN ZAK, har analyseret den vestslaviske import fra Skandinavien og mener at kunne skelne mellem fire faser i vikingetiden – desværre for vort formål bestemmer han ikke tidsgrænsen mellem de to første. De sættes tilsammen til tiden 840–970, der karakteriseres som importens gennembrudsperiode. I den tredje fase fra 970 til 1040 viser fundene masseimport, medens tilstrømningen tager af i den fjerde der sættes til 1040–1100. Det kufiske sølv er ikke medregnet i den skandinaviske import selv om

⁶⁸ Roman Jakimowicz, *Über die Herkunft der Hacksilberfunde*, Acta Universitatis Latviensis, Series nova, Philolog. et philos. ordinis series, tom. I, Riga 1931, s. 251–67. N. L. Rasmuson, *Bysantinska mynt*, Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder I, vil dog ikke udelukke direkte forbindelse mellem Rusland og Polen via Galizien.

⁶⁹ Brita Malmer, op. cit., planche 54–57.

⁷⁰ Ifølge runestenen fra Sønder Vissing var Harald gift med Tove, datter af Obotriterfyrsten Mistiwoi, Danmarks Runicindskrifter sp. 93f. Om Sven Tveskægs polske dronning se S. Ellehøj, *Olav Tryggvesons fald og Venderne*, dansk Historisk Tidsskrift 11. rk. IV, 1953.

⁷¹ *Gesta Hammaburgensis ecclesiarum episcoporum* IV, 1.

Jan Zak åbenbart tilslutter sig tanken om at det er kommet til Polen via Østbaltikum og Gotland. Hvis han havde opfattet arabersølvet som nordboernes betalingsmiddel, er det muligt at han ville have tillagt forbindelsen med Skandinavien en større betydning for den økonomiske udvikling blandt vestslaverne end han gør på grundlag af de egentlige nordiske genstande der er fundet.⁷²

Et nyt fund af en helt anden art har kastet et overraskende lys over hvad disse Hedeby-mønter kan have været brugt til. Den danske botaniker HANS HELBÆK, der har foretaget en lang række undersøgelser af oldtidskorn og udviklet en metode der bygger på målinger af kærernes størrelse samt på registrering af kornfundenes sammensætning af såvel kornsorter som ukrudtsplanter, har fremlagt dokumentation for at rug er blevet indført til Danmark i vikingetiden fra det slaviske Mellemeuropa.⁷³ De første forekomster af rug i Danmark er fra vor tidsregnings begyndelse, men de er sparsomme og kornet så uudviklet at det kun kan være kommet ind som ukrudt, evt. sammen med såsæd af byg. Jyske fund sættes i forbindelse med egnene omkring Elbens nedre løb hvor rug endnu i romersk jernalder kun optrådte som ukrudt, bornholmske med Pommern der kendte rugdyrkning fra meget gammel tid, ligesom Balticum hvorfra kornsorten blev overført til Gotland og Øland der tog dyrkningen op allerede i germansk jernalder. Den første forekomst af dyrket rug i Danmark stammer fra den landsby der blev sløjft ved Aggersborgs anlæggelse, og hvis levetid synes at have været begrænset til det 10. årh. Fundene fra denne landsby, både oldsagerne og det at der i kornaffaldet kunne konstateres 30 % rug, markerer ifølge Helbæk et brud i forhold til den hidtidige kulturudvikling i Danmark. Men Aggersborg-rugen er af en dårlig kvalitet der viser degeneration efter dyrkning med uhensigtsmæssig landbrugsteknik og i ringe jord. Derimod er der i et af husene på Fyrkat fundet et parti rug af fremragende kvalitet, både i henseende til kærernes udvikling og renheden for iblanding af andre kornsorter og ukrudt. Heldigvis er der dog så meget ukrudt at det kan konstateres at de almindeligste danske arter fra tiden ikke er repræsenteret, hvorimod der findes en række arter der ikke kendes fra tidligere danske fund, men som rugens følgesvende bliver almindelige i middelalderen. Heraf slutter Helbæk at Fyrkat-rugen er importeret, og det fra et område med »et højt agronomisk niveau« og »et systematisk organiseret handelssystem, hvor opkøberne stillede hårde krav til leverandørerne fra et udstrakt område, og hvor kunden kunne kræve en ren standardvare af den kvalitet, han nu var villig til at betale for«. Fyrkat var jo en vikingeborg, og det er vist almenviden om nordboruten ad Dwina og Dnjepr der får Helbæk

⁷² Jan Zak, (Skandinavisk »import« til de vestslaviske lande fra det 9. til det 11. årh. Analytisk del (Polsk)), Poznań 1967.

⁷³ Hans Helbæk, Da rugen kom til Danmark, Kuml 1971, s. 279-96.

til at foreslå Novgorod eller Kiev som det marked dette parti rug er købt på. Plantehistorisk er det russiske område nemlig ikke så godt oplyst at der kan findes argumenter for import ad denne vej. Den nærmeste parallel Helbæk kan finde er et rugfund fra Przemyśl i det syd-østlige Polen fra det 11.-12. årh., i hvilket kærnestørrelsen og, endnu mere afgørende, ukrudtsarterne har påfaldende lighed med Fyrkat-fundet. Også et højmiddelalderligt fund fra Lilleborg på Bornholm synes at være import fra Polen.

Det nye i denne publikation er ikke vikingernes forbindelse med de vestslaviske stammer, men det er rollefordelingen mellem giver og modtager i kulturudvekslingen. I mellemkrigstiden gjorde den tyske arkæolog PETER PAULSEN sig til talsmand for den opfattelse, at nogenlunde al materiel og politisk kultur hos slaverne var direkte overtaget fra eller efterlignet efter nordboerne der senere blev afløst af tyskerne.⁷⁴ Germanernes overlegenhed over slaverne har været en given sag, også uden for nazistiske kredse, og det skyldes naturligvis i høj grad det kildemateriale man har kunnet benytte. Naturvidenskabens inddragelse i historieforskningen er af helt ny dato, og de skriftlige kilder til vestslavernes historie er næsten alle missionærlegender der har en vis tilbøjelighed til nedlæghed over for de indfødte. En undtagelse er den arabisk-jødiske købmand Ibrahim Ibn Ya'qûb, som omkring 970 foretog en rejse gennem Tyskland og slaverlandene. Han fremhæver slavernes mange og store byer – ligesom forøvrigt senere Adam af Bremen – og giver en indgående skildring af markedet i Prag hvortil der kom købmænd fra nær og fjern, bl. a. russere fra Kiev.⁷⁵ Przemyśl ligger ved den vigtige handelsvej fra Prag over Krakau til Kiev, og det er nærliggende at tænke sig en veludbygget kornhandel knyttet til en sådan hovedrute. I så fald har Helbæk nok ret i teorien om at Fyrkat-rugen var erhvervet i Kiev. Hverken de kufiske eller de nordiske mønter når imidlertid så langt ned, de har deres sydligste koncentration i polanernes hovedområde mellem Breslau og Gnesen. Har de noget at gøre med kornhandel kan man tænke på en Weichsel-rute: Elbing, der jo langt ned i tiden var en vigtig udførselshavn for korn i Østersøen, havde en vikingetidsforløber i Truso, hvor der er påvist bebyggelse med fund af nordisk karakter.⁷⁶ Til Truso sejlede Wulfstan engang i slutningen af det 9. årh. fra Hedeby – og Hedebyskæppen var langt ned i middelalderen fælles kornmål både i Østersøområdet og op langs den jyske hærvej!⁷⁷

⁷⁴ Peter Paulsen, *Wikingerfunde aus Ungarn*, *Archaeologica Hungarica* XII, Budapest 1933; samme, *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*, 1939.

⁷⁵ G. Jacob, *Arabische Berichte von Gesandten an germanische Fürstenhöfe*, Berlin 1927.

⁷⁶ Jvf. nedenfor s. 685 og note 91.

⁷⁷ P. Enemark, *Kornhandel*, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* og Svend Aakjær, *Mont, Maal og Vægt*, *Nordisk Kultur* XXX, 1936, s. 209f.

Det var en lang ende at spinde på et fund der er gjort i en vikingeborg, og som man derfor umiddelbart snarere vil sætte i forbindelse med rov end med handel. Nu har netop Fyrkat-udgravningerne som fremhævet af TAGE E. CHRISTIANSEN afgivet vidnesbyrd om en mere civil livsform i disse borge end man først havde indtryk af,⁷⁸ men når man tør foreslå at den fine rug ikke er erhvervet tilfældigt, er det fordi fundet i Aggersborg vidner om at man allerede tidligere i det samme miljø havde fået smag for denne kornsort og havde givet sig i lag med at dyrke den. Alligevel kan disse to fund naturligvis ikke bære en teori om at vikingerne oprettede en kornimport fra Polen – heller ikke Hedeby's kornhandel behøver at gå tilbage til vikingetiden – det eneste man med sikkerhed kan slutte er en kulturudveksling, hvori slaverne har været læremestrene. I hvert fald hvad landbruget angår. En handelsorganisation som den Helbæk tænker sig kræver vel både kendskab til korn og til dyrkningsområderne og er derfor snarest oprettet af lokale folk. Men det er påfaldende at både arkæologiske og skriftlige kilder henfører de slaviske byers opkomst til tiden omkring 900 – netop samtidig med kulminationen af den arabiske sølvstrøm til Norden. Tør man tænke tanken til ende og foreslå landene syd for Østersøen indsat på den plads Bolin tildelte Karolingerriget? Således at nordboerne ved hjælp af den kufiske mønt gav stødet til en økonomisk udvikling der satte gang i bydannelsen og samfundsorganisationen – omend den politiske magt synes at have været på lokale fyrsters hænder, muligvis bortset fra Julin i Odermundingen, det sagnomspundne Jomborg. Og således at forbindelsen med Pommern og Polen, såvel som med alle de andre områder i øst som i vest hvor nordboerne kunne erhverve eller afsætte deres sølv, skabte det spring i den nordiske kulturudvikling som vikingetiden indebar. Den sidste formulering er en helgardering. For at få en mere præcis forestilling om hvad vikingerne har betydet i Nordens historie, kan vi vende os til studiet af de nordiske handelspladser i vikingetiden.

BYER. Det var en naturlig følge af PIRENNES teori om handelens tilbagegang i 9. årh., at han regnede den samme periode for nulpunktet i byernes betydning som økonomiske centre. Fjernhandel var byskabende, hvor den svigtede gik bylivet i stå, gamle byer døde hen, nye opstod ikke. Karolingertidens feudalisme knyttede al magtudøvelse, politisk som økonomisk, til jordbesiddelse og indskrænkede derved udfoldelsesmulighederne til den enkelte godsejers domæne. Et positivt argument for teorien fandt han i den samtidige udvikling i Rusland hvor nye byer skød op som følge af nordboernes handel med Byzans og kalifatet. I 10. årh. blev vikingerne købmænd, skrev Pirenne, og tog en større handelsvirksomhed op med Vesteuropa, først og fremmest med Flandern hvor Brügge blev

⁷⁸ Tage E. Christiansen, *Træningslejr eller Tvangsborg*, Kuml 1971, s. 43–63.

den første frugt – samtidig med at Middelhavshandelen blev genoplivet med Venedig som udgangspunkt.⁷⁹

Pireennes tese omfatter altså ikke alene araberne, også nordboerne satte cæsur i den økonomiske udvikling, sådan at forstå at de gav nådestødet til allerede hensygnende byer, og at den økonomiske opblomstring der kulminerede i det 12. årh. havde en af sine rødder i Nordsøhandelen i det 10. årh. De sidste årtier af 9. årh. markerer det absolutte lavpunkt i Vest-europa – samtidig med den fundtomme periode i Norden, ja helt ovre i Rusland er der stagnation i perioden 870–90. Er den fælles forklaring stigende sølvpriser i kalifatet, har vi unægtelig et argument for økonomisk forbindelse mellem kalifatet og Frankeriget der dog kan have fulgt flere andre veje end Østersøen.

Fjernhandelens overvejende betydning for byudviklingen har domineret vesteuropæisk forskning i dette århundrede. I forsøget på at udfylde det forskningsmæssige tomrum i byhistorien som Pirenne udpegede for det 9. og 10. årh.s vedkommende, har studiet af periodens nordiske byanlæg indtaget en fremtrædende plads, idet de dels er belyst af Vita Ans-garii, dels af udgravninger, der dog for Hedeby's vedkommende først kom i gang i 1930'erne og ikke før 1956 var på et stadium der tillod et større overblik.

Hedeby er vistnok identisk med Rimberts Slesvig, der er det eneste danske eksempel på en -wik, en navneform og et begreb der med Quentowich og Wiik bij Duurstede som de vigtigste er udbredt i hele området langs Nordsøen. I latinske kilder gengives appellativet wik med vicus hvis oprindelige vage betydning af bydel, landsby, altså samlet bebyggelse uden fast afgrænsning, herved har fået en mere speciel betydning: købmands-boplads, handelssted. Der er stadig diskussion om hvorvidt det germanske eller det latinske ord er ældst i denne forbindelse. Walter Vogel, der har underkastet wik'ernes optræden i kildematerialet fra perioden 700–1000 en indgående undersøgelse, mente i tidens engelske sprogbrug at finde grundlag for en teori om at ordet oprindeligt betød stapelplads for varer til en gros-handel, en omladningsplads, et sted hvor vandre-købmænd forsynede sig med varer under kortere ophold. Efterhånden opstod der markeder hvor en del af varerne blev afsat til øjeblikkelig konsum, købmændene tog fast ophold med deres familier, wik'en var blevet en by. Men så betydningsfuldt var wik-begrebet at det blev overført til vel-etablerede byer som London, der kaldes Londonwick i tekster fra 8. årh., og hvis kongelige told- og skatteopkræver kaldes wicgerefa. Senere, omkring år 1000, hedder den samme person portireue i takt med at ordet port, portus, fortrængte wik.⁸⁰

⁷⁹ H. Pirenne, *Les villes du Moyen Age*, 1926.

⁸⁰ W. Vogel, *Wik-Orte und Wikinger*, *Hansische Geschichtsblätter* 60, 1935. Genoptrykt i antologien *Die Stadt des Mittelalters I*, ed. Carl Haase, Darmstadt 1968, s. 196–238.

Denne embedsmand, som kan påvises for alle de wik'er der kendes, er udtryk for en kongelig indflydelse på pladsen der imidlertid i Vogels øjne er sekundær. Det var måske nok kong Gudfred af Danmark der nedlagde Reric og flyttede dens købmand til handelspladsen ved Slien, men afgørende var saksiske og frisiske købmænds deltagelse. Fjernhandelen har skabt byen. Magthaverne er interesseret i den for at skaffe sig varer og kontakter og især, som det tydeligt fremgår af wik-grevens tidligt bevidnede tilstedeværelse i Slesvig, for at kunne tjene på handelssamkvemet ved at opkræve markedsafgifter, eventuelt mod at yde militær bevogtning af stedet og sikre den indre retsorden.

Hovedværket i efterkrigstidens byforskning er EDITH ENNENS *Frühgeschichte der europäischen Stadt*.⁸¹ Der er heri gjort et forsøg på at ordne byudviklingen efter et typologisk skema fra de germanske stammers oppida og de nordiske handelsetemporier (Birka, Hedeby) over wik'er og civitates (biskebyer) til den fuldt udviklede middelalderlige by hvis vigtigste kendetegn var borgerskabets retslige og økonomiske selvstændighed i forhold til det omgivende land. Mellem det første og andet trin er den vigtigste foreteelse at handelen bliver stationær fordi købmændene tager fast ophold og deres boplads bliver omgivet af en mur. Denne overgang medførte de frisiske emporiers undergang – hertil regnes Quentowich, Dorestad og en anonym plads på Walcheren – for friserne var af naturen byfjendtlige! Ligesom Vogel understreger Ennen fjernhandelens førstearang og købmændenes uafhængighed, f. eks. ligger i Köln vicus mercatorum i markeret afstand fra ærkebispens borg med en beliggenhed ved Rhinen der er bestemt af ønsket om let adgang til handelsvejen ud af byen. Købmændene søger den beskyttelse og den afsætning som ærkesædet kan skaffe dem, men de styrer i vid udstrækning deres egne affærer i deres sammenslutninger, gilderne, der sikrer dem gensidig hjælp og beskyttelse og i ældre tid ikke er bundet til byer, men til grupper af købmænd. Det 3. trin i Edith Ennens typologi nås i det Rhin'ske område omkring år 1100, da beboerne af en by ved edsaflæggelse, coniuratio, erkender deres forpligtelse til at opretholde byfreden. En vigtig fællesopgave bliver opførelse og vedligeholdelse af bymuren. Freden kommer også håndværket til gode hvorved grundlaget lægges for en lokal vareproduktion. Endelig bevirker bylivets muligheder for samlet initiativ at de rigeste købmænd fordeler deres varer og dermed deres risiko på flere foretagender, de sætter ikke længere alt, iberegnet deres egen person, på eet brædt. I modsætning til FRITZ RÖRIG, der så Lübeck som en originaludvikling, mener Ennen at man ved grundlæggelsen af denne by – hvorved hun tilkender hertug Henrik Løve initiativet – har kunnet høste erfaring fra udviklingen i Flandern og med det samme planlægge den på tidens højeste trin. Ligeledes regner hun rådsforfatningen for indført efter italiensk forbillede.

⁸¹ E. Ennen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Bonn 1953.

Terminologisk er det uheldigt at Edith Ennen har anbragt *wik'en* på det andet trin i sin typologi, for derved kommer dette begreb ikke til at omfatte alle de steder, der hed *wik*! Men forestillingen om den åbne, ubeskyttede handelsplads, som let kunne opgives efter vikingeangreb og genopføres eller flyttes til et sted der var lettere at forsvare, finder bekræftelse i Alpert af Metz's skildring af, hvordan de hårdhjertede købmænd i Tiel an der Waal lader deres by i stikken da vikingerne angriber den,⁸² og i Rimberts af overfaldet på Hamborg i 845, der førte til bispestadets overflytning til Bremen, men kun midlertidigt til en opgivelse af *wik'en*. Den typiske *wik*-byplan er en enkelt lang gade der udvider sig til en torveplads. *En-gade-byen* er »ein Sinnbild des Wanderhandels« hævder Edith Ennen, der skelner mellem denne planløsning og de nordiske handelsetemporier omgivet af halvkredsvolde. Udgravninger i Nederlandene i de sidste årtier har dog i nogen grad forplumret dette klare billede: Groningen og Antwerpen er også halvkredsbyer fra det 9. årh. og *én-gade*-typen langs en flod, sø eller havarm er karakteristisk for flere af de ældste nordiske byanlæg, f. eks. Sigtuna.⁸³

Når *wik'erne* havde så kort levetid og så let bukkede under for plyndring og brand er det nærliggende at slutte at de var uden dyberegående forbindelse, økonomisk og administrativ, med det omgivende samfund – at de var »des villes champignons« som JAN DHONDT har udtrykt det; udkrystalliserede af fjernhandelen forsvandt de når den blev lagt om.⁸⁴ Typen er imidlertid for rendyrket. WALTER SCHLESINGER har i forbindelse med en undersøgelse af byplanen og det ældste bystyre i de midttske byer Erfurt og Würzburg, der var vigtige knudepunkter for handelen med slaverlandene, understreget at overalt hvor vi har oplysning om styret i det 9.–11. årh.s byer var det »herrschaftlich« organiseret, byerne var underkastet det omgivende territoriums fyrste. Fremskaffelsen af varer til denne og hans garnison var en af handelens hovedopgaver.⁸⁵ At borgen havde mere end en birolle i byudviklingen har Schlesinger godtgjort i en interessant ordhistorisk undersøgelse, hvoraf det fremgår, at *Burg* i de ældste tyske tekster betød by, ligesom *bybo* jo den dag i dag hedder

⁸² E. Ennen, op. cit., s. 132.

⁸³ H. H. van Regteren Altona, The origins and developments of Dutch towns, *World Archaeology* 2, 1970, med henvisning til W. A. van Es' udgravninger i Dorestad hvorved Holwerdas opfattelse af byplanen med en befæstet *curtis* har måttet opgives. Cand. art. Henrik Jansen der har deltaget i Dorestad-udgravningen har gjort mig opmærksom på denne artikel. Om nordiske *én-gade*-byer se Adolf Schück, *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*, Stockholm 1926.

⁸⁴ Jan Dhondt, Les problèmes de Quentovic, *Studi in onore di Amintore Fanfani* I, 1962, s. 183–248.

⁸⁵ W. Schlesinger, Städtische Frühformen zwischen Rhein und Elbe, *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, Reichenau-Vorträge 1955–1956, Konstanz 1958, genoptrykt Darmstadt 1970. I samme bind: Herbert Jankuhn, Die frühmittelalterliche Seehandelsplätze im Nord- und Ostseeraum, s. 451–497.

borger – på trods af at der ikke er nogen tvivl om at den nuværende betydning er den oprindelige. Den samme udvikling fra indhegnet plads til by har det slaviske ord *gorod* gennemgået.⁸⁶ Schlesinger markerer et nyt mere nuanceret syn på de faktorer, der bestemte byernes opkomst, til fjernhandelen er føjet byherrens konsumentinteresser.

Blandt slaviske byhistorikere har der derimod været en tilbøjelighed til helt at underkende fjernhandelens betydning.⁸⁷ Arkæologiske undersøgelser har godtgjort, at alle de byer der går tilbage til 10. årh. – der kan vistnok ikke påvises nogen ældre end fra slutningen af 9. årh. – er opstået i tilknytning til borge. Ofte kan man iagttage en tre-leddet struktur i bebyggelsen: borgen, en suburbium omgivet af volde og en åben markedsplads der eventuelt senere bliver befæstet.⁸⁸ Forsyningen af borgen har været bestemmende for byens placering, men i højere grad end konsumentens interesser har man fremhævet producentens ønske om at få et landbrugsoverskud afsat. Vi møder altså også i denne forbindelse den marxistiske model med herredømmet over produktionsmidlerne som den vigtigste faktor i den økonomiske udvikling, ligesom man ikke kan komme uden om en vis nationalisme i trangen til at understrege de lokale forholds betydning for byernes opkomst på bekostning af fjernhandelen der jo ifølge de skriftlige kilders vidnesbyrd lå i hænderne på fremmede, jødiske, arabiske og nordiske købmænd. Ikke desto mindre er påstanden om at hjemlige behov og kræfter har styret byudviklingen bekræftet af byernes tilknytning til borge der i hvert fald blandt vestslovene synes at have været på indfødte stormænds hænder og af landbrugets høje stadi som fremgår af kornfund fra Tjekkioslovakiet og Polen – vi mindes igen rugen i Fyrkat! Hvad byerne ved Dnjepr angår er det derimod vanskeligt at frakende fjernhandelen en væsentlig betydning i betragtning af russkøbmændenes velbevidnede indsats. I kejser Konstantins skrift er Kievfyrstens magt åbenbart helt baseret på hans tributopkrævning og videreforhandlingen af de indsamlede varer.⁸⁹

Tre bebyggelser på den sydlige Østersøkyst sættes i forbindelse med samfærdselen over Østersøen. I Letland har den svenske arkæolog BIRGER NERMAN påvist to store gravfelter fra perioden 650–800, det ene af gotlandsk karakter, det andet af midtsvensk, i tilknytning til et borganlæg hvis beliggenhed berettiger til en identifikation med det i Vita Ansgarii omtalte Seeburg i Kurland. Nerman der forestillede sig en første svensk storhedstid i 8.–9. årh. med en kongeligt dirigeret ekspansion ligesom i

⁸⁶ W. Schlesinger, *Stadt und Burg im Lichte der Wortgeschichte*, Die Stadt des Mittelalters I, 1968, s. 95–121.

⁸⁷ En oversigt over slavisk byforskning i Herbert Ludat, *Vorstufen und Entstehung des Städtewesens in Osteuropa*, Osteuropa und der deutsche Osten III, Köln 1955.

⁸⁸ Witold Hensel, *Anfänge der Städte bei den Ost- und Westslawen*, Bautzen 1967.

⁸⁹ Se ovenfor s. 665.

det 17. årh. hævdede at fundene i Grobina stammede fra en svensk kolonisation på kongeligt initiativ, og ved hjælp af islandske fornaldersagaer kunne han endda navngive kongen: Ivar Vidfadme.⁹⁰ Der er ingen grund til at hæfte sig ved den sidste del af teorien – bearbejdelsen af sagakilderne har endnu langt fra nået et stade der tillader en positiv udnyttelse af deres meddelelser – medens man nok tør tro arkæologen på hans bestemmelse af anlægget som en nordisk koloni og på hans iagttagelse af forskellen mellem denne og de senere nordiske bosættelser i Østersøområdet: Seeburg ligger nær ved kysten uden særlig forbindelse ind i landet, medens vikingetidens pladser altid ligger ved udmundingen af floder der fører dybt ind i landene bag kysten.

Typisk i så henseende er Truso ved Elbing i Weichselmundingen hvor der er påvist en i Nordtyskland enestående bebyggelse i en længde af 1 km i tilknytning til en borg. Et gravfelt danner en stor halvkreds om byen ligesom i Birka, og også fundene der stammer fra 9. årh. tyder på kontakt med Norden.⁹¹ Dog regnes åbenbart stedet for estnisk i den eneste skriftlige kilde der nævner Truso, Wulfstans tidligere omtalte rejseskildring.

Endelig er tyske udgravninger på Wollin i Odermundingen tolket som en forbløffende bekræftelse på de skriftlige kilder til Julin eller Jomsborg, både Adam af Bremens påstand om en mægtig slavisk handelsby på stedet og Saxos og sagaernes nordiske garnison – om end ikke i alle de spændende detaljer!⁹² Hvad der arkæologisk kan påvises er dog kun et blandet slavisk-nordisk miljø i 10.-11. årh., men SVEND ELLEHØJ har ved en analyse af skjaldedigtningens omtale af vender samt af den politiske situation i Norden og i Polen omkring år 1000 kunnet fremdrage støtte for hovedtræk i historien om Harald Blåtands garnison i Jomsborg og om jomsvikingerne deltagelse i de militære forviklinger mellem de nordiske lande ved årtusindskiftet.⁹³ Der er derimod intet, der tyder på dansk indflydelse på handelspladsens opkomst eller styre, men de tidligere omtalte fund af Hedebymønt i Pommern og Polen taler for at handelsinteresser kan have gjort sig gældende ved anlægget af Jomsborg.

⁹⁰ Birger Nerman, *Funde und Ausgrabungen in Grobina 1929*, Acta Universitatis Latviensis (som note 68), s. 195–207. Samme, *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum*, Stockholm 1939, og *Sveriges första storhetstid*, Stockholm 1942.

⁹¹ M. Ebert, *Truso*, *Schriften der Königsberger gelehrten Gesellschaft*, 3. Jahr Heft 1, Berlin 1926. Werner Neugebauer, *Truso und Elbing*, *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, Herbert Jankuhn gewidmet, 1968.

⁹² O. Kunkel, *Ostsee*, *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaften*; K. A. Wilde (ed. O. Kunkel), *Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934*, 1. Beiheft zum *Atlas der Urgeschichte*, Hamburg 1953.

⁹³ S. Ellehøj, *Olav Tryggvasons fald og venderne*, dansk Historisk Tidsskrift 11. rk. IV, 1953, s. 1–55.

Overalt i den nordeuropæiske byforskning møder man således problemstillingen om fjernhandelen eller lokale kræfter har været afgørende i byudviklingen. Der er dog ikke nødvendigvis en modsætning mellem de to sæt af faktorer: handelen kan blive tiltrukket af gunstige markedsf forhold lige så vel som byer kan anlægges for at udnytte fjernhandelens gevinstmuligheder. Også når det gælder de nordiske handelspladser i vikingetiden har denne diskussion præget fortolkningen af kildematerialet.

HERBERT JANKUHN, der i en menneskealder har ledet udgravningerne i Hedeby, ser udelukkende dette anlæg som et produkt af handelen mellem den frisiske Nordsøkyst og Østersoområdet. Opfattelsen begrundes med at fundene her er de første vidnesbyrd om kontakt mellem Danmark og Vesteuropa i lange tider, og med at både byen og handelsvejen langs Sli og Trene ligger i et område der var bebyggelsestomt i perioden fra 500 til 900.⁹⁴ Den første del af argumentationen er imødegået af C. J. BECKER⁹⁵ og MOGENS ØRSNES⁹⁶ for det nordlige og østlige Danmarks vedkommende, selv om heller ikke de kan opvise fund fra Sønderjylland før det 8. årh. – i spørgsmålet om bebyggelsen i Sydslesvig står påstand mod påstand. Jankuhn støtter sig på tre iagttagelser: Bedas påstand om at endnu på hans tid, omkring år 700, lå anglernes hjemstavn øde hen efter udvandringen, mosebotaniske undersøgelser i Angel der tyder på at agre fra romersk jernalder er sprunget i skov i de følgende århundreder og endelig stednavneforskeren W. LAURS studier over Sydslesvigs stednavne. Medens disse opviser typer fra folkevandringstiden og vikingetiden, er der ingen fra den mellemliggende periode, hævder Laur, idet -lev navnene der i det øvrige Danmark stammer fra denne tid i Sydslesvig falder i to adskilte grupper at dømme efter personnavnene i forleddene. De er nemlig dels fællesgermanske og hører således til det ældste lag i navngivningen, dels rent nordiske og altså fra vikingetiden.⁹⁷

Det er ganske mærkværdigt at denne i sig selv søgte fortolkning af navnematerialet – det var dog mere nærliggende at slutte at -levtypen havde været produktiv gennem en lang periode – har kunnet føres i marken som argument for en afbrydelse af bebyggelseskontinuiteten. Bevarelsen af de ældste navneformer må dog betragtes som et bevis på stadig beboelse: der må have været nogen til at huske de gamle navne! Uden at gå så vidt som Jankuhn opererer også VILHELM LA COUR med

⁹⁴ H. Jankuhn, Haithabu, 1963.

⁹⁵ C. J. Becker, *Zwei Frauengräber des 7. Jahrh. aus Nørre Sandegaard, Bornholm*, *Acta Archaeologica* XXIV, 1953.

⁹⁶ M. Ørsnes, *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*, København 1966. En Dorestad-mønt fra slutningen af 7. årh. svarende til en der tidligere er fundet i Thy er fornylig kommet for dagen ved udgravningerne i Dankirke jernalderbo-plads ikke langt fra Ribe, se Kirsten Bendixen, *Norden og Vesteuropa*, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, December 1966, s. 169–71.

⁹⁷ W. Laurs i *Geschichte Schleswig-Holsteins* III, 1957, s. 164f.

at anglernes udvandring medførte en udtynding af befolkningen i Angel, der sammen med slavernes indvandring i Holsten bidrog til at sætte skel mellem dansk og tysk.⁹⁸ Hele denne tankegang har ANDERS BJERRUM gjort op med i to afhandlinger i Sønderrjydske Aarbøger, hvori han for det første understreger at allerede guldhornsindskriften fra ca. 400 har nordisk sprogform, at skellet mellem nord- og vestgermansk altså går længere tilbage end anglernes udvandring. Dernæst at der ikke er nordgermanske træk i angelsaksisk og ikke vestgermanske i Sydslesvig, og at det derfor kun er navneligheden der taler for at anglerne har haft forbindelse med Angel, og endelig at de sydslesvigske stednavne både i typer og fordeling svarer så nøje til det øvrige Danmarks at udviklingen må være foregået på samme måde.⁹⁹

Det vil sige at navneformer såvel som fattigdommen på arkæologiske fund fra det 6. til 8. årh. indikerer at man i Sønderrjylland som det meste af det øvrige Danmark har holdt sig til de engang etablerede bondebygger og kun plejet liden forbindelse med omverdenen. Det er sandsynligt, at bebyggelsen ved Lindholm Høje vidner om en kontakt gennem Limfjorden mellem Nordsøområdet og det østlige Skandinavien allerede fra 7. årh., og Ørsnes' undersøgelser viser at dansk ornamentik også modtog påvirkning af denne kulturudveksling. Men først opvæksten af handelsruten over Jyllands rod fik dybere virkninger for hele landet. Selv om man ikke vil anerkende Jankuhns påstand om at Sli-Trene ruten og Hedebyhandelen opstod i bebyggelsestomt område, kan man godt tilslutte sig tanken om at denne virksomhed markerer et spring i den danske kulturudvikling.

Spørgsmålet om hvordan denne udvikling er kommet i gang besvarer Jankuhn således: Frisernes handelsekspansion med Dorestad som udgangspunkt kan følges i udbredelsen af deres mønter; når der i en boplads der ligger syd for halvkredsvolden om Hedeby og som er ældre end denne er fundet en sceatta-mønt af frisisk type, vidner det om at handelen havde forceret Jylland og etableret sig ved Østersøen før end kong Gudfred flyttede Rerics købmænd til Sli-egnen i 804. Gennem udgravningerne er det lykkedes Jankuhn at fastslå stadierne i byens udbygning. Lige fra begyndelsen kan man skelne mellem fattige og fine kvarterer, hvis grundplaner synes at ligge fast fra midten af 9. årh. Spor af værksteder til metalarbejder afgrænser et særligt håndværkerkvarter. Fund fra beboelser og gravpladser aftegner billedet af en storby med kontakter til fjerne egne. Norge, Sverige, Østersøkysten og i vest Rhineggen og Frisland har leveret deres bidrag til fundbestanden – derimod ingen spor af kontakt med det nærmeste opland. Halvkredsvolden kom først til i det 10. årh.

⁹⁸ V. la Cour, Sønderrjyllands Historie I, 1930, s. 207 ff.

⁹⁹ Anders Bjerrum, Vort Sprogs gamle Sydgrænse, Sønderrjydske Aarbøger, 1944, s. 1-20; samme, Anglernes hjemstavn, Sønderrjydske Aarbøger, 1955, s. 202-254.

Jankuhn understreger de danske kongers interesse i stedet, ikke blot Gudfred også den senere danske enehersker Horik greb ind i Slesvigs forhold dels ved at holde en embedsmand, en comes, i byen, dels ved at til-lade Ansgars mission og opførelsen af en kirke i byen. Det svenske dynastis herredømme over byen i begyndelsen af 10. årh. kan også betragtes som et udtryk for at politisk indflydelse i byen var værd at kæmpe for. Men alt dette er sekundært. Efter Jankuhns opfattelse fremtræder Slesvig/Hedeby som den typiske wik, hvis opståen og udvikling er bestemt af fjernhandelen, og hvis tilbagegang i slutningen af 10. årh. falder sammen med det arabiske sølvs retræte. Dog synes bebyggelsen fortsat og gravfeltet stadig at have været i brug til midten af 1000-tallet. Hvad der førte til den endelige opgivelse af byen, vides ikke med sikkerhed. Adam omtaler et nordisk overfald i 1040'erne og et vendisk i 1060'erne, men det er vanskeligt at vide om der tænkes på byen bag halvkredsvolden eller den nord for Slien.¹⁰⁰

Forholdet mellem de to bebyggelser er nemlig ikke afklaret. Den almindelige opfattelse er vist identisk med Jankuhns: Slesvig var det tyske, Hedeby det nordiske navn for een og samme by, der fra 800 til ca. 1050 lå ved Haddeby Nor og derefter blev flyttet til den nuværende beliggenhed.¹⁰¹ Derimod har Vilhelm la Cour altid hævdet en anden opfattelse, som han dog på flere punkter har måttet modificere under indtryk af Jankuhns udgravninger. Ifølge den lå det Sliestorp, fra hvilket Gudfred efter de frankiske rigsannaler opererede, på det nuværende Slesvigs plads, og kongsgård og fra 948 bispesæde lå altid nord for Slien, medens halvkredsvolden indesluttede en købmandsbebyggelse der var politisk underordnet anlægget mod nord.¹⁰² En støtte for sin teori finder la Cour i sin datering af Dannevirke: Gudfreds vold var hovedvolden der virkelig løber fra Ostersøen til Vesterhavet som det hedder i de frankiske rigsannaler, medens Kovirke syd for Hedeby er 200 år yngre med en spidsgrav af samme type som på Trelleborgene.¹⁰³ Nye undersøgelser synes at bekræfte denne del af la Cours teori¹⁰⁴ og hermed rejser problemet om forbindelsen mellem volden og handelsvejen sig med fornyet styrke. Alle dele af volden er vendt mod syd, og hovedvolden ligger nord for Sli-Treene ruten. Gudfred kan ikke have opført volden for at beskytte handelen, der har gjort sig andre interesser end økonomiske gældende i dette område.

¹⁰⁰ H. Jankuhn, Haithabu, 1963.

¹⁰¹ Forskningsoversigt og udgravningsresultater indtil 1965 er fremlagt i Helmuth Schledermann, Slesvig/Hedeby's historiske tilblivelse, Sønderjydske Årbøger 1967 og 1968.

¹⁰² V. la Cour, Dannevirkestudier, 1951, s. 78 ff.

¹⁰³ V. la Cour, Kong Gudfreds »vallum«, Sønderjydske Årbøger, 1968.

¹⁰⁴ Olfert Voss i et foredrag om udgravninger i Kovirke, holdt i november 1970 i Det Kongelige Danske Oldskriftselskab.

Hvilket er i fuld overensstemmelse med de skriftlige kilders billede af Slesvigs nøgleposition, både politisk og militært helt frem til det 12. årh. Og hertil kommer at de økonomiske interesser ikke kun var fjernhandlerenes. Det må være tilladt at slutte sig til den kongelige udnyttelse af byens handelsliv af den nordiske udmøntning der ifølge BRITA MALMER både i det 9. og det meste af det 10. årh. foregår i Slesvig/Hedeby. Møntret var alle steder i denne tid et kongeligt regale; når al nordisk mønt lige til slutningen af det 10. årh. ifølge Brita Malmers undersøgelse udgik fra Hedeby,¹⁰⁵ har vi her et indicium, der dog er stærkt omdiskuteret, på kongemagtens deltagelse i byens økonomiske liv – hvordan vi så end skal forestille os disse mønter brugt.

Vi må tro de samtidige udsagn om at Slesvig og Hedeby har været to betegnelser for det samme sted,¹⁰⁶ men deraf følger ikke at stedet har været indskrænket til byen bag halvkredsvolden. Vi ved ikke hvor den til tidens byer hørende borg lå, hvor Gudfreds, Horiks og de svenske kongers tilholdssted skal søges. På forhånd kan det ikke afvises at det som Vilhelm la Cour tænker sig har ligget nord for Slien – det ville da være i overensstemmelse med Dannevirkes forløb, og der er flere paralleller til at »vicus mercatorum« har ligget i betragtelig afstand af byherrens borg; Köln er tidligere nævnt, et nordligere er Bardowick der er adskilt fra borgen Ertlenburg af Elben. Under alle omstændigheder må man ikke lade sig blande af at Hedeby arkæologisk fremtræder som et fremmedlegeme i sine omgivelser; det skyldes at Jankuhn kun har ledt efter spor af fjernhandel.

I Birka er de politiske forhold langt bedre oplyst end i Hedeby, til gengæld ved man næsten intet om gadenet, grundarealer og hustyper der efterhånden står ret klart i den danske handelsby. Det skyldes naturligvis forskel i undersøgelsernes tilrettelæggelse de to steder. I Birka koncentrerede HJALMAR STOLPE sig især om det store gravfelt ved de egentlige udgravninger i 1870'erne, halvkredsvolden og borganlægget er punktvis undersøgt af HOLGER ARBMAN i 1930'erne, medens der af selve byområdet, den sorte jord, kun er undersøgt 1/30.¹⁰⁷

Udgravningerne har bestemt Birkas levetid til små 200 år fra ca. 800 til sidste halvdel af 10. årh. I det første århundrede har den ligget åben mod landsiden, kun afgrænset af et gravfelt, og med borghøjden i sydøst som tilflugtsborg – et eksempel på dens funktion findes i Vita Ansgarii. Først i 10. årh. opførtes halvkredsvolden, delvis oven på grave der ikke

¹⁰⁵ B. Malmer, op. cit., s. 194f.

¹⁰⁶ The Chronicle of Æthelweard, ed. A. Campbell, London 1962, s. 9: Porro Anglia uetus sita est inter Saxones et Giotos, habens oppidum capitale, quod sermone Saxonico Slesuuic nuncubatur, secundum uero Danos, Haithaby. Adam af Bremen I, 57: Sliaswich quae nunc Heidiba dicitur (+ II, 35 og IV, 1).

¹⁰⁷ H. Arbman, Birka. Sveriges äldsta handelsstad, 1939; samme, Birka. Untersuchungen und Studien I, 1943.

var gamle da de blev overbygget. At den har været nødvendig kan sluttes af sporene af en hastigt opført barrikade, ligesom fund på skråningen af borgbjerget ned mod havet tyder på at man i 10. årh. har måttet udbygge byens forsvarsanlæg, her ved en befæstet garnison. Holger Arbman sætter disse bestræbelser i forbindelse med det tyske angreb på Hedeby i 934 der efter en udbredt opfattelse gjorde ende på svenskervældet her-nede. Den svenske kongeslægts regeringsperiode i Danmark er dog alt for usikkert dateret til at man tør regne med en sammenhæng her.¹⁰⁸

Fundene i Birka viser kontakter med mange områder, både med det nærmeste opland og med Norge og Danmark, såvel med Vesteuropa som med Baltikum, dog mest iøjnefaldende med Østerleden, vikingernes ruter i Rusland, især den østligste. Men i hvor høj grad afspejler gravfundene livet i handelsstaden? BRITA MALMER har gjort opmærksom på at alle de nordiske mønter med billeder der er fundet i Birka, har været forsynet med hængeanordninger, og de fleste er fundet i kvindegrave. De har ikke været brugt som mønter, men som smykker eller amuletter – hvoraf vi som den svenske numismatiker fremhæver ikke kan slutte at nordisk mønt ikke havde købekraft i Birka. Mønter i gravfund har i det hele taget en anden udsagnskraft end i skattefund.¹⁰⁹

Derfor er det ikke de fundne genstande i sig selv der godtgør at Birka har været et handelscentrum. Selv en sammenfoldelig købmandsvægt der må have været brugt til at veje sølvet til betaling kan ikke tages som bevis for at den har været i brug hvor den er gravlagt. Birkas handel kan dokumenteres ved sammenhængen mellem de fundne genstande herfra og fund fra andre steder der kan tegnes ind på handelsruter. Derudover har vi Vita Ansgarii's udsagn om de mange rige handelsfolk der boede på stedet og om deres hyppige rejser til Dorestad, og endelig synes navnet at være blevet et begreb, en fællesbetegnelse for handelspladser på øer der stod i forbindelse med moderbyen i Mälaren og ligesom denne havde en særlig retsordning, en birke- eller bjarkøret.¹¹⁰

Ordet birkeret er tolket på en anden måde af filologen E. WADSTEIN, der i fast overbevisning om at alt handelsinitiativ i vikingetidens Norden var udgået fra friserne afledte ordet af et konstrueret frisisk ord for område, berek (jfr. tysk Bereich). Heroverfor erklærede hans landsmand og kollega ELIAS WESSÉN at det lydhistorisk var vanskeligt at forestille sig overgangen fra berek til birk- eller biark, medens en langt naturligere forklaring på ordet birkeret i dets forskellige former, bjärköarett, biark-cyiarrett er »rätt gällande för (en plats som heter) Biärkö, Biarkey«.

¹⁰⁸ H. Arbman, op. cit., 1939. Lis Jacobsen, Svenskevældets Fald, 1929, konstruerer et begivenhedsforløb der ikke har støtte i nogen kilder.

¹⁰⁹ B. Malmer, op. cit., s. 185.

¹¹⁰ Ella Kivikoski, Studien zu Birkas Handel im östlichen Ostseegebiet, Acta Archaeologica VIII, 1937; H. Arbman, Birkahandel, KLNLM.

En sådan plads kan ikke være andet end Birka, der på svensk den dag i dag hedder Björkö efter sine mange birketræer. Wessén konkluderer, at Birkas stadsret, som han dog ikke forestiller sig som en fuldt udbygget lovgivning, er blevet overført til andre nordiske »björköar« og derfra er gået ind i bylovgivningen.¹¹¹

Birkas politiske forhold er behandlet af ADOLF SCHÜCK i hans disputats om ældre svensk byhistorie. Her er fremdraget en række træk i byens styre, der går igen i middelalderens svenske byer: kongen er byherre repræsenteret af en præfekt, men hans magt er stærkt begrænset af beboernes politiske organ, bytinget. Også andre forhold taler for at byen er skabt af hjemlige kræfter: dens centrale beliggenhed mellem 3 folklunde og på sejlliden fra Østersøen ind til det svenske riges kærneområde Uppland og de vanskelige besejlingsforhold – hvordan skulle friserne have kunnet finde denne plads hvis ikke lokale kræfter havde skabt et marked der? Muligvis har der før vikingetiden været en sæsonmarkedsplads, for øen er utilgængelig forår og efterår medens isen bryder op og lægger til, men ingen fund tyder på at der var opstået fast beboelse på stedet før 9. årh.¹¹²

Kongen som byherre og en præfekt hvis opgave i hvert fald i Quentowich bestod i at opkræve told¹¹³ møder man fra andre handelspladser i 9. årh., men en institution kendes kun fra Birka, det lokale ting hvis beslutninger var bindende for kongens. Heri deltog både den almindelige befolkning, populi, købmændene, negociatores manentes, og de fornemme, principes, der dog indtog en særstilling ved sammen med kongen eller præfekten at forberede sagerne til tingets behandling. Schück anså tinget for prototypen på det middelalderlige svenske bystyre der dog efter tysk sprogbrug hed et råd. Også halvkredsvolden uden om byen inddrog han i denne forbindelse, idet han mente at den både i Hedeby og i Birka først og fremmest var opført som demarkationslinie til afgrænsning af det territorium inden for hvilken byfreden gjaldt. Først 10 år efter Schücks bog blev det påvist at voldene begge steder var rejst i det 10. årh. Dog kan gravfeltet i Birka som volden jo følger have tjent samme formål i den forudgående tid. Når Schück indlod sig på en så vidtgående fortolkning af halvkredsvoldene, var det fordi han havde overtaget Elias Wesséns teori om Björköarätten som en oprindelig stadsret for Birka, overtaget af de handelspladser og byer som skød op i Birka-handelens kølvand.

¹¹¹ Elis Wadstein, *Norden och Västeuropa i gammal tid*, 1925; samme, *Birka och Björköarätt*, *Namn och bygd*, 1914; Elias Wessén, *Birca och björköarätt*, *Namn och bygd*, 1923; samme, *Björköarätt*, *KLNM*.

¹¹² A. Schück, *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*, 1926. En forløber for Birka er fundet på en anden, syd-østligere Mälare: W. Holmqvist, B. Arrhenius and P. Lundström, *Excavations at Helgö I-III*, 1961-68.

¹¹³ Jan Dhondt, *Les problèmes de Quentovic* (se note 84), s. 196 ff.

Denne teori er imidlertid blevet modificeret af den nyere retshistoriske forskning. I forbindelse med en undersøgelse af kilderne til Visbys stadsret er det lykkedes GÖSTA HASSELBERG at udskille en ældre fællesnordisk søhandelsret, hvis bestemmelser senere gik ind i bylovgivningen. Slesvigs stadsret fra ca. 1200 er det ældste eksempel, men også Bjärköarätterne i Sverige og Norge, der har samme oprindelse, har elementer der går længere tilbage. Et særlig karakteristisk træk i denne søret er organisationen af et togt – og Hasselberg understreger at den er ens hvad enten det gælder handels-, vikinge- eller ledingsfærd – der består i at en skibsejer udlejer andele i skibet til en række befragtere. Ejeren deltager som skibsfører, de øvrige som mandskab, men ved en række bestemmelser fremgår deres principielle ligestilling. Dette skibsfællesskab må som tidligere nævnt efter Hasselbergs opfattelse have sine forudsætninger i det gamle åredrevne skib, der krævede en stor besætning i forhold til lastrummet, og som har skullet drives frem af alle de ombordværendes forenede anstrengelser. Situationen er væsensforskellig fra de senere tyske søfartsregler hvor der opereredes med hyret mandskab hvilket naturligvis medfører en anden fordeling af ansvar og risiko end i de nordiske, hvor terminologien dog er forskellig i de norske og de dansk-svenske love – det tyder vel på at den fælles kilde ikke har været skriftligt udformet. Til fællesskabet om bord svarede en vidtgående uafhængighed af andre instanser. I mange sager var skibet et ting for sig selv, der kunne holde rettergang og eksekvere domme uden indblanding fra anden side, men i drabssager havde kongen over landingstedet boderet. I Norge, hvor man længst bevarede denne organisationsform, er der eksempler på kongemagtens indgriben i denne handel, der oprindelig må have været helt privat organiseret og drevet.¹¹⁴

Bjärköarätten er efter denne opfattelse ikke Birkas stadsret, men en fællesnordisk søret der i tidens løb blev optaget som særret i svensk og norsk lovgivning, medens den eneste retskilde i Danmark der rummer ordet, den skånske birkeret, var stadsret for Lund og Malmø. I øvrigt blev begrebet birkeret i Danmark reduceret til at rumme eet træk: et birk var et område, der var udskilt fra de sædvanlige retskredse, herrederne, og afsondret fra landskabslovenes gyldighedsområde. Som det fremgår af ovenstående er denne karakter af særret imidlertid indbygget i selve den grundliggende organisationsform, i hvilken alle involverede parter deltog; under et togt og på havet var de udelukket fra den retsbeskyttelse, som tilhørsforholdet til en slægt eller et landskab ellers ydede. Efterhånden som købmændene tog fast ophold i byer, indgik bestemmelser fra søretten i byernes retsorden, et fællesnordisk element kom ind i den nationale lovgivning side om side med bondebygdens retsregler.

¹¹⁴ G. Hasselberg, *Studier rörande Visby stadslag och dess källor*, Uppsala 1953; samme, *Sjörätt, Östnorden, og Knut Robbestad, Norge*, KLNK XV.

Ud fra lignende betragtninger har den danske historiker HELMUTH SCHLEDERMANN foreslået at søretten via byudviklingen i særlig grad kom kongemagten til gode, idet han henviser til retshistorikeren POUL JOHS. JØRGENSENS fremhævelse af den danske konges vidtgående beføjelser over for de middelalderlige byer.¹¹⁵ Også AKSEL E. CHRISTENSEN har understreget kongemagtens særlige forhold til byerne: en række af dem er kongelever i Kong Valdemars Jordebog, og allerede af Knud den Helliges gavebrev af 1085 kan man se at kongen havde særlige indtægter i form af grundafgifter fra byen Lund, hvilket gav ham øgede dispositionsmuligheder.¹¹⁶ Det er dog kun for Lunds vedkommende vi tør føre situationen tilbage til vikingetiden – og der synes ikke at have været by i Lund før år 1000. Med hensyn til Slesvig/Hedeby har vi dels Gudfreds virksomhed at bygge på, dels kongeleverlistens meddelelse om at i det 13. årh. havde kongen de tre fjerdedele, hertugen den ene fjerdedel af Hedeby.¹¹⁷ Hertugens besiddelse må anses for afledt af kongens, og vi har således et sent, men vægtigt vidnesbyrd om kongemagtens særlige tilknytning til Danmarks ældste by. Det er en morsom tanke at Othere fra Hålogaland og andre »farmenn«, der i det 9. årh. syntes så fuldstændig uafhængige af andre instanser, gennem deres søret kom til at bidrage til den nationale centralmagts opbygning; men foreløbig er teorien kun en spændende mulighed.

I Ansgars Birka var uafhængigheden af landets almindelige retsorden på bygdetingene endnu ikke opnået. Tilladelsen til at forkynde evangeliet måtte kongen ikke alene forelægge Birkas ting, men også ting i en anden del af landet. Hvadenten det var sideordnet eller overordnet i forhold til det første, viser appellen at Birkas sager ikke kunne afgøres af kongen og byens befolkning alene. Men selvstændigheden synes at have været på vej med præfekturet. WALTER SCHLESINGER, der har underkastet Rimberts skildringer af administrationen af Hamborg og Birka en givende nærlæsning, har gjort opmærksom på forskellen i præfektens embedsområde de to steder. I Hamborg styrer han både vicus mercatorum og det omliggende land fra sin faste borg, i den svenske by kan han kun opbyde militær blandt selve wikens indbyggere, deriblandt dens købmænd, medens et større distrikts opbud ligger i kongens egen hånd.¹¹⁸ Forskellen hænger nok sammen med de to områders politiske geografi i det 9. årh. Sachsen var endnu i 845 en prekær besiddelse for de karolinske herskere; tvangsborgen var det primære for dem, i ly af den var wiken groet op. Derimod lå Birka i selve kerneområdet af Sveariget.

¹¹⁵ H. Schledermann, op. cit. II, s. 57; P. J. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, s. 422.

¹¹⁶ Aksel E. Christensen, *Über die Entwicklung der ältesten dänischen Städte von der Wikingerzeit bis zum 13. Jahrhundert*, Acta Visbyensia I, 1965.

¹¹⁷ Kong Valdemars Jordebog, ed. Sv. Aakjær, s. 27.

¹¹⁸ W. Schlesinger, *Städtische Frühformen* (som note 85), s. 301 ff.

Kongen besad flere øer i umiddelbar nærhed af denne – der er ingen grund til at søge efter en kongsgård på selve øen. Det nye der skete her var handelspladsens opkomst. Den krævede af hensyn til de mange rejsende købmænd, svenske eller udlændinge, en administration som ikke var forudset i den hidtige lovgivning. Om der i Birka har været tale om andet end ad hoc afgørelser af uforudsete situationer ved vi ikke. I hvert fald ser det ud til at det var Birkahandelens ret, de fællesnordiske søretsregler, der i den senere retsudvikling sikrede købmændenes og bybefolkningens særlige interesser.

Desværre tillader kilderne os ikke at trænge så dybt ned i Slesvig/Hedebys politiske forhold. Den danske konge kan efter Rimberts fremstilling optræde langt mere uafhængig af lokale instanser end den svenske. Noget byting omtales ikke, og ved at bruge den kontinentale betegnelse, *comes*, for kongens embedsmand i byen i stedet for det mere almene begreb, *præfectus*, som anvendes i Birka, tilkendegiver Rimbert muligvis at forholdene i Danmark har forekommet ham mere lig de hjemlige end de svenske.

Næsten helt uden belysning fra skriftligt kildemateriale er den norske handelsplads fra vikingetiden, Kaupang. Kun i Otheres rejseskildring omtales en portus ved navn Sciringesheal som målet for færdens sydpå langs Norges vestkyst. Da Snorre med støtte i digtet *Ynglingatal* fra ca. 900 placerer et Skiringssal i Vestfold som gravplads for en af Ynglingekongerne, er det rimeligt at identificere den vikingetidshandelsplads der i 1950'erne er fremdraget ved gården Kaupang i Vestfold, nærmere betegnet ved Viksfjorden sydøst for Larvik, som Otheres portus.¹¹⁹ Af denne betegnelse har man sluttet, at stedet havde liden betydning. EDVARD BULL, der ikke ville anerkende nogen byer i Norge før bispesæderne med deres godssamling og internationale forbindelser havde lagt grunden dertil, fastslog: Skiringssal er en portus, ikke en oppidum. Hertil er at sige at Otheres-teksten er skrevet på angelsaksisk der havde optaget portus, port, som *lāncord* fra latin, og at det netop omkring 900 begyndte at fortrænge ordet *wik* som betegnelse for en handelsplads, by. For havn havde man et hjemligt ord, *hæfen*.¹²⁰

Udgravningerne har afsløret Kaupang som den typiske *wik*. Der er påvist en kaj og et stykke af en plankebelagt gade samt hustomter, deriblandt værksteder. Nogen oversigt over byplanen er ikke opnået, men det kan fastslås at stort har det bebyggede areal ikke været, kun 4–5000 m², det halve af Birkas, en tredjedel af Hedebys omfang. Derimod er gravfelterne uden om byen omfattende og er rimeligvis blevet benyttet af tilreisende såvelsom af folk fra oplandet foruden af byens beboere.

¹¹⁹ Charlotte Blindheim, The Market Place in Skiringssal, *Acta Archaeologica* XXXI, 1960.

¹²⁰ E. Bull, Byene i Norge i middelalderen, *Nordisk Kultur* XVIII; P. Sveaas Andersen, Vikingetid og rikssamling (se note 5), s. 38 ff.

Fjernhandelen har sat sine tydelige spor. Her er kufisk mønt og brud-sølv, ringspænder og bronzebeslag fra Birka, glas og keramik fra Rhin-egnen, og fra den hjemlige omsætning kleberstensgryder og -støbeforme. Men fund langs elvene ind i landet viser at Kaupang har haft væsentlig betydning for lokalhandelen også. Udgravningernes leder CHARLOTTE BLINDHEIM lægger disse vidnesbyrd om handelens betydning for stedet sammen med to andre faktorer, den fuldstændige mangel på borganlæg, vold eller anden form for befæstning, samt Kaupangs beliggenhed i forhold til dels ældre handelspladser i Viksfjordens ydre strøg dels Tønsberg der voksede op i 10. årh. som vikingehandelspladsens afløser. Denne gradvise forskydning ind i fjorden opfatter Charlotte Blindheim som en tilpasning til handelens skiftende forhold, og hun konkluderer at fjern- og lokalhandelens behov har været det der skabte port'en i Skiringssal, »we may safely dismiss the 'royal inauguration' imagined by our earlier historians«, idet hun henviser til tilsvarende synspunkter hos moderne tyske byhistorikere med Herbert Jankuhn som den ledende teoretiker.¹²¹

Der er ovenfor gjort rede for at troen på fjernhandelens altafgørende betydning for byudviklingen er stærkt på retur, hvortil kommer at netop dette problem aldrig kan løses af de materielle fund alene. Hvad de ældre historikere, GUSTAV STORM og HALVDAN KOHT, byggede på, var navneformerne på stedet. Sognet og herredet har navne efter bebyggelsen Tjølling, der forklares som Þjóðalyng, lyngen hvor ting afholdes, og selve Skiringssal rummer et kultminde i sit efterled, medens der er mere usikkerhed om forleddet. Betyder det »den skire Yngve«, har vi muligvis det samme navn som indgår i betegnelsen for Harald Hårfagers forfædre i Vestfold, Ynglingekongerne.¹²² Et marked sammen med et kultsted og en tingplads i selve det område hvorfra Norges samling udgik – det er for stærke indicier til at man pure kan afvise enhver sammenhæng mellem kongemagt og handelspladsen i Kaupang. I det mindste kan enhver gå med til PER SVEAAS ANDERSENS formulering: »I Vestfold og muligens noen få steder til i Norge (Jæren og Bjakøy) fantes markeds- og handels-sentra som kan ha betydd noe for konsentrasjonen af økonomiske ressurser . . . (der) i større eller mindre utstrekning er kommet enkelte mektige ætter til gode, bl. a. kongsætten i Vestfold«.¹²³ Desværre ligger grundlæggelsen af byen i begyndelsen af 800-tallet i fuldstændigt mørke. Bortset fra at ifølge de frankiske rigsannaler gjorde danske konger på det tidspunkt krav på herredømmet over Vestfold!¹²⁴

¹²¹ Ch. Blindheim, op. cit., s. 99. Påstanden er trukket tilbage i sammes Kaupang-undersøgelsen avsluttet, Viking XXXIII, 1969.

¹²² P. Sveaas Andersen, Oslo by i middelalderen inn til 1240, Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. av Letterstedtska föreningen, årg. 47, 1971, s. 15.

¹²³ P. Sveaas Andersen, Vikingetid og rikssamling, s. 42.

¹²⁴ Annales Regni Francorum 813, Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte I, s. 102.

Herefter fremtræder Kaupangen i Skiringssal i alle hovedtræk som et sidestykke til Birka og Hedeby, opstået omkring år 800 med fjern-handelens spor fra første færd og, om ikke andet, så dog et geografisk og kronologisk sammenfald med etableringen af et kongedømme der beherskede hele Norge. Den vigtigste forskel er at Kaupang fik en kortere levetid, allerede i begyndelsen af 900-tallet synes den opgivet. Den norske by kom således ikke til at gøre den udvikling med som førte til voldom-hegningen i søsterbyerne.

Hvem der har taget initiativet til halvkredsvoldene fremgår ikke af nogen kilder. Muligheden for at det har været borgerne organiseret i et bygilde er kun svag. Endnu i det 12. årh. var det nydannede St. Knudsgilde knyttet til en handelsrute som LAURITZ WEIBULL har påvist, ikke en organisation for en bestemt by. Heller ikke hvor købmandsgilderne var knyttet til en enkelt by havde de efter EDITH ENNENS opfattelse direkte forbindelse med bystyret, selv om man ofte finder de samme personligheder i spidsen for begge institutioner.¹²⁵ Og i hvert fald i det 9. og 10. årh. lod alle nordeuropæiske byer hvis styre man kender under en byherre. Alle indicier taler som omtalt for at det samme var tilfældet med den danske og svenske handelsplads fra tidlig vikingetid, og at det derfor også var konger der lod voldene opføre. Fundene i Birka tyder på at handelsvirksomheden er ophørt kort efter midten af 10. årh. Dens afløser blev Sigtuna, hvis nære forbindelse med kongemagten bevidnes af Olaf Skotkonges udmøntning dér i årene omkring år 1000. Farvandet ved Sigtuna er den vigtigste søforbindelse til det centrale Uppland, og forskellige fund tyder på at der har været opført spærringer som kunne hindre gennemfarten. Både for handelen og det politiske herredømme over svearne indtog kongsgården ved Sigtuna således en nøgleposition.¹²⁶ Når den i slutningen af 10. årh. blev suppleret med en handelsplads, er det rimeligt at opfatte det som et udtryk for at den svenske konge gerne fortsat ville nyde godt af de fordele han havde haft af det da forladte Birka: kontakter med udlandet, varer, toldindtægter og, som det er foreslået ovenfor, større politisk bevægelsesfrihed end det gammelsvenske samfund havde overladt kongemagten. Naturligvis skal man ikke underkende købmandsinteresserne. En runesten fra 11. årh. vidner om eksistensen af et friserigilde i Sigtuna, hvordan man så skal tænke sig gildesbrødrenes nationale tilhørsforhold,¹²⁷ og den estnisk-danske historiker PAUL JOHAN-

¹²⁵ Lauritz Weibull, *S:t Knut i Österled*, Scandia 17, 1946, genoptrykt i *Nordisk Historia* II, s. 415; Edith Ennen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, s. 170.

¹²⁶ Erik Floderus, *Sigtuna, Sveriges äldsta medeltidsstad*, Stockholm 1941; Gunnar Ullén, *Sigtunatraktens strandlinier omkring år 1000*, *Situne Dei* 1951-52, Halmstad 1954, s. 40-52.

¹²⁷ Aksel E. Christensen, *Birka uden friser* (se note 14) anser de på to runesten i Sigtuna omtalte »frisa kiltar« for nordboer der handlede på Frisland. Heroverfor Sven Ljung, *Gilde, Sverige, KLN M V: »Av filol. skäl måste detta gille ha varit en samman-slutning av gästande köpmän, ej av frislandsfarere«*.

SEN hævder at byplanen er bestemt af fordelingen af de forskellige købmændsgilders kirker.¹²⁸

Vikingetiden i Norden indledes med fjernhandelens gennembrud i øst til kalifatet, men kun ved oprettelsen af markedspladser på strategiske steder af de internordiske handelsveje kom Ruslandshandelen hjemlandet til gode. Både i Danmark, Norge og Sverige grundlagdes disse byer samtidig med at østhandelen kom i gang. Det vidner om politisk evne til at udnytte de nye merkantile muligheder. Det er nærliggende at se den samme kombination af faktorer bag den proces der førte til at alle tre nordiske lande fremstod som territorielle enheder da Others og Wulfstans rejseskildringer blev optaget i Alfred den Stores Orosius-oversættelse. Dog fremgår det ikke om Västergötland var indlemmet i Sverige på det tidspunkt, ligesom det må understreges at der er forhold der tyder på, at den første rigssamling i Danmark er sket før år 800.¹²⁹

Overfaldet på Lindisfarne klosteret i 793 er imidlertid den begivenhed der i almindelighed anføres som vikingetidens begyndelse. Når de foregående afsnit ikke har levnet vikingetogene til Vesteuropa nogen væsentlig andel i den kulturrevolution som perioden mellem 800 og 1050 betegner i Nordens historie, bør en præcisering af vikingebegrebets indhold derfor være det første led i en sammenfatning af denne oversigts linier.

VIKINGERNE. I sin fremlæggelse af resultaterne fra udgravningen i Kaupang gør CHARLOTTE BLINDHEIM et forsøg på at karakterisere befolkningen i byen ud fra iagttagelser fra gravfeltet mellem Bikjølbjergene der rummer levn af 70 personer, mænd, kvinder og børn. Alle gravene er bådgrave med stævnen mod søen, hvilket sammen med det rige gravgods af overvejende importvarer berettiger til at betragte de begravede som folk der stod i mere direkte kontakt med udlandet end de gravlagte i andre felter på stedet. Charlotte Blindheim kalder dem »farmenn«, hvilket er udmærket, hvis det blot i almindelighed betegner rejsende købmænd, men ikke hvis man som her henviser til Adolf Schücks definition: farmenn var folk der drev handel med deres landbrug og hjemlige fangstmuligheder som grundlag. Othere fra Hålogaland er det bedste eksempel fra vikingetiden, men også sagalitteraturen kender typen ligesom de gotlandske bondekøbmænd synes at passe til definitionen: handel var sæsonarbejde for dem, og deres hjemsted var gårde ikke for langt fra kysten over hele Norden. Det er en rimelig tanke at nogle af de gravlagte i Kaupang var farmenn og altså hørte andetsteds hjemme, men det kan ikke, som Charlotte Blindheim gør det, sluttes af at der er jagt- og fangst-

¹²⁸ Paul Johansen, *Die Kaufmannskirche im Ostseegebiet, Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens* (se note 85). Reval er det mest overbevisende eksempel på teorien.

¹²⁹ Jerker Rosén, *Svensk Historia I*, s. 90; Aksel E. Christensen, *Vikingetidens Danmark*, s. 27f.

redskaber i gravudstyret. Kvinders og børns tilstedeværelse tyder på, at i hvert fald nogle af mændene boede fast på stedet – i så fald har vi både *mercatores frequentantes* og *manentes* repræsenteret – og endelig har der vel også været vikinger imellem. En af de morsomste tolkninger Charlotte Blindheim foretager er identifikationen af 7 beslag fra angelsaksiske og irske bogbind eller relikvieskrin, her nødtørftigt ommonterede til smykker: vikingernes second hand shop!¹³⁰

Men var de da ikke vikinger allesammen? E. WADSTEIN mente, at ordet viking skulle afledes af *wik* – at det oprindeligt betegnede nordboer som på handelens vegne besøgte wikpladserne ved Nordsøen, men efterhånden gik over til at betyde sørøvere, fordi disse gæster gjorde sig mere bemærkede ved deres plyndrende end ved deres handlende virksomhed.¹³¹ Herfra er der ikke langt til teorien om at vikinger i vest ligesom væring i øst egentlig var handelsmænd, men at de somme tider faldt for fristelsen til voldeligt at tilegne sig varerne, og at disse situationer på grund af de vest-europæiske kilders ensidighed var det eneste der siden erindredes om dem.

Den terminologiske side af problemet er behandlet af den svenske filolog FRITZ ASKEBERG i en redegørelse for ordet vikings forekomst i tekster fra perioden 700–1250. De ældste belæg er fra Vesteuropa og bruges til betegnelse for sørøvere, i forbindelse med historiske begivenheder altid nordisk sørøver. Den angelsaksiske krønike anvender kun ordet viking om angriberne i 800-tallet når der er brug for et specielt ord for søstyrkerne. Adam af Bremen har en formelig definition: »*Ipsi vero pyratae, quos illi Wichingos appellant, nostri Ascomannos . . .*«. Af disse vidnesbyrd slutter Askeberg at ordet ikke er saksisk og i frisisk og angelsaksisk er et lån fra nordisk, i betragtning af Adams hjemmelmænd måske endda fra dansk. På nordisk grund optræder det på nogle runeindskrifter, i skjaldekvad og sagaer, og der kan skelnes mellem en ældre neutral brug af ordet viking om søkrigeren og en yngre der bruger ordet i nedsættende betydning. Man havde åbenbart fået at mærke hvordan de overfaldne følte vikingernes bedrifter efter at der var udviklet en stærkere hjemlig handelsvirksomhed. Derfor søgte man også i lovgivningen at sikre sig mod at vikingefærden rettedes mod hjemlandet uden at man iøvrigt principielt tog afstand fra det at drage i viking. Ingen tekster, hævder Askeberg, støtter tanken om at vikingetog egentlig var handelsrejser, tværtimod skelnede man skarpt som det fremgår af et sted hos Snorre: »Thore Klakke var longum i viking, en stundum i kaupferdum«, akkurat ligesom man havde forskellige betegnelser for henholdsvis handels- og krigsskibe.¹³²

¹³⁰ Charlotte Blindheim, op. cit., s. 97.

¹³¹ E. Wadstein, *Norden och Västeuropa i gammal tid*, 1925; Walther Vogel, *Wik-Orte und Wikinger*, *Hansische Geschichtsblätter* 60, 1935, genoptrykt i *Die Stadt des Mittelalters I*, Darmstadt 1969.

¹³² Fritz Askeberg, *Norden och kontinenten i gammal tid*, Uppsala 1944.

Om denne distinktion mellem skibstyperne, sprogligt og sagligt, går tilbage til vikingetidens begyndelse er usikkert, men som tidligere nævnt er der kyndige folk der mener at der er arkæologisk dokumentation for et egentligt transport- eller handelsskib fra ca. 800.¹³³ Og selv om det anførte Heimskringla-citats værdi svækkes af at det er sent, er det uomtvisteligt at de samtidige kilder, runeindskrifterne og skjaldekvadene, bruger ordet om søkrigere, medens merkantile interesser ligger helt uden for deres horisont. Men hvor repræsentative er disse vidnesbyrd? De hører hjemme i et miljø hvis nære forbindelse med England fremgår af mange, både sproglige og saglige, faktorer. Man tør ikke tage dem som udtryk for at nordisk sprogbrug i 10. og 11. årh. skelnede mellem oversøiske plyndrings- og købmandstogter – mon ikke også en handelsmand der vidste at bruge sine våben kunne kaldes en søkriger?

Mere overbevisende er Askebergs argumentation mod at ordet viking i England oprindeligt henviste til handelsvirksomhed. WALTER VOGEL har til støtte for teorien om vikings afledning af wik fremført eksemplerne Eoforwicingas om indbyggerne i York, Eofor wik, og Wycinges marc = wik-beboernes mark,¹³⁴ hvilket Askeberg imødegår således: fordi man ved at lægge det almindelige indbyggerefterled -ing til wik danner et ord der er enslydende med viking, kan man ikke omfortolke det sidstnævntes, af konteksten klart bevidnede betydning, nordisk sørøver til wikbeboer eller wiggæst og handelsmand.

Problemet om vikingernes handelsvirksomhed er imidlertid ikke løst med den sproglige analyse af ordet vikings betydning og brug. Der er faktisk kildesteder der kan tages til indtægt for at de grumme normanner ind imellem overfaldene plejede mere fredelige forbindelser med deres ofre. I det tidligere omtalte kapitular fra Pitre 864 nedlagdes der forbud mod salg af våben til vikingerne hvis angreb på den tid tog til i hyppighed og voldsomhed,¹³⁵ og efter at have opgivet Angers i 873 bad de nordiske krigere Karl den Skaldede om at blive på en ø i Loire vinteren over »et mercatum habere liceret«.¹³⁶ At dette sidste kun behøver at indebære fouragering og salg af røvet gods, er ofte fremhævet, ligesom Pitre-forbudet ikke umiddelbart leder tanken hen på egentlig handel. Principielt anderledes er oplysningsværdien af to traktater mellem fremmede og nordiske konger med bestemmelser til sikring af handelen mellem landene. Af de danske konger Sigfred og Halvdans overenskomst med Ludvig den Tyske i 873¹³⁷ og – med mindre sikkerhed – af Olaf Trygg-

¹³³ Se ovenfor s. 655.

¹³⁴ W. Vogel, op. cit., s. 234.

¹³⁵ Capitularia regum Francorum, edd. A. Boretius et V. Krause, Monumenta Germaniae Historica, Hannover 1883-97.

¹³⁶ Annales Bertiniani 873, Quellen zur karolingische Reichsgeschichte II, Darmstadt 1958, s. 232.

¹³⁷ Annales Fuldenses 873, Quellen zur karolingische Reichsgeschichte III, Darmstadt

vasons med Aethelred II i 991¹³⁸ kan eksistensen af nordiske købmænd konstateres, dog er der intet der tyder på at kongerne selv, hvoraf Olaf notorisk var viking, eller deres mænd personligt deltog i handelsvirksomheden.

Disse vidnesbyrd er således yderst usikre og danner da heller ikke alene grundlaget for teorien om vikingernes deltagelse i handelen mellem øst og vest – undtagen måske for en meget overfladisk betragtning. Men godtager man Sture Bolins argumenter for denne teori, er det naturligt at sætte forbudet mod våbensalg i forbindelse med de frankiske sværds rolle i Ruslandshandelen, og traktaten af 991 leder tanken hen på de mange angelsaksiske mønter på Gotland og langs de nordiske kyster: ud fra helhedssynet fortolkes de som handelsgevinster snarere end som vikingetrov.¹³⁹

Imidlertid er det vanskeligt at opretholde tanken om vikingetogenes direkte forbindelse med vareudvekslingen mellem kalifatet og Frankeriget efter at numismatikere har påvist at kufisk sølv stort set kun forekommer i det østligste Skandinavien i det 9. årh. samt at der ikke er fund med slutmønt mellem 867 og ca. 900 hverken i Rusland eller Østersøområdet, hvilket menes at afspejle en stagnation i de østlige forbindelser der altså falder helt sammen med kulminationen af angrebene på Vesteuropa og rus-ekspansionen i Østeuropa.

Hvis man derimod holder handel og vikingetog ude fra hinanden og til disse to faktorer lægger en tredje, hidtil forsømt i denne oversigt, nemlig bevidst politik, er det muligt at fastholde den anden del af Sture Bolins tese: at vikingetidens særlige betydning i Nordens historie skyldtes at forbindelsen mellem vest og øst dengang gik via Norden, ikke som et passivt transitområde, men som et mødested for økonomiske og kulturelle strømninger fra mange sider aktivt formidlede af nordboerne selv. Uden at det har været muligt at foretage en dyberegående sammenarbejdning af de periodiseringer som forskellige specialstudier har opstillet, kan der på det foreliggende grundlag skelnes mellem følgende faser af vikingetiden:

1. Fra slutningen af det 8. årh. til midten af det 9. sker der tilsyneladende tre forskellige former for ekspansion fra de nordiske lande: svensk handel, norsk landnam og dansk politik, men samtidig kan der iagttages en ensartet foreteelse i de tre lande: anlægget af en handelsplads med tilknytning til en fjernhandelsrute. Ved nærmere undersøgelse 1960. s. 88. Fredens formål er »ut negotiatores utriusque regni invicem transeunt et mercimonia deferentes emerent et venderent pacifice«.

¹³⁸ F. Liebermann (ed.), *Gesetze der Angelsachsen* I, s. 220–24. Jvf. F. M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, s. 534, hvor traktaten anses for vidnesbyrd om engelsk handel med kontinentet der skulle sikres mod de nordiske sørøvere som Olaf Trygvason havde indflydelse på.

¹³⁹ Aksel E. Christensen, *Vikingetidens Danmark*, s. 185 og 244.

fortoner forskellene i den udadrettede virksomhed sig; som nævnt i forbindelse med vikingetogene er der også politiske momenter i den norske udvandring, og selv hvor der stod regerende konger i spidsen for togterne, er der ingen grund til at tro at de kæmpede for andet end deres egen prestige og deres private økonomiske interesser. Det er snarere kildematerialet end de faktiske forhold der er skyld i at de tre landes situation tager sig så forskellig ud: svensk historie i 800-tallet oplyses kun af spredte meddelelser i Vita Ansgarii, norsk er næsten kvalt i sagn, og meddelelserne om danske forhold i de frankiske rigsannaler er som sagt af tvivlsom repræsentativitet. Hvis der imidlertid i alle tre lande dels har været fjernhandelsinteresser, dels en kongemagt med begrænsede offentlige beføjelser men med stor privat udfoldelsesmulighed, bliver det mere forståeligt at der af de forskelligartede impulser kunne opstå ensartede resultater: man må forestille sig en bevidst udnyttelse af handelsmulighederne og en efterligning af Nordsøkystens wik'er.

At Birka opstod, blomstrede og forfaldt i takt med nordbohandelen langs Volga, er almindelig anerkendt, ligesom den svenske konges indflydelse i byen. Hedeby's forbindelse med Dorestad fremgår af mange fund, det mest betydningsfulde er imitationen af Dorestad-mønterne. Har møntudstedelse her som andre steder været et kongeligt regale, har vi et vidnesbyrd om at også andre end købmænd har deltaget i den slesvigske virksomhed. Vita Ansgarii's påstand om at først efter at Ansgar havde opført en kirke ca. 850 kunne saksiske og frisiske købmænd komme til Slesvig skal måske nok tages med et korn salt, men tyder dog på at de købmænd Rimbert ellers mødte dernede har været danske, hvortil kan føjes kong Gudfreds flytning af handelsmændene i det sydligere Reric op til Slien: det har ikke kun været friserkøbmænd der skabte Hedeby. For Kaupangs vedkommende er det vanskeligere at pege på en enkelt handelsrute som bestemmende for byens opkomst; både fundene og Others rejseskildring udpeger de internordiske forbindelser med Birka og Hedeby som de vigtigste – Englandshandel kan vel ikke helt underkendes, men i hvert fald en del af den irske og angelsaksiske import ser ud til at være vikingerov. Den internordiske handel er også den mest nærliggende forklaring på de arabiske mønter i de danske og norske fund fra 9. årh., ligesom jo også den ældste Hedebymønt ud over udmøntningsområdet kun er fundet i Birka. Idet der altså må renonceres på at udpege en fælles årsag til ekspansionen fra de tre lande, henvises der til oprettelsen af internordiske søhandelsruter mellem de nyanlagte handelspladser som en forklaring på at de forskelligartede impulser skabte en fællesnordisk vikingetidskultur.

2. Anden halvdel af 9. årh. betegner en krise for alle dele af denne udveksling, men slutresultatet, vikingeroberingerne i vest og Rus-magtovertagelsen i øst, medfører en betragtelig udvidelse af det nordiske

virkefelt. Kun med stor usikkerhed kan sammenhæng mellem begivenhederne etableres. Den amerikanske slavist IMRE BOBA har fundet indicier på uroligheder blandt khazarerne i Kaukasus i 850-erne der førte dels til magyariske nomadestammers første gennembrud til Europa, dels til en midlertidig afbrydelse af handelsruterne i Rusland, hvilket navnlig fik alvorlige følger ved Ilmen-søen hvor disse ruter mødtes. Her kunne man finde baggrunden for at nordboerne for en tid byttede købmandshvervet med soldatertjenesten, gik i sold hos stridende slaviske stammer og hurtigt, først i Novgorod, senere i Kiev, gjorde sig til herrer over disse indbringende byer.¹⁴⁰ Ruslandshandelens vanskeligheder slår igennem i Skandinavien hvor de svenske numismatikere mener at kunne påvise en stagnation i perioden 867–900, for Hedebymøntens vedkommende allerede fra 840. Nogen fuldstændig afbrydelse af forbindelserne gennem de nordiske farvande og over Vesterhavet er der dog ikke tale om: det må være i denne tid Othere og Wulfstan foretog deres rejser. Om de mindskede muligheder har virket ansporende til vikingetogterne mod vest, ved vi ikke, men den kronologiske rækkefølge antyder muligheden. Dog må de tidligere nævnte undersøgelser erindres; ifølge dem har virksomheden til dels været selvforstærkende: angrebene voksede i takt med at ofrene blottede deres svagheder og vikingerne lærte at organisere afpresningen.

3. Når perioden mellem 900 og 970 står som højdepunktet af vikingetidens handel, må det ses i sammenhæng mellem at der nu var nordboer ved styret i byerne ved Dnjepr, mindst eet sted på Østersøens sydkyst, Julin, i Normandiet og Danelagen, på Irland og Atlanterhavssøerne, først og fremmest Island. Til hele dette område nåede nu det kufiske sølv, Birkahandelen kulminerede, eksporten til Polen slog igennem, udmøntningen i Hedeby kom i gang igen, men dog kun i små mængder før ca. 970. Af de blivende byer vikingetiden skabte må Aarhus henføres til begyndelsen af 10. årh.; udgravninger vest for domkirken har afdækket en købmandswik ved åens munding i markeret afstand fra Aarhus-bygdens bondebebyggelse fra jernalderen. Handelspladsens eksistens er vel forklaringen på at Aarhus i 948 blev udpeget til at være et af landets tre første bispesæder.¹⁴¹ Hvilken andel den danske konge havde i dette er stærkt omdiskuteret,¹⁴² men der er iøvrigt fra senere tid adskillige vidnes-

¹⁴⁰ Imre Boba, *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century, Slavo-Orientalia II*, The Hague 1967.

¹⁴¹ H. Sogaard, *Det ældste Aarhus*, 1961; Ole Klindt-Jensen og Hellmuth Andersen, *Det ældste Århus*, Kuml 1963.

¹⁴² Sture Bolin, *Danmark og Tyskland under Harald Gormsson, Scandia IV*, 1931 (genoptrykt uden noter i *Från Tacitus till Tage Erlander*, 1963) mener at oprettelsen af bispedommerne i 948 skyldtes den tyske konges initiativ. Heroverfor Vilh. la Cour, *Kong Haralds tre Størværker, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1934, samt delvis Aksel E. Christensen, *Vikingetidens Danmark*, s. 230f.

byrd om kongemagtens tilknytning til Aarhus, ligesom forholdene i de øvrige nordeuropæiske byer i denne tid støtter antagelsen af at den nye handelsplads i Danmark i hvert fald delvis er udtryk for kongeligt initiativ. Netop i første halvdel af 10. årh. sikrede Jellingekongerne en varig dynastisk kontinuitet i Danmark, men om det var Gorm den Gamle eller de svenske konger i Hedeby der lod halvkredsvolden opføre, ved vi ikke. Under alle omstændigheder må den rigssamling, som Harald Blåtand påberåber sig i Danmark, som tilskrives Harald Hårfager fra slutningen af 9. årh. i Norge, og som for Sveriges vedkommende kan sluttes ud fra Olaf Skotkonungs titel på mønter fra ca. år 1000: *rex Sveonum et Gotorum*, have givet både det nationale og det nordiske varebytte – selv om man vel ikke tør forestille sig farvandet fri for sørøvere. Noget »Fredens hav« var Østersøen næppe i nogen periode af vikingetiden.

4. Den florissante handelsperiode fortsætter til henimod midten af 11. årh. men fra ca. 960–70 sker der en omlægning af vigtige handelsruter og samtidig en flytning af det østskandinaviske center for fjernhandelen gennem Østersøen. Forbindelsen med kalifatet ophører, men en forstærket handel med Byzanz holder Duna- og Dnjepr-ruten i gang indtil Pechenegerne afbryder den sydlige del af vejen i 1068. Den byzantinske mønt spiller dog ikke så stor en rolle som den arabiske før i tiden, snarere har tyske og angelsaksiske penge taget teten. Netop omkring 970 begyndte en storstilet sølvudvinding i Harzen der i høj grad virkede stimulerende på tyske handelsforbindelser. Først efter 1000 hævdes dog saksisk mønt i større stil at have nået Norden,¹⁴³ men det er rimeligt med BRITA MALMER at spore det tyske sølv bag de store danske udmøntninger i slutningen af 10. årh.¹⁴⁴

Birkas tilknytning til handelen med kalifatet er vel årsagen til at byen går tilbage i denne tid, men den direkte anledning til at den opgives, kendes ikke. I den internationale handel blev Gotland Birkas afløser og beholdt denne position 400 år frem i tiden, længe efter at Novgorod var blevet den østlige endestation på ruten.

I perioden fra 970 til 1040 kulminerer den skandinaviske eksport til Polen, og at også den indre nordiske handel nød godt af blomstringen kan sluttes af de mange nye byer der skød op i denne tid: Roskilde, Lund, Sigtuna, Skara, Tønsberg og Nidaros – alle betydningsfulde i deres respektive landes historie lige fra deres grundlæggelse.

Problemet er hvilken rolle de fornyede angreb på Vesteuropa spillede for denne udvikling – i hvilken grad de mange angelsaksiske mønter i de nordiske fund fra denne periode repræsenterer danegæld eller handelsgevinster. De engelske historikere F. M. STENTON og H. R. LOYN har

¹⁴³ Vera Jammer, *Die Anfänge der Münzprägung im Herzogtum Sachsen (10. und 11. Jahrhundert)*, Numismatische Studien 3/4, 1952.

¹⁴⁴ Brita Malmer, *op. cit.*, s. 228.

stærkt fremhævet danske købmænds betydning for handelens og byvæsenets opsving i Danelagen,¹⁴⁵ og en lignende indsats i Irland tilskrives nordmænd. Men skattefundene er i så påfaldende omfang nedlagt efter 980 da vikingetogene tages op igen, og angelsaksisk mønt fra Aethelred II er fundet i sådanne mængder at det er foreslået at den engelske konge har måttet iværksætte særlige udmøntninger for at skaffe penge til danegælden. Også den heresgæld, skat til sold, som den engelske befolkning måtte udrede til Knud den Stores tropper må gøre sig gældende i fundene.¹⁴⁶ Når de alligevel inden for det nordiske område synes at stå i forbindelse med handel, kan det muligvis som tidligere foreslået skyldes at vikingebyttet efter hjemkomsten blev omsat til varer og således tilfaldt de nordiske købmænd.

Også runeindskrifterne fra vikingetidens slutfase er inddraget til belysning af dette problem. Den tyske runolog ARNDT RUPRECHT mener at indskrifterne fra de første årtier af 11. årh. kun hædrer krigeriske bedrifter, medens de senere foruden et voksende antal kristne påkaldelser har træk der tyder på at merkantile udlandsrejser efterhånden blev anset for lige så mindeværdige som de militære. Det er i den ældste gruppe ordet viking forekommer, og man kunne føre tanken videre og slutte at skikken med at sætte runemindesmærke over folk der er døde i det fjerne hører hjemme i et socialt højtstående lag af befolkningen der altså først efter den egentlige vikingetid lagde sig efter handel.¹⁴⁷

Ruprechts hovedindsats er imidlertid at han som den første har gennemført en ordning af en vigtig gruppe runeindskrifter, »die Fahrtensteine«, de sten der er rejst til minde om folk der er døde i udlandet, idet han har sorteret dem efter stenedes geografiske placering, efter rejsens destination og efter de afdødes aldersgrupper. Vi får herved samling på flere årtiers studier over vikingernes organisationsformer. Ofte omtales en person der har fundet døden vester- eller østerpå i en navngiven persons følge, lið. Her har vi altså det hjemlige navn på de bander der huserede i Vesteuropa eller drev rovhandel i Rusland. Føreren for et sådant lið kaldes »drot«; det menige medlem omtales undertiden som hans »hempægi«: den der tager hjem hos en anden, men måske betegner det kun den egentlige livvagt. Den mest udbredte benævnelse af det enkelte medlem var »felagi«. Grundbetydningen af dette ord henviser til ejendomsfællesskab, og Ruprecht vil gerne se handelsrejser i alle de tekster

¹⁴⁵ F. M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, s. 534; H. R. Loyn, *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest*, s. 139 ff.

¹⁴⁶ Roar Skovmand, *De danske skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150*, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1942, s. 19; Brita Malmer, anmeldelse af Bertil A. Petersson, *Anglo-Saxon Currency*, *Bibliotheca Historica Lundensis* XXII, 1969, i *svensk Historisk Tidskrift* 1969, s. 530-42.

¹⁴⁷ Arndt Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften*, *Palaestra*, Band 224, Göttingen 1958.

hvor ordet forekommer, men må indrømme at sammenhængen ofte er rent militær. Problemet løses hvis man erindrer sig at organisationen var den samme hvilket formål togtet end tjente. Fra den hjemlige synsvinkel som runeindskrifter og lovregler repræsenterer var det hovedsagen at togtet førte deltagerne bort fra slægtens og bygdens retslige og religiøse samhørighed.

Et særligt problem frembyder betegnelserne *þegn* og *dreng*. Det er forlængst påvist at de på runestenene bruges om henholdsvis ældre og yngre personer. SVEND AAKJÆR har udkastet en hypotese om at de betegner forskellige charger inden for den kongelige hird, idet han sluttede fra engelske forhold hvor *thegn* var kongelige embedsmænd med jord, *dreng* – ordet er nordisk og kendes fra både Danelagen og Kent fra 10. årh. og senere – mere underordnede, ofte besiddelsesløse, kongelige krigere.¹⁴⁸ KARL MARTIN NIELSEN har benægtet at de hjemlige tekster kan bære denne fortolkning, tværtimod hævder han at *þegn* ikke har været tilknyttet den kongelige hird fordi de synes at have haft deres hjem og gods lokalt, uafhængigt af kongen.¹⁴⁹ KRISTIAN ERSLEV's skelnen mellem *bondehøvdinge* og *hirdmænd* i det tidligt middelalderlige samfund¹⁵⁰ er her taget for fuldt pålydende; uden at vove sig for langt ind i det intrikate spørgsmål om den danske adels oprindelse tør man nok sige at vel tillader runeteksterne ikke en nærmere bestemmelse af hvad *þegn* og *dreng* indebar, men som POUL JOHNS JØRGENSEN har udtrykt det: »Dette udelukker ikke, at Ordene i Vikingetiden har været anvendt om Personer, der som Hirdmænd tjente Kongen eller andre«. ¹⁵¹ Det sidste er vigtigt: kongen havde ikke eneret på at holde et lið.

¹⁴⁸ Svend Aakjær, *Old Danish Thegns and Drengs*, *Acta Philologica Scandinavica* II, 1927, s. 1–31.

¹⁴⁹ Karl Martin Nielsen, *Var thegnerne og drengene kongelige hirdmænd?*, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1945, s. 111–21.

¹⁵⁰ Kristian Erslev, *Valdemarernes Storhedstid*, 1898, s. 44 og s. 219f.

¹⁵¹ Poul Johns Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, 2. udg. 1947, s. 207. Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati*, 2. udg. 1968, s. 35f. slår fast at Haddeby-runestenen over Svens hirdmand Erik viser identitet mellem *dreng* og *hirdmand*. Samme person kaldes også *styresmand*. Denne titel betegner i landskabslovene lederen af et skipæn inden for ledingsorganisationen. Erslev og Arup så i *styresmændene* *bondearistokratiets* ledende skikkelser, og Aksel E. Christensen anser Haddeby-indskriftens Erik for det ældste eksempel på at en af *bondearistokratiets* mænd er søgt ind i kongens hird, men noterer at der også foreligger den mulighed at *styresmand* har været en charge indenfor såvel hirden som ledingsorganisationen. Men i betragtning af at *styresmand* også forekommer i reglerne for handelsøfart og her betegner fører og ejer af et skib, leder af en handelsfærd til søs, hvilket vel må være ordets oprindelige betydning, og hvis man sammenholder dette med at fire svenske runesten nævner *styresmænd*, efter Ruprechts vurdering med svage angivelser af snart militære, snart merkantile sammenhæng, er det fristende at se *styresmand* som det begreb der bedst illustrerer teorien om at kongen overførte den private vikingeorganisation på det statslige ledingsvæsen.

Et væsentligt træk som Karl Martin Nielsen har fremdraget er *þegn*-dreng terminologiens særlige tilknytning til Danmark og Västergötland. Ruprecht har bemærket det samme, idet han noterer at mange »dreng« fra Västergötland er faldet vestpå i kong Svens eller kong Knuds følge. Med denne geografisk-kronologiske bestemmelse ledes blikket igen mod England. *Þegn* er et angelsaksisk ord, dreng i den specielle betydning kan være en Danelagen-oversættelse af en titel vi kun kender i den latinske form, *pueri regis*. Aakjær forestillede sig vistnok forløbet modsat, således at vikingernes organisation var blevet overtaget af englænderne. I betragtning af kildematerialets datering og betegnelsernes langt rigere indhold i England forekommer det nu mig rimeligere i »*þegn*-dreng« at se et vidnesbyrd om at vikingerne på dette punkt har efterlignet engelske forhold. Dog er det som HANS KUHN har fremhævet kun som rangstermer, ikke som betegnelser for egentlige hverv¹⁵² ordene optræder i det dansk-västergötiske område omkring årtusindskiftet, og under udbredelsen til de øvrige svenske landskaber og til Norge-Island udviskedes betydningen yderligere, *þegn* betød efterhånden kun fri borger i samfundet, medens dreng længe beholdt en etisk valeur: som en ung mand bør være.

Når de »to vikingetider«, d.v.s. angrebene på Vesteuropa i slutningen af henholdsvis 9. og 10. årh., sammenlignes, er lighederne slående. En tysk historiker, HARTMUT HARTHAUSEN, har underkastet angrebene op ad Elben i de to perioder, specielt de store slag i 880 og 994, et indgående studium, og finder for det første en påfaldende lighed i den politiske baggrund, for det andet et næsten identisk forløb af aktionen.¹⁵³ Det sidste er uomtvisteligt: vi genkender den gamle vikingestrategi, lynangreb, forhandling, udveksling af gidsler til løsesummen udbetales, i ventetiden opholder nordboerne sig på deres foretrukne type opholdssted, en ø i floden. Muligvis har Harthausen også ret i at begge angreb var afstikkere fra hovedfeltet England, og at det i 994 som i 880 var danske konger der førte an, om end Sven Tveskægs deltagelse i det seneste togt er en konjektur. Motivet til at genoptage vikingetogene kan i og for sig være det samme som gjorde sig gældende i 9. årh.: »pour de l'or et de l'argent« som D'Haenens har udtrykt det.¹⁵⁴ Men i den sidste fase har vi en mulighed for at sætte pengebegæret ind i en politisk, om end ikke en rationel, sammenhæng. SVEND ELLEHØJS tidligere omtalte studier i den politiske situation ved år 1000 har sandsynliggjort at Sven Tveskæg, efter løskøbelsen af det julinske fangenskab og på grund af nødvendigheden af en

¹⁵² Hans Kuhn, *Altnordisch rekkir und Verwandte*, Arkiv for nordisk Filologi, 58, 1944; samme, *Die Grenzen der germanischen Gefolgschaft*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Band 73, Weimar 1956.

¹⁵³ Hartmut Harthausen, *Die Normanneneinfälle im Elb- und Wesermündungsgebiet* (se note 20).

¹⁵⁴ A. D'Haenens, *Les invasions normandes en Belgique* (se note 21), s. 93.

effektiv hær og flåde under kampene med de nordiske konger, havde et akut pengebehov der hurtigst kunne stilles ved vikingetogter.¹⁵⁵ Derimod kan man ikke godtage Harthausens påstand om at det i begge tilfælde drejede sig om danske konger der var fordrevet fra deres land, for det forudsætter dels mere viden om de politiske forhold i Danmark efter 873 end vi har, dels en blank accept af Adam af Bremens skildring af Svens elendige omflakken efter den vendiske tilfangetagelse – en skildring der som påvist af LAURITZ WEIBULL er modelleret over et bibelsk forbillede og på flere punkter strider mod kendsgerningerne.¹⁵⁶ For så vidt kan ligheden mellem angrebene op ad Elben med samme – tvivlsomme – ret hævdes at bestå i at de begge blev anført af regerende danske konger!

Også de store angreb på England ligner hinanden; i den angelsaksiske krønike skildres de i begge faser som tilfældige og uden samlet plan. Men resultaterne var forskellige. Ganske vist blev Danelagens oprettelse fulgt op af en kompakt indvandring af nordboer, men besiddelsen kan ikke sammenlignes med en politisk anerkendt militær erobring som Sven Tveskægs i 1013. Og i hjemlandet satte sejrene i det 9. årh. sig ikke direkte spor som de gjorde det 100 år senere. Det er nærliggende med AKSEL E. CHRISTENSEN at vurdere denne forskel som et udtryk for kongemagtens vækst i det 10. årh. og særlig henviser til de fire imponerende militæranlæg, Trelleborg på Sjælland, Nonnebakken på Fyn, Fyrkat og Aggersborg i det nordlige Jylland¹⁵⁷ – også selv om man accepterer TAGE E. CHRISTIANSENS argumentation: at borgenes beliggenhed, fortifikatoriske anlæg og fundmassen fra især Fyrkat snarere tyder på at de er opført som tvangsborge i forbindelse med de danske kongers bestræbelser for at erhverve og opretholde herredømmet over Danmark end som garnisoner til træningslejre og vinterkvarter under Englandstogene.¹⁵⁸

Her er den afgørende forskel mellem de to vikingetider. I den første opererede løst sammenknyttede bander, i den anden en organiseret hær. Vikingefærd var blevet en statsorganisation. Om søleding, hvis skibsmandskab som nævnt i alle de nordiske lande var organiseret på samme måde som vikinge- og handelsskibets, virkelig er oprettet i denne tid, ved vi ikke, men følgende kunne fremføres for tanken. Der er stærke argumenter for at ledingsopbuddet ligger til grund for herredsinddelingen.¹⁵⁹ Herredet er tidligere blevet anset for en urnordisk institution, men

¹⁵⁵ Svend Ellehøj, Olav Tryggvasons fald og Venderne (se note 70).

¹⁵⁶ Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000, 1911, genoptrykt i Nordisk Historia I, s. 307.

¹⁵⁷ Aksel E. Christensen, Vikingetidens Danmark, s. 246.

¹⁵⁸ Tage E. Christiansen, Træningslejr eller Tvangsborg?, Kuml 1970.

¹⁵⁹ Sven Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, 1911, fremhævede i overensstemmelse med Johs. Steenstrup (Nogle undersøgelser over Danmarks ældste Inddeling, Oversigt over det Kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger, 1896) det danske herreds »Naturlighed og Selvgroethed« som et argu-

efter AKSEL E. CHRISTENSENS påvisning af at det første gang omtales i Knud den Helliges gavebrev af 1085 og her kun på Sjælland, medens det åbenbart endnu ikke var indført i Skåne – er det rådeligst at regne det for en nydannelse fra det 11. årh.¹⁶⁰ Tager man nu i betragtning at herredet

ment for at herredsinddelingen var opstået i Danmark og derfra havde bredt sig til Vestsverige og Sydnorge. Herredets karakter havde efter Tunbergs opfattelse altid været administrativ-judiciel, men han tog ikke stilling til hvorfor det var indført, hvornår det var sket, og hvilken instans der havde gjort det, undtagen for så vidt som han tog afstand fra at det var sket i forbindelse med en indvandring – inddelingen forudsatte en tilendebragt bosættelse. Til støtte for en høj alder har Kr. Hald anført at herredsnavnene af sproglige grunde må henføres til tiden før vikingetiden (KLN, Herredsnavne). Dette argument må imidlertid falde bort hvis man godtager Aksel E. Christensens argumenter for at der til grund for herredsinddelingen har ligget en bygdeorganisation der endnu kan spores i landskabslovene. Hvis herredet har overtaget bygdens navn, siger navneformen intet om herredsinstitutionens alder, og den underliggende bygd forklarer herredets naturlighed, dets forbindelse med den gamle bebyggelse (Vikingetidens Danmark, s. 83 ff.). Men selv på Fyn hvor dette træk er særligt fremherskende vil et blik på et kort over herredsinddelingen være nok til at overbevise en om at der kunne være trukket andre grænser mellem byggerne, at der må have været et formål med at lægge Fyn ud som en stjerne. C. A. Christensen (KLN, Leidang, sammenlign Poul Rasmussens artikel om Herred med hans artikel om Skiben, i den sidste er C. A. Christensens synspunkt overtaget) har givet en overbevisende argumentation for den gamle teori om at grænserne var lagt så at alle herreder havde forbindelse med havet, hvilket i forbindelse med det forhold at landskabslovenes ledingsdistrikt, skibenet, tydeligvis er en underafdeling af herredet begrundet antagelsen af at herredsinddelingen oprindelig er indført som et led i ledingsorganisationen for at denne kunne tjene som »et transportsystem, der i løbet af forholdsvis kort tid har muliggjort en koncentreret af rigets kampstyrke« (C. A. Christensen, op. cit., sp. 444). Svend Aakjær (Om det olddanske Herred og Sogn, Festskrift til Kr. Erslev, 1927) har forsøgt en beregning af ledings militære styrkemål på grundlag af de senmiddelalderlige boltal, men usikkerhedsmomenterne er så store at resultatet ikke virker overbevisende.

Dateringen af herredets indførelse er vanskelig. Gavebrevet af 1085 angiver en sikker terminus ante quem for Sjællands vedkommende, knap så sikkert er det at herredet ikke var indført i Skåne, og at institutionen derfor var under opbygning på Knud den Helliges tid – der kunne jo være andre grunde til at lokaliteterne i Lunds nærmeste omegn ikke var bestemt med herredsangivelse i brevet. Terminus post quem kan derfor med vor nuværende viden kun sættes efter et skøn over hvornår en centralmagt var i stand til at gennemføre en sådan ordning for i hvert fald størstedelen af Danmark, Götalandene og Viken.

¹⁶⁰ I Norge regnes herredet for en judiciel institution, men både herredet og den særlige udformning af ledingen der kendes fra den sydøstlige del af landet anses for at være indført af danske konger i begyndelsen af 9. årh. For ledingsvæsenets vedkommende begrundes teorien med at man kan spore en opdeling i gårdgrupper der skulle stille en mand til ledingsflåden svarende til den danske ordnings havne. Det norske distrikt hedder liði, men det svækker ikke tilknytningen til den danske ordning, for liði betyder egentlig medlem af et lið og den norske navneform viser således direkte hen til vikingeterminologien og passer som hånd i handske til teorien om at ledingsvæsenet oprindelig var organiseret som de private vikingebander. Er den norske ordning af dansk oprindelse, må det norske herred og Borgatingslagens leding vel have samme karakter og alder som den danske. Det er interessant at erfare at flere af navnene på liden har

også findes i de vestligste egne af Sverige og de sydligste af Norge, er det fristende at søge dets indførelse i en situation hvori Kattegat-området blev dirigeret af samme magt. Vi kender til to sådanne situationer: Sven Tveskægs førerskab i Norden under og efter slaget ved »Svold« og Knud den Stores efter slaget ved Helgå i 1026. Der kan have været flere nu glemte, men til de nævnte passer et andet vidnesbyrd: runemindesmærkerne over unge fra Västergötland der drog i vesterviking med kong Sven og kong Knud. Også Svearikets inddeling i hund og hundare er tydeligt bestemt af ledingsadministrationen, og underafdelingen attungs sammenfald med det kirkelige sogn gør det nærliggende at datere denne inddeling til landets kristningsperiode, det 11. årh.¹⁶¹ Hvorvidt udenlandske forbilleder har bestemt udformningen af institutioner som leding, herred, hundare og hird, er omstridt; terminologien tyder stærkt derpå, og også dette træk kan vel anføres som argument for at de er indført i en tid da kongemagtens forbindelser med udlandet var særlig intense.

Tidligere i denne oversigt er der taget afstand fra at se vikingetogene til Vesteuropa i handelshistorisk sammenhæng, men det foregående viser at uden betydning for udviklingen i Norden var de ikke: vikingebandernes indre organisation blev forbillede for kongemagtens militærapparat og kom derved til at bestemme den ældst påviselige form for centraladministration i de nordiske lande, ledingsopbuddet. Knud den Stores Tinglid slog ikke de private hirder ud, men det er en trods heftig diskussion om detaljer aldrig opgivet teori at den kongelige hird og hoffet dannede det første grundlag for en dansk embedsadel. Der er ovenfor peget på træk der tyder på at handelen også gennem bygrundlæggelsen bidrog til centralmagts udvikling på bekostning af bygdesamfundenes uafhængighed og vel også til større social mobilitet, idet såvel søfærdens »demokratiske« organisation som de nye muligheder for at erhverve magt og rigdom må have påvirket bondebygdens stive socialstruktur. Udforskningen af det sidste emne er dog stærkt hæmmet af at der ikke er noget sammenligningsgrundlag: der vides så lidt om de sociale forhold før

former der ikke kan være ældre end 1000-tallet (Halvard Björkvik, Herred, Leidang, Lide i KLNVI og X).

¹⁶¹ Gerhard Hafström, Hundare, KLNVI, understreger at der før hundareinddelingen har eksisteret en hund-institution der også var et »rustningsdistrikt i det indelningsverk, som ledungen kan sägas vara« og som på grund af den centrale rolle i distrikterne som byer med navne på -tuna spiller regnes for at gå tilbage til folkevandringstiden. (Dette sidste svækkes af at Karl Axel Holmberg, De svenska tunanamen, Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 45, 1969, har påvist at navnetypen -tuna har været produktiv i en lang periode til helt ind i middelalderen.) Hundaret anser Hafström for indført før år 1000. Stefan Söderlind, Heradet, svensk Historisk Tidskrift, 1968, har genoptaget teorien om herredets og hundredets europæiske baggrund, idet han mener at principperne i denne institution stammer fra de romerske soldaterkolonier formidlet til Norden via England. Anne Katrine Gade Kristensen arbejder med problemet om ledings engelske forudsætninger.

vikingetiden at det kun i ganske få tilfælde, som med thegner og drenge, er muligt at udpege grupper der må være opstået i løbet af denne periode.

Men er der virkelighed bag teorien om at opdeling i thegn-dreng-grupper ligesom herredets indførelse som ledingsdistrikt er foregået i årtierne omkring årtusindskiftet, vidner disse institutioners hurtige forandring om at det var en flygtig statsform de var knyttet til. *Vikingekongedømmet* som Sven Tveskæg og hans nærmeste efterfølgere udøvede det, beroede på et sømilitært herredømme med spinkel indflydelse på lokalt plan. Da herredet overtog bygdens retslige funktioner, og da det religiøse liv blev organiseret i sogne, var der banet vej for en langt mere ensartet styrelse af befolkningen rundt omkring i bygderne og på de mange små øer. Da det skete, var vikingetiden forbi.

Sognedannelsen er et endnu ganske uafklaret problem. SVEND AAKJÆR mente i det engelske soke at finde et argument for at der før kristendommens indførelse havde eksisteret en territoriell inddeling i sogne i de skandinaviske lande. Nu tyder STENTONS undersøgelser som sagt på at soke var en personlig gruppering, ikke en arealbetegnelse, og studier i Islands ældste kirkehistorie taler for at den oprindelige inddeling i Norden var i ting-distrikter der ikke var identiske med de senere sogne hvis grænser blev bestemt af de tiendepligtige gårde. Når det som jeg senere skal vende tilbage til kun har været muligt at påvise kultstedskontinuitet mellem hedenskab og kristendom på ganske få, centrale steder, ikke i forbindelse med de enkelte sognekirker, taler det vel også for – med alt det forbehold som en slutning *e silentio* pålægger en – at den egentlige sogneinddeling i Norden er sket i forbindelse med tiendens indførelse i slutningen af det 11. årh.¹⁶²

Over for kultkontinuiteten står den udenlandske påvirkning som den kristne mission formidlede. Hvis vi kort skal præcisere forskningens stade med hensyn til religionsskiftet, kan vi samle os om tre spørgsmål: hvornår missionen slog igennem, fra hvilket land den udgik, og i hvor høj grad den nye religion udslettede den gamle.

Ansgars forkyndelse tillægges almindeligvis ikke varig virkning, hverken i Sverige hvor det er velbegrundet¹⁶³ eller i Danmark. Imidlertid er der adskillige tegn på at kristendommen havde vundet fodfæste i Danmark i det 10. årh.: tre bispedømmer blev oprettet i 948, Jellingestenen er kun en proklamation men dog fra ganske betydningsfuldt hold, og kirkelige låneord til betegnelse af elementære trosforhold har tidligt slået rod i det danske sprog. Efter en udbredt opfattelse er disse ord i overvejende grad af engelsk oprindelse, og den afgørende mission er derfor ofte dateret

¹⁶² Svend Aakjær, Om det olddanske Herred og Sogn; Stenton, se ovenfor s. 660f.; Inge Skovgaard-Petersen, Islandske egenkirkevæsen, Scandia 1960. Kultkontinuitet se nedenfor s. 713.

¹⁶³ Sven Ulrik Palme, Kristendomens genombrott i Sverige, 1959.

til årene efter årtusindskiftet. Under henvisning til bispedømmerne og Harald Blåtand har OLAF OLSEN hævdet at gennembruddet må være sket tidligere, og da missionen jo er engelsk, sætter han den i forbindelsen med bosættelsen i Danelagen og den deraf følgende forstærkede kontakt med England. Som PETER SKAUTRUP har fremhævet er det imidlertid sprogligt vanskeligt at skelne mellem angelsaksisk og oldsaksisk som var Bremerkirkens sprog,¹⁶⁴ hvortil må føjes at det frisiske og oldsaksiske område jo netop lærte kristendommen at kende gennem angelsaksisk forkyndelse. Hvor man som i Danmark kun har låneordene at holde sig til, er det derfor ikke muligt at fordele påvirkningen på de to retninger. I Norge kan man derimod med sikkerhed sige at angelsaksisk mission har været afgørende, for her har man en vidtgående overensstemmelse at henvise til foruden de skriftlige kilders omtale af engelske missionærers virke.¹⁶⁵ De der kendes ved navn var indkaldt af Olaf Tryggvason og Olaf den Helige, men allerede i midten af det 10. årh. nåede kristendommen til Norge med kong Håkon Adelstensfostre der var opvokset og døbt i England; dog måtte han ifølge kongesagaerne afholde sig fra at virke for sin religions udbredelse i hjemlandet. I Sverige strakte kristningsperioden sig over hele det 11. årh. under stærk hedensk modstand. At konger og stormænd hørte til de første der antog den nye tro vidner mønter og runesten om – og også om at det var grupper der stod i stærk forbindelse med udlandet. Både engelsk og tysk indflydelse er tydelig at spore i Sverige, svagere er sporene af en påvirkning fra den byzantinske kirke; der kan ikke med sikkerhed regnes med ortodokse gejstliges virke i Sverige, men måske i Finland. Også i Norge har ARNE ODD JOHNSEN ment at kunne finde byzantinsk indflydelse, idet han nemlig tolker Adam af Bremens angreb på Harald Hårderåde for ikke at ville underkaste sig ærkebispens i Bremen som et tegn på at den tidligere anfører for væringergarden i Miklagård havde hjemført ideer om caesareo-papisme der fik ham til selv at opsøge sine bispeemner i Vesteuropa og lade dem vie andre steder end i Bremen.¹⁶⁶ Det er dog vist ikke nødvendigt at søge så fjerne forbilleder for Haralds uafhængighedsdemonstrationer, hvorimod man godt kan føle sig overbevist af Johnsens skildring af deres uheldige følger for uddannelsen af en særlig norsk præstestand der i lang tid stod tilbage for Islands hvor man vedligeholdt et godt forhold til ærkesædet gennem hele det 11. årh.

Den norske litteraturhistoriker FREDRIK PAASCHE har påpeget en paradoxal virkning af mødet med den fremmede religion: derved blev nordboerne sig deres egenart og deres gamle tro bevidst. Når skjalden

¹⁶⁴ Olaf Olsen, *Die alte Gesellschaft und die neue Kirche*, Acta Visbyensia 1967; Peter Skautrup, *Det danske sprogs historie I*, s. 173.

¹⁶⁵ Absalon Taranger, *Den angelsaksiske kirkes indflydelse på den norske*, 1890.

¹⁶⁶ Arne Odd Johnsen, *Biskop Bjarnhard og kirkeforholdene i Norge*. Bjørgvin bispestol fra Selja til Bjørgvin, 1968.

berømmer Hakon Jarl for hans troskab mod de hedenske guder røber han at han har et sammenligningsgrundlag, kun i forhold til kristendommen er asatroen hedenskab.¹⁶⁷ På lignende måde kan man tolke den kendsgerning at der forekommer mange flere Thorshamre i 10. årh.s fund end i 9.s og ingen tidligere, og at de især er fundet på steder hvor der også er spor af kristen mission. Når selv samtidige kilder røber påvirkning fra kristen kultur, er det temmelig vanskeligt at nå frem til det sande hedenskab – hvortil kommer at også dette naturligvis er undergået ændringer i tidens løb.

I en indgående studie af Snorres mytologi har ANNE HOLTSMARK redetjort for hvordan Snorre atter og atter spiller op til den kristne troslære især som den er fremstillet i skolebogen *Lucidarius*, idet han åbenbart har opfattet hedenskabet snart som en slags negativ af kristendommen, snart som en ufuldstændig åbenbaring af den højeste sandhed.¹⁶⁸ Det er få der har et så intimt kendskab til den norrøne litteratur som Anne Holtsmark, og teorien virker som helhed overbevisende, kun beklager man at Saxos mytologiske fortællinger er ladt ude af betragtning. De viser at Snorre ikke er ophavsmand til alle disse fortolkninger, for Saxo er ældre end Snorre. På den anden side bygger den danske historiker på norrønt kildemateriale som det ses af flere navneformer. Man må inddrage *Gesta Danorum* for at få en korrekt opfattelse af dette højmiddelalderlige kulturmiljø der har udpræget nordiske særtræk, men fundamentalt er europeisk. Anne Holtsmarks analyse reducerer asalæren til de hovedtræk som finder bekræftelse i eddadigtene og – med større sikkerhed fordi de er bedre daterede – i skjaldekvadene. Også de gotlandske billedsten fra 8. årh. og Osebergfundets billedvæv har figurer og scener der kan fortolkes ud fra den nordiske mytologi. Asatroen er således ikke ren konstruktion fra den kristne middelalder. Men hvor repræsentative er skjaldekvad og billedsten? Begge kildetyper hører hjemme i et miljø med stærk tilknytning til udlandet, især England. Når den vestgermanske hovedgud Odin indtager rollen som gudfader og -høvding i den nordiske mytologi kan det skyldes denne fremmede påvirkning. Går man til de teofore stednavne i de nordiske lande, får man nemlig et andet indtryk. Efter deres vidnesbyrd har frugtbarhedsguderne Njord, Frøj og Ull domineret før vikingetiden og Thor i sidstnævnte periodes mange nye bebyggelser, bl. a. på Atlanterhavsoerne. Jeg skal senere fremføre argumenter for at der kan tillægges stednavne særlig repræsentativitet, men her blot referere en interessant studie af den førende danske stednavneforsker, KRISTIAN HALD. Den behandler de danske stednavne der rummer Odins navn og

¹⁶⁷ Fredrik Paasche, *Kristendom og kvad*, 1914, genoptrykt i *Hedenskab og kristendom*, 1948.

¹⁶⁸ Anne Holtsmark, *Studier i Snorres mytologi*, Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II, Hist.-filol. klasse, Ny serie 4, 1964.

fremfører to vigtige iagttagelser: for det første at Odin er den eneste gud hvis navn optræder sammen med vi foruden med andre særlige betegnelser for hedenske kultsteder, såsom sal og hylde, for det andet at disse talmæssigt få Odin-sammensætninger er spredt over hele det middelalderlige Danmark og i mange tilfælde kan påvises at have haft særlig tilknytning til kongemagten. I Onsved = Odins vi i Horns herred lå der ligesom i Vindingevi i Tune herred gods som Knud den Hellige i 1085 skænkede Lundekirken. I Nørre Onsild = Odins hylde kunne kongen lade Fyrkat opføre, og om kongelig interesse i Odense = Odins vi har vi adskillige vidnesbyrd i de ældste skriftlige kilder. Dette kan, som Hald antyder, begrunde en teori om at der i hedenskabets sidste århundreder i Danmark har været en offentlig, kongelig dirigeret Odinkult i Danmark, en form for overgangsstadium fra polyteistisk til monoteistisk religion, et tegn på at også den religiøse udvikling bidrog til den danske centralmagts opkomst.¹⁶⁹

Odense nævnes i et brev fra 988 som sæde for Danmarks fjerde bispedømme og er således et eksempel på kultkontinuitet svarende til den der trods al uenighed om detaljer må anses for repræsenteret i Jelling. Når Ejnar DYGGEVES teori om at anlægget her var et hedensk kultsted der direkte blev omformet til et kristent¹⁷⁰ er blevet så kraftigt imødegået, skyldes det at han fortolkede sine fund som et trekantsvi, samt at denne form for kultplads ikke tidligere har været kendt, og at de eksempler herpå som han mente at finde på Falster og i Nordsjælland virkede lidet overbevisende. I stedet vil andre, især P. V. GLOB, opfatte Jelling-anlægget som en skibssætning og bestyrker teorien med at den samme kombination af høj, runesten og stensætning i form af skibe findes i de store anlæg i Glavendrup på Fyn og Bække i Midtjylland fra samme tid og miljø som i Jelling.¹⁷¹ At der ikke er grundlag for med Dyggve at antage et hov, en hedensk kultbygning, på samme sted som kirken i Jelling blev opført, har KNUD J. KROGH udgravning godtgjort,¹⁷² og OLAF OLSENS grundige gennemgang af alle de steder i Norden hvor traditionen vil udpege en hedensk helligdom under den kristne kirke har reduceret teorien om kultbygningskontinuitet ad absurdum.¹⁷³ Alligevel: kirken i Jelling er op-

¹⁶⁹ Kr. Hald, *The Cult of Odin in Danish Place-Names*, *Early English and Norse Studies presented to Hugh Smith*, 1963. Om nordisk hedenskab iøvrigt A. de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte I-II*, 1956 og Folke Ström, *Nordisk Hedendom*, 1963.

¹⁷⁰ Ejnar Dyggve, *Gorm's Temple and Harald's Stave-Church at Jelling*, *Acta Archaeologica XXV*, 1954; samme, *Three Sanctuaries of Jelling Type*, *Scripta Minora*, Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1959-60; samme, *Mindesmærkerne i Jelling. Form og tydning*, 1964.

¹⁷¹ P. V. Glob, *Kong Haralds kumler*, Skalk 1969, 4.

¹⁷² Knud J. Krogh, *Kirken mellem højene*, Skalk 1966, 2.

¹⁷³ Olaf Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 1966. Jvf. anmeldelser af C. J. Becker og Aksel E. Christensen i *dansk Historisk Tidsskrift*, 12. rk. II, 1967. Hans Emil Lidén, *From Pagan Sanctuary to Christian Church. The Excavation of Mære Church in Trøndelag, Nor-*

ført på en hedensk gravplads der var i brug helt op til trosskiftet, Uppsala der i 1070'erne skildres som midtpunktet for hedensk kult i Sverige blev i 1164 sæde for det svenske ærkebispedømme.

Der er mange vidnesbyrd om vekselvirkning mellem hedenskab og kristendom i Norden. Det er et nyt træk i forskningen at beskæftige sig med kristen påvirkning på det nordiske hedenskab og at prøve at finde stadierne i dets udvikling, hvorimod det modsatte forhold, hedenskabets betydning for den nordiske version af kirke og kristendom, længe har været accepteret.

Det sidste strejftog ind i religionshistorien har understreget at vikingetidens vigtigste problemer har deres rødder i ældre perioder. Det afgørende der sker ved år 800 er at der oprettes så intense og varige forbindelser med verden uden for Norden at det giver sig udslag i omtale i fremmede landes historieskrivning samt i en mønttilstrømning der ved kvantitative analyser kan give oplysning om forbindelsernes art, geografiske forløb og skiftende styrke. En vurdering af dette nye kildemateriale skal til slut tjene til en bestemmelse af vikingetidens særpræg.

METODERNE. Blandt de mange nye værker om vikingerne, deres kultur, verden og kunst, forsøger kun et enkelt at skildre deres historie. Litteraturhistorikeren GWYN JONES har ønsket at delagtiggøre andre i sin glæde over sagarne ved at skildre deres historiske baggrund. *A History of the Vikings* er en god illustration af de problemer som vikingetidens særlige kildeforhold frembyder.

I fire hovedafsnit behandles: 1. de nordiske folks historie frem til ca. 700, i form af en arkæologisk oversigt samt en fremstilling af Danmarks og Sveriges sagnhistorie, 2. de nordiske landes indre politiske historie fra 8. til slutningen af 10. årh., 3. vikingetogene og 4. slutningen af vikingetiden. Hvert af de sidste tre afsnit indledes af et kapitel om det skandinaviske samfund: »Diversity and unity«, »Aspects of society« (heri en genfortælling af Rígsþula om guden Rígs vandring til de fire stænder, trællen, den frie bonde, jarlen og kongen) og »Culture and image« (religion, kunst og menneskeopfattelse). På passende steder er skildringer af de store arkæologiske fund indføjet, men kun handel og kult er tilgodeset, medens landbrug og bebyggelse er ganske forsømt. Dispositionen er bestemt af æstetiske hensyn, den giver variation i fremstillingen, og de samfundsbeskri-

wegian Archeological Review 2, 1969. Lidén har under den nuværende kirke i Mære sporet en trækirke og to tidligere bygninger, den ældste fra folkevandringstiden, den anden fra vikingetiden. Omkring stolpehuller til disse ældste bygninger er der fundet 19 såkaldte guldgubber der kan tolkes som hedenske votivgaver. I tilknytning til den hedenske kultbygning fra vikingetiden kan der påvises grave af kristen karakter, og Lidén tolker fundene som udtryk for at et hedensk hov er blevet til en kristen kirke. Olaf Olsen forholder sig skeptisk over for hovet, han mener at der kun er grundlag for at tolke stolpehullerne som del af en kulthylde eller horg, en underbygning til gudebilleder. Hvor Lidén finder kultbygningskontinuitet, vil Olsen kun se kultstedskontinuitet.

vende kapitler bygger bro over hullerne i den politiske historie, men nogen sammenarbejdelse af emnerne er der ikke tale om, kun en ganske fiks kompilation.¹⁷⁴

To eksempler kan belyse Gwyn Jones' brug af de berettende kilder. I sagnhistorien får vi Beowulf-kvadet genfortalt og Rolf Krake indsat som Lejre-konge idet der kommenteres: »Here let us again remind ourselves that while it would be timorous not to draw from such an abundance of legendary and pseudo-historical material the conclusion that Halfdan . . . and Hrolf were kings who existed and ruled in Denmark, we know hardly an unchallengeable fact about them«.¹⁷⁵ Og i forbindelse med runestenene fra Borrestad der omtaler tre uddelere af danegæld, Tosti, Thorkil og Knud, vender Jones tilbage til Sigrid Storråde hvis historicitet han tidligere har betvivlet: »Tosti has by some been assumed to be the Swedish father of that Sigrid the Haughty whom, if she existed, Olaf Tryggvason (we fear) spurned and Svein Forkbeard (we trust) married«.¹⁷⁶ Der er her en fatal usikkerhed over for kilderne – man kan selvfølgelig ikke drage historiske slutninger fra uhistorisk materiale. NIELS LUKMAN har peget på træk i Beowulf der tyder på at fortællingerne deri ved misforståelse eller digteriske, uunderbyggede kombinationer er henført til dansk og svensk historie¹⁷⁷ – men Gwyn Jones kender ikke Lukmans forfatterskab der har banet vej for en helt ny forståelse af vor sagnhistorie. Heller ikke diskussionen om Rigspulas værdi som kilde til det oldnordiske samfund synes ham bekendt; der er fremført gode argumenter for at digtet først er skrevet i midten af det 13. årh. og afspejler højmiddelalderens stænderdeling.¹⁷⁸ Men det er ikke sikkert det ville have gjort nogen forskel om Jones havde læst disse og andre værker af den filologiske speciallitteratur. Han anfører faktisk LAURITZ WEIBULLS *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, men den synes temmelig spildt på ham i betragtning af at Weibull dér har sandsynliggjort at Sigrid Storråde-skikkelsen er en konstruktion, skabt af behovet for at skabe en sammenhæng mellem de forskellige traditioner om Olaf Tryggvason. Når en kildekritisk analyse er gennemført som Lauritz og Curt Weibull formår det, kan resultatet ikke anføres som »en anden mening« sideordnet med tidligere forskeres – det gør Gwyn Jones i forbindelse med en henvisning til CURT WEIBULLS *Om det svenska och danska rikets uppkomst* – for så er en stor del af disse andres kildemateriale udskilt som historisk værdiløst.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Gwyn Jones, *A History of the Vikings*, 1968.

¹⁷⁵ Ibidem s. 47.

¹⁷⁶ Ibidem s. 365.

¹⁷⁷ Niels Clausen Lukman, *Skjoldunge und Skilfinge*, *Classica et Mediaevalia*, Dissertationes III, 1943; samme, *Heltesagn*, KLNVI.

¹⁷⁸ Klaus von See, *Rigspula*, *Acta Philologica Scandinavica* 24, 1957.

¹⁷⁹ Lauritz Weibull, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, 1911, genoptrykt i *Nordisk Historia* I, 1948. Curt Weibull, *Om det svenska och danska*

Man må beherske kildekritikkens teknik for at skrive vikingernes historie – der siden EDWIN JESSENS spillende originale *Undersøgelser til nordisk oldhistorie* 1862 og GUSTAV STORMS *Kritiske bidrag til vikingetidens historie* 1878 har hørt til den historiske forskeruddannelses klassiske øvelsesmarker – men man skal også mestre adskillige andre videnskabelige discipliner, først og fremmest arkæologi og filologi – og det gør kun få. En engelsk historiker, F. T. WAINWRIGHT, der arbejdede på førstehånd med alle tre kildetyper har forsøgt at klargøre deres respektive særpræg og dermed problemerne ved at koordinere dem i en syntese.¹⁸⁰

De skriftlige kilder, som i Wainwrights øjne er de historiske i specifik forstand, er kun vidnesbyrd om een ting: »a state of mind«, og det gælder ikke alene beretninger, men også love, kundgørelser, ja selv regnskaber. Historikerens opgave er at fastslå om kilden er autentisk, og derefter om den er troværdig. Man kan kun slutte fra det ene dokument til det andet under forudsætninger som man må være sig bevidst. Når til eksempel visse retshistorikere i det 19. årh. udfyldte huller i det ene germanske folks lovgivning med bestemmelser fra et andet, var det ud fra en tro på at retsopfattelse var racemæssigt bestemt.

Arkæologen arbejder med materielle levn der direkte kun vidner om praktiske forudsætninger, teknologiske processer, æstetiske interesser og fysiske sekvenser. Enhver slutning fra arkæologisk materiale til menneskelig virksomhed beror på antagelsen af at en given indsats sætter sig bestemte spor. At en sådan sammenhæng bedre kan hævdes for tekniske og økonomiske end for sociale og politiske for ikke at tale om religiøse forhold, er nok almindelig anerkendt, men konsekvensen drages ikke altid. Hertil kommer et væsentligt forbehold der ligger i den omstændighed at materialet skal findes: »we must allow for the accident of discovery as for the accident of survival«. En arkæolog der kan sit fag, som behersker udgravningsteknik, forstår at udnytte naturvidenskabelige bestemmelser og har det nødvendige sammenligningsgrundlag i andre fund fra samme periode, kan med en vis sikkerhed afgøre om et givet materiale hører hjemme i en køkkenmødding eller i en ofring, men forbeholdene vil ikke altid stå lægfolk klar, blandt andet fordi det hænder at arkæologerne præsenterer en tolkning uden at gøre opmærksom på andre der også er tænkelige.

Stednavne, endelig, er et sprogligt materiale der direkte kun vidner om sproglige forhold. Men dette er ikke så snæver en begrænsning som det

rikets uppkomst, *Historisk Tidskrift för Skåneland VII*, Lund 1921, genoptrykt sammen med Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden og uddrag af Curt Weibulls *Saxostudier i Källkritik och historia. Norden under äldre medeltiden*, 1964.

¹⁸⁰ F. T. Wainwright, *Archaeology & Place-Names & History. An Essay on Problems of Co-ordination*, 1962.

lyder. Hvis man gør sig klart at stednavne dannes for at tjene et praktisk formål, nemlig identifikation, at de formes i det daglige talesprog og for at være brugbare må kunne forstås umiddelbart af alle inden for større eller mindre grupper – jo flere mennesker der er fælles om at anvende et navn desto længere lever det, derfor er for eksempel navne på vandløb ofte meget gamle – vil man se at man i stednavne har kilder af generel gyldighed for et givet miljø. Når de dannes spontant og forandres i takt med miljøets udvikling, både sprogligt og kulturelt, uden bevidst eller beregnet menneskelig indvirkning, kan de tillade slutninger til andre menneskelige forhold end sproglige, for eksempel politiske og sociale. Hvor historikeren og arkæologen arbejder med unikt materiale der gør det vanskeligt at udfylde huller i overleveringen med analogislutninger, står filologen friere fordi han kan støtte sig til en meget præcist udarbejdet videnskab, sproghistorien, et forhold der ifølge Wainwright ikke vækker historikerens beundring, men misundelse over stednavneforskningens sikre deduktioner – tænk at kunne referere til love!

Wainwright har givet et værdifuldt bidrag til spørgsmålet om kilderens repræsentativitet, og det foregående har givet flere eksempler der bekræfter hans relative vurdering af de forskellige kildetyper. Et af dem er den danske bosættelse i England der også har Wainwrights interesse. Skulle man slutte fra det arkæologiske materiale, havde ikke mange nordboer sat deres ben i England, Den angelsaksiske krønike fortæller nok om jorduddelinger til vikingerne, men ikke noget der giver indtryk af en egentlig kolonisation – først de mange bebyggelser med nordiske navne skaber billedet af en masseindvandring, og at det sidste er det rigtige bevidner den massive danske påvirkning på engelsk sprog. Et andet eksempel er nordboindflydelsen i Rusland; her kan de manglende stednavne bruges til en negativ slutning: der er ikke sket nogen egentlig nybebyggelse ved svenskerne i Rusland. Problemet er jo at arkæologernes kulturbegreb kun delvis falder sammen med det sproglige begreb, et folk. Det erkendes for så vidt som man i stadig stigende grad opgiver at forklare ændringer i det materielle fundbillede med nye folks ankomst, medens det åbenbart falder sværere at acceptere den anden konsekvens, at mangel på fund ikke modbeviser en indvandring.

Det er nyttigt at blive mindet om de forskellige sæt af begrænsninger der gælder for de tre discipliner, men Wainwrights betragtninger er naturligvis langt fra udtømmende. Blot på grundlag af den foreliggende oversigt kan der suppleres med følgende: Når stednavne er så værdifulde kilder, skyldes det at de ikke alene kan bestemmes sprogligt, men også topografisk. Ved at sætte koncentrationerne af bebyggelser med navne på -by i forhold til færdselsårer og jordbundsforhold har KENNETH CAMERON både suppleret og præciseret vor viden om den danske bosættelse i England. På den anden side har stednavneforskningens resultater kun

deres særlige gyldighed for så vidt de bygger på sproghistoriske kriterier; etymologiske forklaringer vil derimod altid være behæftet med usikkerhed.

Tilfældighederne i det arkæologiske materiale kan til en vis grad overvindes ved at underkaste kilderne kvantitative analyser som STURE BOLIN med så stort udbytte har gjort med vikingetidens skattefund. Emnet er af så stor betydning for aktuel vikingetidsforskning at det fortjener en mere indgående behandling, også fordi Bolins metodiske resultater i det foregående er ført til deres yderste konsekvens i den vidtgående slutning fra de manglende fund fra slutningen af 9. årh. Læseren har krav på en redegørelse for præmisserne for denne tankegang.

Et skattefund vidner om to forhold: at skatten er gravet ned og at den ikke er hævet igen. Såsom det vel ikke var alle der begravede deres mønter og nogle vel fik dem gravet op igen (*the accident of survival*) og såsom ikke alle skatte er fundet (*the accident of discovery*) kan der ikke drages slutninger fra møntfundene til den sølvmængde der faktisk har været til stede i Norden (og Rusland) i vikingetiden. Absolutte slutninger kan ikke drages, hvad med relative? Er koncentrationerne repræsentative for fortidige variationer? Hertil svarede Bolin ja ud fra sin iagttagelse af regelmæssighederne i koncentrationernes kronologiske og geografiske fordeling – til det sidste kan føjes at også efter de sidste årtiers mange nye fund bliver det ved at være de samme steder, først og fremmest Gotland, der opviser de største koncentrationer. Vi må efterhånden kunne regne med at vi har et repræsentativt billede af variationerne.

Hvis vi ved hvad der har fremkaldt variationerne, ved vi også hvad vi kan slutte fra skattefundene. Bolin hævdede at det var utryghed der fik folk til at begrave deres skatte, og at skattefundene derfor snarere vidnede om ufredstider end om rigdom. Tesen er almindeligt accepteret, også af Bolins argeste modstandere, men nærværende forfatter drister sig til at påstå at den er for ensidigt formuleret, og at også Bolin selv har fortolket skattefundene som vidnesbyrd ikke alene om uro, men også om besiddelse af sølv! Kun det sidste kan nemlig belyse handelsforhold.

Bolin formulerede sin tese på baggrund af iagttagelser af skattekonzentrationer fra det 17. årh. i områder om hvilke man vidste at de havde været plaget af krig, men som var fattige i forhold til resten af landet – fund fra Danmark under svenskekrigene følger de svenske hæres marchruter – og Bolin konkluderede at når fundene af romersk mønt i det frie Germanien lå langs de vigtigste samfærdselsårer var de et udtryk for den frygt de fremstormende germanerhære havde vakt i den lokale befolkning.¹⁸¹ Men hvem gravede skattene ned? Der er jo en afgørende forskel

¹⁸¹ Sture Bolin, *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien*, 1926, delvis genoptrykt under titlen *Skattfynd som historiska källor i Ur penningens historia*, 1962. Lignende synspunkter som de ovenfor fremførte med en både geografisk og kronologisk opdeling

mellem samfundsøkonomien i Danmark i det 17. årh. og Germanien i det 2.-3. I det første tilfælde var der principielt lige stor mulighed for at grave skatte ned overalt, og fundene kan kun fortælle om anledningen til at gøre det. I det frie Germanien ligesom i vikingetidens Norden var det der varierende derimod besiddelsen af møntet sølv der jo altid stammede fra udlandet, medens der overalt var usikkert nok til at man kunne føle sig foranlediget til at grave sin beholdning ned, og til at man kunne blive forhindret i at hæve sin skat igen. Holder denne tanke stik, kan man ud fra fundenes koncentrationer slutte sig til hvor og hvornår der var størst rigdom tilstede, man kan følge sølvstrømmens bevægelse i tid og sted og altså også drage slutninger fra manglende fund! At teorien kun gælder for områder med værdimønt, ikke med monopolmønt, er en selvfølge – det anfægter ikke Bolins teori, tværtimod er det i mine øjne et korrektiv til en af forudsætningerne for hans metode der er nødvendig for at den kan fungere tilfredsstillende.

Endelig de skriftlige kilder. Det er rigtigt at et aktstykke kun repræsenterer »a state of mind«, men under efterforskningen af hvis hjernevirksomhed man har at gøre med, når man til ny historisk erkendelse. Som eksempel kan nævnes en kontrovers mellem to fremtrædende engelske historikere om forfatterskabet til Alfred den Stores levnedsskildring der traditionelt tillægges Alfreds samtidige, præsten Asser. Som en øvelse i historisk kildekritik har V. H. GALBRAITH plæderet for at skriftet først er blevet til i det 11. årh.,¹⁸² men argumentationen er dog ikke mere bindende end at den har kunnet tilbagevises af DOROTHY WHITELOCK med spørgsmålet »cui bono« der er ligeså afgørende for historisk falskneri som for anden forbrydelse.¹⁸³ Identifikation eller snarere bestemmelse af hvilken fortidig virkelighed en kilde repræsenterer er kildekritikkens opgave; for sin rette løsning forudsætter metoden et indgående kendskab til de forskellige kilders typologi. Der er her gjort store forarbejder i udgivelsen af vikingernes foretrukne genrer, runeindskrifter og skjaldekvad, RUPRECHT har som nævnt forsøgt en systematisering og en forsigtig tolkning af »die Fahrtensteine« og også skjaldekvadenes udsagnskraft er behandlet, især af OVE MOBERG.¹⁸⁴ Men kildekritik giver ofte kun negativ sikkerhed: denne kilde kan ikke bruges til dette formål, medens den ikke

af emnet findes i Charlotte Warnke, Zur Problematik des thesaurierten Geldes im frühen Mittelalter, Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte Herbert Jankuhn gewidmet, hrsg. v. M. Claus, W. Haarnagel und K. Raddatz, 1968.

¹⁸² V. H. Galbraith, An Introduction to the Study of History, 1964.

¹⁸³ Dorothy Whitelock, The Genuine Asser, The Stenton Lecture 1967.

¹⁸⁴ Ove Moberg, Olav Haraldsson, Knut den Store och Sverige. Studier i Olav den Heliges förhållande till de nordiska grannländerna, 1941; Alistair Campbell, Skaldic Verse and Anglo-Saxon History, The Dorothy Coke Memorial lecture in Northern Studies, 1970. Campbell behandlar nogle af de samme kvad som Moberg, men kender desværre ikke dennes arbejde.

er til stor hjælp i den positive udnyttelse af navnlig de berettende kilder, der i al deres begrænsede repræsentativitet formår at svare på netop de spørgsmål som volder arkæologer og navneforskere størst vanskeligheder, nemlig fortidsmenneskenes handlinger, viljesytringer, motiver og forestillingsverden.

En redegørelse for de metoder der er taget i brug for at overvinde kildekritikkens begrænsninger får vente til anden lejlighed. Men problemet kan belyses ved en sammenligning mellem de to undersøgelser der er foretaget af vikingeangrebene på henholdsvis (det senere) Belgien og Elbområdet. D'HAENENS sorterer kilderne mekanisk i ældre og yngre, dokumentariske og berettende, og opnår på de klassiske kriterier at udvinde den beskedne kerne af værdifuldt materiale. HARTHAUSEN foretager en lignende sondring, men i stedet for at se væk fra de senere eller af anden grund mindre værdifulde kilder, gengiver han opfattelsen af vikingernes sejr over sakserne i 880 på hvert trin af historieskrivningen helt frem til vore dage. Han etablerer derved et sikrere grundlag for at afgøre hvilke fortolkningsmuligheder der havde gyldighed for den oprindelige situation, og hvilke der er fremkaldt af senere forhold og kun kan belyse dem. På den måde bliver hans værk også en illustration af historieskrivningens vilkår til forskellige tider, den kulturelle og idemæssige påvirkning den har været underkastet, og den indflydelse den har øvet. Historie-skrivningen »liegt im Schnittpunkt von Aktion und Reflexion« som det er udtrykt af en af de førende skikkelser inden for det moderne historiografiske studium, HELMUT BEUMANN.¹⁸⁵ For at aflokke den middelalderlige historieskrivning mest mulig oplysning henviser Beumann til studiet af den litterære tradition foruden af forfatterens sociale og politiske situation. Navnlig det første område er forsømt i arbejdet med de skriftlige kilder til den ældste nordiske historie, men en begyndelse er dog gjort med påvisningen af sagalitteraturens afhængighed af den latinske fælleskultur, ikke blot i genvalg, men også i enkeltmotiver, i begreber og idéassocationer.¹⁸⁶

Når kildematerialet er underkastet så forskellige begrænsninger, er det vanskeligt at koordinere det til en syntese – jo større synsfeltet er, desto flere discipliner skal beherskes. Til løsning af dette problem plejer man

¹⁸⁵ Helmut Beumann, *Methodenfrage der mittelalterlichen Geschichtsschreibung*, XIe Congrès International des Sciences Historiques, Communications, s. 19f., Stockholm 1960.

¹⁸⁶ Blandt nyere værker af denne retning: Lars Lönnroth, *European Sources of Icelandic Saga-Writing*, 1965. I Samlaren 86 1965 har Peter Hallberg offentliggjort sin opposition mod Lönnroths disputats. Alf Önnersfors har i *Die Hauptfassungen des Sigfrid-offiziums*, Skrifter utg. av Vetenskaps-societeten i Lund, 1968, imødegået Hallbergs kritik med en henvisning til moderne topikstudier og iøvrigt præciseret Sigfridofficiets kildeværdi. Hans Bekker-Nielsen, Thorkil Damsgaard Olsen og Ole Widding, *Norrøn fortællekunst*, 1965, er et dansk bidrag til sagaforskningen under dette europæiske aspekt.

at foreslå team-work mellem specialister på de pågældende områder. Det formindsker måske antallet af fejl, men hvis syntesen ikke overlades læserens forgodtbefindende, hvilket ofte sker, må een person alligevel gennemarbejde det heterogene materiale og fremstille sin opfattelse af sagens sammenhæng med risiko for misforståelse af det der ligger uden for hans eget felt. Men som det for nylig stod skrevet i en anmeldelse af en række værker om middelalderhistorie, måske det område hvor de lærde specialister er mest dominerende: »It must be accepted that error itself is not a disgrace, only carelessness and intellectual dishonesty are that. Only if professional medievalists become more willing to publish books of wide scope can the subject as a whole avoid atrophy«. Faren truer særlig studiet af vikingetiden hvor det er så fristende at lade de forskellige discipliners fremstillinger stå uformidlede ved hinandens side og hvor man altid er sikker på et publikum fordi materialet er umiddelbart tillokkende. Men skal vi gøre emnet væsentligt, forstå den kulturrevolution som vikingerne satte i gang, så må man ud på de syv favne. Læseren og bedømmeren må til gengæld ikke nøjes med at rette fejl – der undertiden kan skyldes mangler i specialisternes fremlæggelse af deres resultater! – men må indstille sig på en aktiv stillingtagen til syntesens holdbarhed. Dette være ikke fremført som en undskyldning, men som en konstatering af historikerens vilkår.